

Σ.Σ.Δεσπότης

Η ΠΡΩΤΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ

ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ

Αθήνα
2003

1. Τα Συνοπτικά Ευαγγέλια

α. Το 'Ευαγγέλιο' της Πρώτης Εκκλησίας

Στην αρχαία ελληνική γραμματεία ο όρος *ευαγγέλιο* έχει την έννοια της *χαρμόσυνης αγγελίας* κυρίως για κάποια νίκη ή της *αμοιβής* που παίρνει ο κομιστής της αγγελίας ή τέλος της *θυσίας* που προσφέρεται στους θεούς για τη χαρμόσυνη είδηση της νίκης. Από πολλούς ερευνητές η προέλευση και η σημασία της λ. *ευαγγέλιον* ανάγεται στην αυτοκρατορική λατρεία των ελληνορωμαϊκών χρόνων. Στηρίζονται κυρίως στην επιγραφή της Πριήνης της Μ.Ασίας του 9 μ.Χ., η οποία δημοσιεύτηκε το 1899 και αναφέρει τα εξής: *ΗΡΞΕΝ ΔΕ ΤΩ ΚΟΣΜΩ ΤΩΝ ΔΙ' ΑΥΤΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΩΝ Η ΓΕΝΕΘΛΙΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ*. Σε αυτήν ως η αρχή των *ευαγγελίων* για τον κόσμο, προβάλλεται η γενέθλια ημέρα του θεού -αυτοκράτορα.

Ο P. Stuhlmacher¹ παρατηρεί, όμως, τα εξής: (α) Στον ελληνιστικό κόσμο ο όρος χρησιμοποιείται, όπως αποδεικνύει και η επιγραφή, μόνο σε πληθυντικό. (β) Σε κανένα σημείο της Κ.Δ. δε βρίσκεται το χριστιανικό Ευαγγέλιο σε αντιθετικό παραλληλισμό προς την Καισαρολατρία, ενώ (γ) είναι μάλλον απίθανο οι αυτόπτες της Αναστάσεως Πέτρος, Ιωάννης, Ιάκωβος και Παύλος να επέλεξαν ένα τεχνικό όρο της καισαρολατρίας προκειμένου να εκφράσουν την αποκεκαλυμμένη αλήθεια για το Πρόσωπο που είχαν κληθεί να διακηρύξουν στον κόσμο.

Ο όρος *ευαγγέλιο* κατά πάσα πιθανότητα παραπέμπει στο παρακλητικό κήρυγμα των προφητών, αν και απαντά συνηθέστερα το ρ. *ευαγγελίζεσθαι* (*bissar*). Ιδίως η μετοχή *ευαγγελιζόμενος* χρησιμοποιείται στο (Δευτερο-)Ησαΐα για να σημάνει τον αγγελιοφόρο που κομίζει το χαρμόσυνο μήνυμα της έλευσης της βασιλείας του Κυρίου στον ισραηλιτικό λαό που βιώνει τη βαβυλώνια αιχμαλωσία και παρακμή. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Προφήτης στο 40, 9-10: *ἐπ' ὅρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών· ὕψωσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνήν σου, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλημ· ὕψωσατε, μὴ φοβεῖσθε· εἰπὸν ταῖς πόλεσιν Ἰουδα Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑμῶν! ἰδοὺ Κύριος μετὰ ἰσχύος ἔρχεται καὶ ὁ βραχίων μετὰ κυριείας, ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ. Σημειώνεται, επίσης, στο Ησ. 52, 7: *ὥς ὥρα ἐπὶ τῶν ὁρέων, ὥς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοὴν εἰρήνης, ὥς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ὅτι ἀκουστήν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου λέγων Σιών Βασιλεύσει σου ὁ Θεός· (Πόσο εἶν' ωραία ὅταν ἀπ' τα βουνὰ τον αγγελιοφόρο βλέπεις να ῥχεται, που τις καλές ειδήσεις φέρνει, που αναγγέλλει τὴν εἰρήνην καὶ ὅλα τα καλὰ, τὴ σωτηρίαν διακηρύττει καὶ λέει στη Σιών: 'Ὁ Θεός σου βασιλεύει' (Μετάφραση Β.Ε. 1997). Σύμφωνα με το Ησ. 61,1 κ.ε. η κατεξοχήν αποστολή του Μεσσία είναι ο *ευαγγελισμός των πτωχών*, η λύτρωση των αιχμαλώτων, η θεραπεία των τυφλών, η θεραπεία των συντετριμμένων στην καρδιά κι η εξαγγελία της αληθινά Νέας Εποχής (πρβλ. Λκ 4,21· 1Q13 (11Q Melch) II 4.15-7). Παράλληλα, όμως, με το ρήμα, φαίνεται ότι στη Συναγωγή χρησιμοποιείτο ευρέως και το ουσιαστικό *ευαγγέλιο*. Στο Ησ. 53,1 ρωτά ο προφήτης: *Κύριε τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;* (Wnte_['mun.l) και το αραμαϊκό Ταργκούμ παραφράζει: *Κύριε ποιος πίστεψε τα ευαγγέλιά μας;* (hr'AfB.h).**

Στην Κ.Δ. βέβαια ο όρος φορτίστηκε με καινούργιο περιεχόμενο. Ιδιαίτερα στις επιστολές του Παύλου *ευαγγέλιο* είναι το λυτρωτικό μήνυμα, το οποίο δεν αφορά απλά στην έλευση της Βασιλείας, αλλά έχει ως πυρήνα του το σταυρωμένο και αναστημένο Πρόσωπο του Ι. Χριστού (Γαλ. 2, 2· Ρωμ. 10, 6), ο οποίος με την παρουσία Του εγκαινίασε τα Έσχατα της Ιστορίας. Συνάμα *ευαγγέλιο*, όπως αποδεικνύεται ήδη από το Α' Θεσ. 3, 1 κ.ε. (πρβλ. Φιλ. 4,15 κ.ε.), είναι η

¹ Biblische Theologie des Neuen Testaments, Band 2, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1999, 118.

εξαγγελία/το **κήρυγμα** αυτού του μηνύματος στα πέρατα της οικουμένης (nomen actionis). Οι ίδιοι οι απόστολοι, σύμφωνα με το Ρωμ. 10, 15-17, είχαν την αυτοσυνειδησία ότι ταυτίζονται με τους αγγελιοφόρους της βασιλείας του Θεού, που προανήγγειλε ο Ησαΐας (Ησ. 52, 7· πρβλ. Ιωήλ 3, 5 και Ψ. 66 [67], 12)².

Ο πυρήνας του πρωταρχικού Ευαγγελίου της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων παραδίδεται από τον Παύλο στο Α' Κορ. 15, 3β-5:

Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς Γραφάς,
καὶ ἐτάφη,
καὶ ἐγήγερται τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ κατὰ τὰς Γραφάς

β. Α' Κορ. 8, 5-6

καὶ γὰρ εἶπερ εἰσὶν λεγόμενοι θεοὶ εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ γῆς, ὥσπερ εἰσὶν θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοί, ἀλλ' ἡμῖν

εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν,

καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.

αποτελεῖ ανάπτυξη και ερμηνεία του Σεμά, του θεμελιώδους Credo του Ισραήλ: **ἄκουε Ἰσραὴλ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν Κύριος εἷς ἐστίν** (Δτ. 6, 4) και ότι με αυτή την Ομολογία η πρωτοχριστιανική κοινότητα εξέφραζε με εντυπωσιακό τρόπο ότι ο σταυρωθείς και υψωθείς Ιησούς Χριστός, στον οποίο αυτή οφείλει την εσχατολογική σωτηρία, ανήκει κατά την προέλευση και την ουσία Του στην ίδια οντολογική κατηγορία με τον Θεό, τον Πατέρα Του –και επομένως στην οντολογική κατηγορία του Δημιουργού και όχι σε αυτή του δημιουργήματος.

Στο Ρωμ. 1, 16-17 αυτό το ευαγγέλιο χαρακτηρίζεται ως δύναμις Θεοῦ παντὶ τῷ πιστεύοντι. Ιδιαίτερη έμφαση στο θάνατο και στην ανάσταση του Ι.Χ. δίνει και το αρχαιότερο, το κατά Μάρκον, Ευαγγέλιο, το οποίο εισάγεται με την εξής φράση³:

Ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ [Υἱοῦ Θεοῦ].
Καθὼς γέγραπται ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ τῷ προφῆτῃ,
Ἰδοὺ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου Σου,
ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν Σου·
Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ,
Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου,
εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους Αὐτοῦ (πρβλ. Ωσ. 1,2^α Ο').

² Σύμφωνα με τον Αγουρίδη, ο Ευαγγελιστής, ο ευαγγελιζόμενος όπως χαρακτηριστικά λέγεται στην ΠΔ ο αγγελιοφόρος της ελπίδας (πρβλ. Ησ. 52,7. Ιωήλ 3,5· Ψ. 66(67),12), ήταν αρχικά αυτός που μετέδιδε κήρυττε και μαρτυρούσε το ευαγγέλιο, εκθέτοντας τις βασικές αλήθειες της πίστης της Ε. Ενώ με τα ρήματα 'διδάσκειν', 'λαλεῖν', 'παρακαλεῖν' σχετίζεται η κατήχηση και η οικοδομή των μελών της Εκκλησίας, το 'ευαγγελίζειν', 'μαρτυρεῖν' και 'κηρύσσειν' αναφερόταν στην διδασκαλία της Εκκλησίας μεταξύ των απίστων.

³ Η γεν. Ι. Χριστού είναι ταυτόχρονα γεν. αντικειμενική αλλά και υποκειμενική.

Ο όρος Ἀρχή δε σημαίνει απλά τη χρονική έναρξη ενός γεγονότος, αλλά τη βασική αρχή, τον πυρήνα του Ευαγγελίου (πρβλ. Παρ. 1, 7· Σοφ. Σειράχ 1, 14), ο οποίος συνίσταται σε ένα Πρόσωπο, στον Ιησού Χριστό, που ευθύς εξ αρχής ονομάζεται υἱὸς Θεοῦ και ταυτίζεται με τον Κύριο (εβρ. Γιαχβέ) της Προφητείας. Σε αυτήν την Αρχή, όπως και με το κατὰ τὰς Γραφάς του Credo του Παύλου, ευκρινής είναι 'ο προφητικός ιστός που συγκροτεί την αδιάσπαστη ιστορική συνέχεια μεταξύ της Κοινότητας του Ισραήλ και της Εκκλησίας του Χριστού' (Ν. Ματσούκας). Συγκρίνοντας κανείς τα υπομνήματα (p@sh¹rîm) των προφητικών κειμένων που ανακαλύφθηκαν στη μοναστική κοινότητα του Κουμράν με τα Ευαγγέλια της χριστιανικής Εκκλησίας, διαπιστώνει αμέσως ότι στην πρώτη Εκκλησία δεν ήταν η μελέτη και ανάλυση των Γραφών, εκείνη η οποία δικαίωνε την παρουσία του ιδρυτή της και αυτής της ιδίας στα Έσχατα, αλλά αντίστροφα **το πρόσωπο του Ιησού** ήταν εκείνο το οποίο με τη δράση Του αποκρυπτογραφούσε τις Γραφές και δικαίωνε τις Προφητείες⁴. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Διδάσκαλος της Δικαιοσύνης στην Κοινότητα του Κουμράν παραμένει μέχρι σήμερα μια ανώνυμη ύπαρξη με αινιγματική δράση στην Ιστορία, σε αντίθεση με το πρόσωπο του καινοδιαθηκικού Μεσσία. Οι χριστιανοί συγγραφείς ενώ ενδιαφέρθηκαν άμεσα να συγγράψουν **απομνημονεύματα** που σχετίζονταν με τη ζωή του Ιησού, μόλις στο τέλος του 2^{ου} αι. άρχισαν να συγγράφουν λεπτομερή **υπομνήματα** σε βιβλία της Γραφής⁵. Με πολλή έμφαση τονίζει ο Ιγνάτιος ο Θεοφόρος στους Φιλαδελφείς αντιμετωπίζοντας τους Ιουδαίους που θέλανε αποδείξεις από τα αρχεία (δηλ. τη Γραφή) για να πιστέψουνε στο πρόσωπο του Ιησού τα εξής: Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς μηδὲν κατ' ἐρίθειαν πράσσειν, ἀλλὰ **κατὰ χριστομαθίαν**. Ἐπεὶ ἤκουσά τινων λεγόντων ὅτι, ἔαν μὴ ἐν τοῖς ἀρχείοις εὕρω, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ οὐ πιστεύω· καὶ λέγοντός μου αὐτοῖς ὅτι γέγραπται, ἀπεκρίθησάν μοι ὅτι πρόκειται. **Ἐμοὶ δὲ ἀρχεῖά ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός, τὰ ἄθικτα ἀρχεῖα ὁ σταυρὸς αὐτοῦ καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις αὐτοῦ καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ ἐν οἷς θέλω ἐν τῇ προσευχῇ ὑμῶν δικαιωθῆναι** (8.2.1-8).

Σχετικά με το περιεχόμενο του πρωτοχριστιανικού ευαγγελίου, το οποίο προσκαλούνται να διαδώσουν οι μαθητές στα πέρατα της οικουμένης θυσιάζοντας την ίδια τους τη ζωή (13, 10· πρβλ. 14, 9), σημειώνει ο Μάρκος στο 1, 14 τα εξής:

Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ καὶ λέγων ὅτι
Πεπλήρωται ὁ καιρὸς καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ·
Μετανοεῖτε καὶ πιστεῦτε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ.

Ενώ οι ραβίνοι έβαζαν σε προτεραιότητα τα αξιόμισθα ηθικά έργα του ανθρώπου, καθώς ισχυρίζονταν ότι εάν, έστω και δύο συναπτά Σάββατα, εφαρμοζόταν απολύτως ο Νόμος, τότε θα

⁴ Η παρατήρηση ανήκει στον R.E.Brown, Hermeneutics 1146-1165 στο R.E.Brown, J.A.Fitzmyer, R.E.Murphy (επιμ.): New Jerome Biblical Commentary, New Jersey 1992, 632-3.

⁵ Ο Ιππόλυτος συγγράφει το πρώτο υπόμνημα στον Δανιήλ και στο Άσμα Ασμάτων. Αξιοσημείωτο είναι εν προκειμένω το γεγονός ότι η αρχέγονη διήγηση του Πάθους του Ιησού ενώ χρησιμοποιεί γλώσσα παλαιοδιαθηκική εντούτοις δεν παραθέτει χωρία της Γραφής. Ο ίδιος ο Ιησούς κατά τη διάρκεια της δημόσιας δράσης του απέφυγε κατ' εξακολούθησιν να συσσωρεύει γραφικά χωρία και μιδράς σε αυτά στα κηρύγματά του. Μέσα από παραβολές της φύσης και της καθημερινής πραγματικότητας και μέσα από μια διαρκή κινητικότητα, η οποία δεν συνεβάδιζε με τη ραβινική αλλά και την εσσαϊκή τακτική της παράδοσης της διδασκαλίας σε ένα σταθερό μέρος, απέδειξε ότι το Πνεύμα της Δημιουργίας δε σταμάτησε να πνέει από την εποχή του Έσδρα αλλά δρά δυναμικά μέσα από το πρόσωπο και τη διδασκαλία του. Με τον τρόπο αυτό ο Ιησούς έγινε ο εξηγητής (καταρχήν όχι των Γραφών, αλλά) του ίδιου Θεού (πρβλ. Ιω. 1,18).

ερχόταν η Βασιλεία, στο κήρυγμα του Ιησού προηγείται η οριστική και μάλιστα παρακειμένου και έπεται η προστακτική. Πρώτα αισθάνεται κανείς την απροϋπόθετη αγάπη και δωρεά του Θεού προς το πρόσωπό Του και μετά εμφανίζεται ως καρπός η διαρκής μετάνοια. Ο θησαυρός είναι δεδομένος και μέσα από τη χαρά της οικειοποιήσεώς του αναπτύσσεται μια καινούργια συμπεριφορά.

Πολύ ωραία ο ιερός Χρυσόστομος επισημαίνει στην Εισαγωγή του Υπομνήματός του στο κατά Ματθαίον: Στην Π.Δ. όταν ανέβηκε ο Μωυσής, κατέβηκε ο Θεός. Εδώ όμως, αφού η δικιά μας φύση ανυψώθηκε στον ουρανό ή μάλλον στον θρόνο του βασιλέως, τότε κατέρχεται το Πνεύμα... Δεν κατέβαιναν οί απόστολοι από το όρος έχοντες στα χέρια τους λίθινες πλάκες, όπως ο Μωυσής. Είχαν στον νου τους το Πνεύμα και ξεχειλίζοντας από κάποιο θησαυρό και από κάποια πηγή διδασχής και χαρισμάτων και όλων των αγαθών διάβαιναν σε όλα τα μέρη, και ήσαν οι ίδιοι με τη δύναμη της χάριτος **βιβλία ζωντανά και νόμοι έμψυχοι**. Κατ' αυτόν τον τρόπο κέρδισαν τις τρεις και τις πέντε χιλιάδας και τα πλήθη της γης, επειδή ήταν ο Θεός που μιλούσε σε όλους τους προσερχόμενους με το στόμα εκείνων. Αφού και ο Ματθαίος ο τελώνης ακόμη, γεμάτος από το Πνεύμα, έγραψε όσα έγραψε. Δεν ντρέπομαι που τον αποκαλώ από το επάγγελμά του, ούτε αυτόν, ούτε τους άλλους. Διότι αυτά αποδεικνύουν καλύτερα και την χάρη του Πνεύματος αλλά και την αρετή εκείνων.

Δικαιολογημένα την συγγραφή του αυτήν την κάλεσε **Ευαγγέλιο**. Ηλθε και κήρυττε σε όλους την κατάργηση της κολάσεως, τη διάλυση των αμαρτιών, τη δικαιοσύνη, τον αγιασμό, την απολύτρωση, την υιοθεσία, την κληρονομιά των ουρανών, τη συγγένεια προς τον Υιό του Θεού, στους εχθρούς τους αγνώμονας, σε όσους κάθονται στο σκοτάδι. Τι μπορεί να εξισωθεί με τα ευαγγέλια αυτά; **Θεός επάνω στη γη, ο άνθρωπος στον ουρανό**. Κάλεσε την ιερή αυτή ιστορία **ευαγγέλιο**, γιατί όλα τα άλλα είναι μόνον λέξεις αδειανές από πραγματικό περιεχόμενο, δηλ. τα πλούτη, η εξουσία, τα αξιώματα, οι δόξες και όλα όσα θεωρούνται αγαθά από τους ανθρώπους. Τα κηρύγματα όμως των ψαράδων θα μπορούσαν αληθινά και κυριολεκτικά να αποκληθούν ευαγγέλια. Όχι μόνον επειδή είναι σταθερά και ακλόνητα αγαθά και ανώτερα από τη δικιά μας αξία, αλλά και διότι μας δόθηκαν με όλη την ευκολία. Διότι ούτε κοπιάσαμε, ούτε ιδρώσαμε, ούτε κουρασθήκαμε και δεν ταλαιπωρηθήκαμε, αλλά μόνον επειδή αγαπηθήκαμε από τον Θεό, λάβαμε αυτά που λάβαμε'.

Όσον αφορά την καθιέρωση του τίτλου **ευαγγέλιον** για τη δήλωση των συγκεκριμένων βιβλίων που περιέχουν και αφηγούνται το γεγονός της νίκης του Ι.Χ. κατά του διαβόλου και του θανάτου, φαίνεται ότι καταλυτική επίδραση άσκησε η εισαγωγή του κατά Μάρκον. Αυτό που ξενίζει είναι ότι στη συνέχεια της επιγραφής αντί γενικής (Ευαγγέλιο Μάρκου), όπως συμβαίνει με όλα τα άλλα βιβλία της Κ.Δ., προστίθεται η πρόθεση κατά, η οποία χρησιμοποιείται εξαιρετικά σπάνια στην Ελληνική για να δηλώσει τη γενική. Υιοθετώντας η Εκκλησία τον τίτλο κατά + όνομα του Ευαγγελιστή σε αιτιατ. και όχι απλά γενική (πχ Ευαγγέλιο του Ματθαίου), όπως συμβαίνει με τις Επιστολές, αποτύπωσε την πίστη της ότι το Ευαγγέλιο, παρόλη την τετραπλή μορφή του και την απόρριψη κάθε προσπάθειας συμπυκνώσεως ή εναρμονίσεως αυτής της μορφής, είναι κατ' ουσίαν ένα. Παράλληλα με την εσωτερική ενότητα των Ευαγγελίων, με τον τίτλο 'κατά +' δηλώνεται η προσωπική σφραγίδα που έβαλε κάθε Ευαγγελιστής στο έργο του, η οποία διαμορφώθηκε από τις ιδιαίτερες ποιμαντικές ανάγκες που εκαλείτο να αντιμετωπίσει.

Ο τίτλος των Ευαγγελίων θεωρήθηκε από τους περισσότερους ερμηνευτές ότι αποδόθηκε στα συγκεκριμένα βιβλία το 2^ο αι. μ.Χ. Στη Διδαχή σημειώνεται ως έχετε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ (8,2· 11,3· 15,3)⁶, ενώ ο απολογητής Ιουστίνος (Α' Απολ. 66, 3) χαρακτηρίζει με αυτόν τον τίτλο τα απομνημονεύματα των αποστόλων. Αλλά κείμενα αποστολικών Πατέρων όπου όπου ο όρος ευαγγέλιον γίνεται τεχνικός όρος των βιβλίων είναι το Β' Κλημ.8,5 (παραπ. στο Λκ.16,10 κ.ε.). Μαρτ.Πολυκ. 4, 1, Ιγν. Φιλ.8, 2· Σμυρν. 7, 2. Ίσως, όμως, κατά τον Hengel (Die Evangelienueberschriften, 1984), ο τίτλος Κατά Ματθαίον, Κατά Μάρκον κ.ο.κ. δόθηκε στα συγγράμματα ευθύς εξ αρχής από τους συγγραφείς τους, καθώς ήταν σύνηθες στην αρχή και στο τέλος κάθε κειμένου να υπάρχει ένας τίτλος, έτσι ώστε τα ειλητάρια να διακρίνονται στη βιβλιοθήκη της Κοινότητας⁷. Ολόκληρη η επιγραφή ήταν αρχικά 'Ευαγγέλιον κατά...' Όταν η Εκκλησία συγκρότησε το τετράμορφο Ευαγγέλιο, τότε ο τίτλος συμπτύχθηκε σε 'Κατά ...'.

Ποιά ήταν άραγε η αφορμή για να καταγραφούν τα Ευαγγέλια, καθώς μάλιστα όπως διαπιστώνουμε και από τη μαρτυρία του Παπία, η προφορική παράδοση ήταν αρχικά πιο έγκυρη από την γραπτή; Άλλοι ισχυρίστηκαν ότι σε αυτό ώθησε την Εκκλησία η **καθυστέρηση της Β' Παρουσίας**. Τότε η Εκκλησία συνειδητοποίησε ότι έχει μέλλον μπροστά της, οπότε θα έπρεπε να κατοχυρώσει τη διδασκαλία της με γραπτά κείμενα. Ο ίδιος, όμως, ο Ιησούς ισχυρίστηκε ότι πρέπει πρώτα το Ευαγγέλιο να κηρυχθεί στα έθνη και μετά να έρθει ο Υιός του Ανθρώπου (Μκ. 13, 10). Αντίθετα από τον παραπάνω ισχυρισμό θα ήταν πιο φυσικό η Εκκλησία με τα γραπτά της κείμενα πολύ νωρίς να επιταχύνει τη διάδοση του Ευαγγελίου στην Οικουμένη, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η έλευση του Ιησού στον κόσμο. Η προβληματική της καθυστέρησης δε φαίνεται από τα ίδια τα κείμενα να απασχολεί με τόση ένταση τους Συνοπτικούς, όσο το πώς αυτά τα Έσχατα θα μεταμορφώσουν την Ιστορία.

Άλλοι πάλι υπέθεσαν ότι τα Ευαγγέλια ήταν το αποτέλεσμα της συλλογής/συρραφής περικοπών αναγινωσκομένων στη χριστιανική λατρεία, κατ' αντιστοιχία προς ό,τι συνέβαινε στον Ιουδαϊσμό. Ούτε όμως για τη λατρευτική ανάγνωση της Βίβλου στη Συναγωγή την εποχή του Ιησού έχουμε ακριβείς πληροφορίες, ούτε για αυτή στη χριστιανική Σύναξη.

Η ιστορική αναφορά στο πρόσωπο του Ιησού, όπως αποδεικνύεται από τον Πρόλογο του κατά Λουκά, ήταν απαραίτητη καταρχήν για **ιεραποστολικούς, κατηχητικούς και απολογητικούς** σκοπούς. Έπρεπε η Εκκλησία, σημειώνει ο Σ.Αγουρίδης, να εξηγήσει σε κάθε άνθρωπο γιατί ο αρχηγός της ο Ιησούς πέθανε τόσο εξευτελιστικά και τόσο επώδυνα καταδικασμένος από τους Ρωμαίους και το λαό του, πώς μπορεί αυτός ο καταδικασμένος, ατιμωμένος και σταυρωμένος να είναι ο **Μεσσίας του Ισραήλ** και αυτός (και όχι ο Νόμος και ο Ναός) να **σώσει το λαό** και να φέρει την πολυπόθητη βασιλεία. Και επειδή ο Σημίτης ό,τι θέλει να πει, το λέγει διά της αφηγήσεως μιας ιστορίας και όχι με τη διατύπωση φιλοσοφικών νοημάτων, οι Ευαγγελιστές

⁶ Πιθανότατα σημαίνεται το Ευαγγέλιο του Ματθαίου.

⁷ Την ύπαρξη τέτοιων βιβλιοθηκών στη Ρώμη και στην Κόρινθο πιστοποιεί η Α' Κλημ. Παράλληλα με τις Επιστολές του Π. διαμορφώθηκε η συλλογή των 4 Ευαγγελίων. Ήδη στην Α' Τιμ (5,18), η οποία γράφτηκε περί το 65 μΧ. ως γραφή θεωρείται τόσο το Δευτερονόμιο (25,4) όσο και το Ευαγγέλιο του Ματθαίου (10,10). Ο Παπίας στα τέλη του 1ου και στις αρχές του 2ου αι. γνώριζε μόνον τα 4 Ευαγγέλια, ενώ αποστολικοί Πατέρες την ίδια περίοδο παραπέμπουν σε ευαγγελικά χωρία με την λέξη 'γέγραπται', με την οποία εισάγουν και τα χωρία της ΠΔ. (Επιστ.Βαρνάβα 4,14. Διδαχή 8,2. Διάλ.Τρύφων 10,2. 100,1). Ο μαθητής του Ιουστίνου Τατιανός περί το 170 στο Διατεσσάρων (μουσικός αρχαίος όρος δηλωτικός του μουσικού οργάνου του Αρμονίου ή του διαστήματος της τετάρτης), το οποίο χρησιμοποιούσε η Συριακή Εκκλησία μέχρι και τον 4^ο αι., θεωρεί ως πρότυπό του ακριβώς τα 4 Ευαγγέλια, επειδή προφανώς έχαιραν ήδη στην εποχή του την απόλυτη αυθεντία που έχουν και σήμερα.

θέλησαν με τα απομνημονεύματά τους να εξηγήσουν πώς ο Θεός αποκαλύφθηκε ως ανεξιχνίαστη για τον άνθρωπο αγάπη (Εισαγωγή, 80-81). Ολόκληρο κατά Μάρκον ευαγγέλιο είναι 'λόγος' περί του 'Σταυρού' (Α' Κορ. 1, 18). Στην ίδια τη λειτουργική σύναξη της Εκκλησίας και μάλιστα κατά τον εορτασμό του Πάσχα γρήγορα θα προέκυψε η ανάγκη να συμπληρωθούν τα παλαιοδιαθηκικά αναγνώσματα από τα **απομνημονεύματα** των αποστόλων σχετικά με την ιστορική πορεία και κυρίως το Πάθος και την Ανάσταση του Ιησού, που βιώνονταν σε αυτήν. Ως δευτερεύοντα κίνητρα συγγραφής των Ευαγγελίων θεωρούνται (α) η προβολή του Ιησού και ιδίως του πάθους Του ως προτύπου μίμησης και (β) η καταπολέμηση των αιρέσεων.

Ποιό είναι ακριβώς το φιλολογικό είδος των Ε.; Μερικοί θεώρησαν ως πρότυπά τους π.διαθηκικά έργα όπως τα ιστορικά βιβλία της Π.Δ., την ιστορία του Ιωνά, την προφητική βιογραφία, ενώ άλλοι τα κατέταξαν στους **Βίους/Εγκώμια** επιφανών ανδρών που συνέγραψαν ο Πλούταρχος ή ο Σουητώνιος ή στις διηγήσεις θαυμαστών γεγονότων (**Αρεταλογίες**) θείων ανδρών (π.χ. Πυθαγόρα, Απολλωνίου). Παρόλες τις ομοιότητες που υπάρχουν μεταξύ των Ευαγγελίων και ορισμένων τέτοιων κειμένων, εντούτοις σε αυτά (τα Ευαγγέλια) αποσιωπώνται ενδιαφέρουσες για τις Βιογραφίες φάσεις της ζωής του Ιησού⁸, ενώ δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία του Σταυρού σε τέτοιο σημείο ώστε το αρχαιότερο από αυτά να έχει χαρακτηριστεί *Ιστορία του Πάθους με εκτενή εισαγωγή* (M.Kähler, *Der sogenannte historische Jesus u. Der geschichtliche biblische Christus*, hg. E.Wolf, 1969, 60). Το σκοπό συγγραφής των Ευαγγελίων καταγράφει με σαφήνεια ο αρχικός επίλογος του κατά Ιωάννη: ταῦτα δὲ γέγραπται (α) ἵνα πιστεύσητε ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ (β) ἵνα πιστεύοντες ζωῇν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. (20,31).

Το Εγώ, επίσης, των αφηγητών σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στην εξωβιβλική ιστοριογραφία υποχωρεί, ενώ χρησιμοποιείται ο ζωντανός διάλογος και το επεισοδιακό ύφος. Σημειώνει ο Σ. Σάκκος (Εισαγωγή, 93κ.ε.): Σε κανένα σημείο των ιστορικών βιβλίων (της Κ.Δ.) δε θα βρει κανείς κάποια έκφραση, ένα επίθετο ή έστω ένα υπονοούμενο, από το οποίο να συνάγεται ότι **ο ευαγγελιστής διάκειται ευμενώς ή δυσμενώς προς το Α' πρόσωπο και επαινεί ή κατακρίνει μια ενέργεια**. Ο ευαγγελιστής ιστορικός παραμένει απόλυτα ψυχρός, απρόσωπος, αφανής, αν και εκθέτει τα γεγονότα με τόση ζωηρότητα και σαφήνεια ώστε να συμπάσχουμε ως αναγνώστες με τα πρόσωπα της ιστορίας.. Βλέπουμε πολλές φορές τους ευαγγελιστές να αποκαλύπτουν περιγραφικά μια βαθύτερη έννοια του γεγονότος πχ ότι ο Ιούδας ήταν κλέφτης... αλλά ποτέ δεν θα βρει ίχνος των συναισθημάτων του ιστορικού έναντι αυτών των καταστάσεων. Από τα πολλά δείγματα της ιστορικής απάθειας αναφέρω δυο ακόμη χαρακτηριστικά. Οι απόστολοι πίστευαν ακράδαντα ότι ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ είναι ο Χριστός που αναμένει ο Ισραήλ και είναι Κύριος και Γιαχβέ. Κι έδιδαν ότι η μεγαλύτερη αμαρτία είναι το να μη αναγνωρίσει και ομολογήσει κανείς τον Ιησού ως Χριστό και Κύριο. Εν τούτοις ως ιστορικοί όταν αναφέρουν τον Κύριο προ της Αναστάσεως, τον ονομάζουν πάντα απλά 'ο Ιησούς', ποτέ ο Κύριος ή ο Χριστός, παρά μόνον όταν θέλουν να παρεμβληθούν για δώσουν μια επεξήγηση.

Το δεύτερο θεμελιώδες γνώρισμα των ιστορικών βιβλίων της Κ.Δ. είναι **ότι ποτέ δεν ιστορούν κάτι που να γνωρίσθηκε στον ιστορικό μέσω κάποιου οράματος ή αποκαλύψεως**. Ο ευαγγελιστής γνωρίζει τα πάντα ανθρώπινα.. Την αποκάλυψη βλέπουν τα ιστορούμενα πρόσωπα (πχ ο Ζαχαρίας και η Μαριάμ) και όχι αυτός που καταθέτει την ιστορία. Αντιθέτως με τα

⁸ Αυτό το επισημαίνει και το τέλος του κατά Ιωάννη: Estin de. kai. alla polla. a] enpoi,hsen o' Vlh sou/j(a[tina eva.n gra,ftai kaqV e]n(ouvdV auvto.n oi=mai to.n ko,smon cwrh/sai ta. grafo,mena bibli,a (21,25)Å

ιστορικά βιβλία, τα διδακτικά έχουν διάχυτη τη συμπάθεια. Ο Παύλος αποκρούοντας τη διδασκαλία των ιουδαϊζόντων γράφει αγανακτισμένος.. και συνοπτικά η ΚΔ είναι κατ' ουσίαν ιστορία και διδαχή. Και η μεν ιστορία εκτίθεται απαθώς και μη αποκαλυπτικώς ενώ η διδαχή με συμπάθεια και αποκαλυπτικά.. Ο ιστορικός είναι αξιόπιστος μόνον όταν είναι απάθης και ο δάσκαλος όταν συμπάσχει.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθούν τα εξής: Φυσικά οι μαθητές, όπως ισχυρίζεται ο τελικός επίλογος του κατά Ιωάννην, παρέλειψαν γεγονότα της ζωής του Ιησού. Όσα όμως παρέδωσαν και κατέγραψαν, μαρτυρούν την αλήθεια, κάτι που αποδεικνύεται και από τα εξής:

Οι ευαγγελιστές δε δίστασαν να καταγράψουν γεγονότα υποτιμητικά για τον Ιησού και τους κορυφαίους αποστόλους του, π.χ. τα 'όρια' της θαυματουργίας (Μκ.6,5), της άγνοιας του Ιησού (13,32), ή την κραυγή του πάνω στον Σταυρό. Η εικόνα του Πέτρου, των άλλων δύο υιών του Ζεβεδαίου, καθώς επίσης και των αδελφών του Ιησού (οι οποίοι μετά την ανάληψή Του ανέλαβαν ηγετικές θέσεις μέσα στην Εκκλησία), είναι επίσης μη κολακευτική, ιδίως όταν αυτή ιστορείται από τον μαθητή του Πέτρου Μάρκο. Οι ίδιοι οι αντίπαλοι του Ιησού αναγνώρισαν, άλλωστε, πολλά από αυτά που περιγράφουν τα ευαγγέλια έστω και αν τα απέδωσαν σε δαιμονική ενέργεια (π.χ. ότι ο Ιησούς γεννήθηκε παράδοξα και έκανε θαύματα). Θα μπορούσε άραγε το κίνημα του Ιησού να ορθοποδήσει στα Ιεροσόλυμα, εκεί ακριβώς που ο Ιησούς σταυρώθηκε και αναστήθηκε, όταν οι άνθρωποι θα ήξεραν ότι τα πράγματα που άκουγαν ήταν υπερβολικά ή έστω ψεύτικα; Οι ίδιες οι αξιώσεις και οι απαιτήσεις του Ιησού για το πρόσωπό Του, όπως αυτές καταγράφονται στα Ευαγγέλια, είναι απόλυτες και δεν είναι καθόλου δημαγωγικές, όπως θα άρμοζε σε προπαγανδιστικά κείμενα μιας θρησκείας. Γι' αυτό, άλλωστε και τελικά η Εκκλησία αποδέχτηκε τις μαρτυρίες των συγκεκριμένων Ευαγγελιστών, παρόλο που τα ονόματα των Συνοπτικών δεν ήταν διάσημα σε αυτήν⁹.

Υπήρξαν προστάδια των Ευαγγελίων; Η συγγραφή των τριών πρώτων ευαγγελίων τοποθετείται από τους ερευνητές στη δεκαετία του 60 μ.Χ. Ήδη όμως η Εκκλησία μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο, λάτρευε τον αναστάνα Κύριο, είχε αναπτύξει ιεραποστολική δράση και κατηχούσε τα μέλη της. Την πίστη της στο λυτρωτικό θάνατο του Ι.Χ. και τη βεβαιότητά της για την ανάστασή του εξέφραζε με τις διάφορες Ομολογίες Πίστης. Οι πρώτες ομολογίες αποτελούνται από μια μόνο φράση: 'το ρήμα ομολογείν + 'ο Ιησούς είναι ο Κύριος' (Φιλ.2,11) και διακρίνονται για τη συντομία, την περιεκτικότητα και την επιγραμματικότητά τους. Μια πιο ανεπτυγμένη Ομολογία είναι αυτή που παρατίθεται στο Α' Κορ. 8,5-6 και αποτελεί η ανάπτυξη και ερμηνεία του εβραϊκού Σεμά:

καὶ γὰρ εἶπερ εἰσὶν λεγόμενοι θεοὶ εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ γῆς, ὥσπερ εἰσὶν θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοί, ἀλλ' ἡμῖν
εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν,
καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.

⁹ Συνοψίζοντας τα παραπάνω σημειώνει ο Σ.Αγουρίδης: Είναι (τα ευαγγέλια) λεπτομερείς κι αναλυτικές βιογραφίες του Ι.Χ.; Είναι έργα ιστορικά όπως αυτά του Θουκυδίδη ή του Ιώσηπου ή άλλων ιστορικών; 'Τα Ε. δεν είναι ακριβώς ιστορία, αν και περιέχουν ιστορία εφόσον αφηγούνται πραγματικά γεγονότα, τα οποία όχι μόνον συνέβησαν στην ανθρώπινη ιστορία, αλλά και την επηρέασαν δυναμικά. Δεν είναι βιογραφίες αν και εμπεριέχουν βιογραφικές λεπτομέρειες. Δεν είναι θεολογικές πραγματείες αν και είναι θεολογικά κείμενα. Δεν είναι βιβλία ευσεβείας αν και είναι αναμφίβολη η αξία τους για την ευσέβεια'.

Ο Hofius¹⁰ αναφέρει ότι με αυτήν την ομολογία η πρωτοχριστιανική κοινότητα εξέφραζε με εντυπωσιακό τρόπο ότι ο σταυρωθείς και υψωθείς Ιησούς Χριστός, στον οποίο αυτή οφείλει την εσχατολογική σωτηρία, ανήκει κατά την προέλευση και την ουσία του στην ίδια οντολογική κατηγορία με τον Θεό, τον Πατέρα Του – και επομένως στην οντολογική κατηγορία του Δημιουργού και όχι σε αυτήν του δημιουργήματος.

Παράλληλα δημιουργήθηκαν μικρά Σύμβολα που είχαν ως περιεχόμενό τους καταρχήν τη θριαμβευτική **ανάσταση του Ι. Χριστού** (Ρωμ. 10,9· Α' Κορ. 6,14· Α' Θεσ.1,10) και (ίσως σε δεύτερο στάδιο) **το θάνατο του Ιησού** και τη σημασία αυτού του γεγονότος *u`pe.r h`mw/n* (Ρωμ 1,3· 3,24 κ.ε.· 5,8· 14,15 κ.ε.· Α' Θεσ.1,9 κ.ε.· πρβλ. Πρ.14,15-17). Ένας συνδυασμός Ομολογίας και Πιστεύω της πρώτης Εκκλησίας παραδίδεται στο Ρωμ 10,9:

ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου **Κύριον Ἰησοῦν**,
καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου **ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν**, σωθήσῃ·

Ενώ στις ομολογίες με συμπυκνωμένο τρόπο η Εκκλησία εξέφραζε την πίστη της, στους **ὕμνους** μέσα σε ένα κλίμα αγιοπνευματικής έξαρσης και εν-θουσιασμού δοξολογούσε και ευχαριστούσε τον Θεό για την εν Χριστώ σωτηρία. Οι πιο γνωστοί ὕμνοι είναι ο Φιλ. 2,6-11, Κολ 1,15-20 και Ιω. 1, 1-18. Σε αυτούς διακηρύσσεται η θεότητα και η προαιωνιότητα του Ιησού και το μυστήριο της σωτηρίας, το οποίο επετέλεσε.

Παράλληλα με τις ομολογίες και τους ὕμνους, συγκροτήθηκαν **διηγήσεις λογίων και έργων του Ι.Χ.** που εξυπηρετούσαν την ιεραποστολή, την κατήχηση, τη διδασκαλία, τη λατρεία, την απολογητική κι άλλους τομείς δράσης της Εκκλησίας. Τα λόγια αυτά δε δημιουργήθηκαν από τους χριστιανούς προφήτες και αποδόθηκαν εκ των υστέρων στον ιστορικό Ιησού, αλλά διασώθηκαν μέσα από την προφορική παράδοση. Όπως ήδη σημειώθηκε, το κήρυγμα του Χριστιανισμού διαδόθηκε σε μια κοινωνία, η οποία διακρινόταν για **τον προφορικό της πολιτισμό**. Οι ραβίνοι αποστήθιζαν ολόκληρη την Παλαιά Διαθήκη. Αυτό σημαίνει ότι οι μαθητές του Ιησού αποθήκευσαν στη μνήμη τους πολλά περισσότερα γεγονότα και λόγια του Ιησού από όσα είναι καταγεγραμμένα στην Κ.Δ. Σε αυτό τους διευκόλυνε το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των λόγων του Ιησού είχε **ποιητική μορφή** (δηλ. συνωνυμικό παραλληλισμό κ.ο.κ). Βεβαίως η αποστήθιση άφηνε κάποια σχετική ελευθερία στον άνθρωπο να παραλλάξει την μορφή ή και το περιεχόμενο μιας ιστορίας, ανάλογα με την κατάσταση στην οποία βρισκόταν αυτός και το ακροατήριό του. Η παραλλαγή αυτή όσον αφορά την προφορική αναμετάδοση ενός γεγονότος, όπως αποδείχτηκε από σύγχρονες μελέτες σε πρωτόγονες κοινωνίες, ποικίλλει από **10 μέχρι 40%**. Φυσικά δεν είναι τυχαίο ότι οι διαφορές μεταξύ των Συνοπτικών Ευαγγελιστών όσον αφορά τα λόγια του Ιησού ποικίλλει στα ίδια ποσοστά που ποικίλλει μέχρι σήμερα η προφορική παράδοση ενός γεγονότος.

Η μελέτη αυτή παράλληλα της προφορικής παράδοσης σε όλον τον κόσμο οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η συνεχή επανάληψη αυτού του υλικού δίνει σε αυτό καθορισμένη μορφή

¹⁰ Πρβλ. **Ο. Hofius**, Εις Θεός-Εις Κύριος. Δομή και Περιεχόμενο της Ομολογίας Α' Κορ. 8,6. Ανάτυπο από τον τόμο 'Ο Απόστολος Παύλος και η Ελλάδα' Βέροια 1998, 99-111.

ανάλογα με το είδος του υλικού και την ιστορική κατάσταση που υπηρετεί. Στο Πρ.10, 34-43 καταχωρείται από τον Λουκά ένα ευαγγελικό κηρυγματικό πρότυπο¹¹:

οὗτός ἐστιν πάντων κύριος ὑμεῖς οἴδατε, τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης, **Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέθ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει**, ὃς διήλθεν ἐνεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ. καὶ ἡμεῖς μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ Ἱερουσαλήμ· ὃν καὶ ἀνείλαν κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρεν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι, οὐ παντὶ τῷ λαῷ ἀλλὰ μάρτυσιν τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ μετὰ τὸ ἀναστήναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ καὶ διαμαρτύρασθαι ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ ὠρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν. τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἅφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

Γενικότερα ἀπὸ τις ομιλίες του Πέτρου στις Πράξεις συνάγεται το συμπέρασμα ὅτι το **αρχικό κήρυγμα/ευαγγέλιο** περιελάμβανε τα εξῆς στοιχεῖα: 1) Με την ἐλευση του Ἰησοῦ, εκπληρώθηκαν οἱ προφητεῖες τῆς Π.Δ. καὶ ἀρχισε ὁ καινούργιος αἰώνας. 2) Ὁ Ἰ. Χριστὸς γεννήθηκε ἀπὸ τὸ σπέρμα του Δαβίδ. 3) Σταυρώθηκε ατιμωτικά, τάφηκε καὶ 4) ἀναστήθηκε τὴν τρίτῃ ἡμέρᾳ σύμφωνα με τις Γραφές. 5) Ὑψώθηκε στα δεξιὰ του Πατέρα ὡς Υἱὸς του Θεοῦ καὶ 7) θα ἐλθεῖ πάλι ὡς κριτὴς καὶ σωτήρας τῶν ἀνθρώπων. Πάνω σε αὐτὸν τὸν καμβά συνέθεσε καὶ ὁ Μάρκος τὸ Ευαγγέλιό του, δίνοντας ἐμφαση ὅχι μόνο στο Σταυρὸ (ὅπως ὁ Παῦλος) ἀλλὰ σε ὅλη τὴ δημόσια δράση του Ἰησοῦ.

Τα Ευαγγέλια ἀποτελοῦν συνεπῶς τὴν αποκρυστάλλωση τῆς προφορικῆς παράδοσης (M. Dibelius) καὶ ἔχουν ἐντονο αντιενθουσιαστικό, αντιδοκητικό, αντιγνωστικό προσανατολισμό ἀφοῦ διακηρύττουν ἕνα ἐφ' ἅπαξ γεγονός τὸ ὁποῖο ἔλαβε χώρα extra nos μέσα στὴν Ἱστορία σε συγκεκριμένο χρόνο καὶ χώρο, καὶ παρόλα αὐτὰ παραδόξως υπερβαίνει καὶ τις δυο αὐτές κατηγορίες ἀφοῦ τὸ πρόσωπο που πρωταγωνιστεῖ εἶναι καὶ Θεὸς καὶ ἡ παρουσία του σημαίνει τὴν παρουσία τῶν Εσχάτων ἐν χώρᾳ καὶ σκιά θανάτου.

¹¹ Εντυπωσιάζουν οἱ συχνοὶ υπαινιγμοὶ στὸν Ἡσαΐα (10,36 // Ἡσ.52,7· 10,38 // Ἡσ.61,1· 10,41-42 // Ἡσ.43,10.12. 10,42//Ἡσ.11,3-4. 10,43// Ἡσ.33,24)

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΠΡΙΝ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΩΝ

Η συγγραφή των τριών πρώτων ευαγγελίων τοποθετείται από τους ερευνητές στο 70 μ.Χ. πρέπει να τοποθετηθεί την δεκαετία του 50μΧ., πολύ πλησιέστερα στην ζωή του Ι.Χριστού, όταν ακόμα ζούσαν οι αυτόπτες φίλοι και εχθροί Του, οι οποίοι μπορούσαν να ελέγξουν την γνησιότητα των γεγονότων της ζωής του. Ήδη βέβαια η Ε. είχε αναπτύξει έντονη οικουμενική ιεραποστολική δράση, λάτρευε τον αναστάνα Κύριο και κατηχούσε τα μέλη της στα πλαίσια της κατεξοχήν εκδήλωσης της ζωής της, της θείας λατρείας, όπου αισθανόταν παρόντα τον αναστάνα Κύριό της, ερμήνευε τις Γραφές, οι οποίες ομιλούσαν για Αυτόν και βίωνε μυστηριακά την σάρκωση, την σταύρωση και την ανάστασή του.

Πολύ συμπυκνωμένα περιγράφει ο Λουκάς την ζωή της αρχέγονης Εκκλησίας στο Πρ 2,42-47. Συνέπεια του ότι ἐπλήσθησαν πάντες Πνεύματος ἁγίου, ήταν το ότι οι πρώτοι χριστιανοί

ἦσαν δὲ προσκατεροῦντες
1/ τῇ Διδαχῇ τῶν ἀποστόλων
καὶ 2/ τῇ κοινῶνιᾳ (ἰσχύοντι φιλοφρονεῖν),
3/ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου καὶ
4/ ταῖς προσευχαῖς.

Ἐγένετο δὲ πάση ψυχῇ φόβος,
πολλὰ τε τέρατα καὶ σημεία διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγένετο.

Πάντες δὲ οἱ πιστεύσαντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ
καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά,
καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον
καὶ διμερίζον αὐτὰ πᾶσιν καθότι ἂν τις χρεῖαν εἶχεν·

καθ' ἡμέραν τε προσκατεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ Ἱερῷ,
κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον,
μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας,
αἰνοῦντες τὸν Θεὸν καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν (2, 44-47).

(Επιδίδονταν με ζήλο στην παρακολούθηση της διδασκαλίας των αποστόλων, και στην άσκηση φιλοφρονεῖν και ελεημοσύνης και στη συμμετοχή στην θεία Ευχαριστία και στις προσευχές).

Ήταν μια ζωή σε ένα οντολογικό Σώμα, όπου κάθε θρησκευτική, εθνική, φυλετική και 'ταξική' διάκριση καταργείτο, αφού όλοι μέσω της Θ.Ευχαριστίας αισθάνονταν ότι είναι ισότιμα μέλη του Ιησού Χριστού. Η ζωή της πρώτης Ε. μας απέδειξε καθαρά ότι μπορούσε να ζήσει χωρίς τα Ευαγγέλια, **όχι όμως χωρίς το μυστήριο της Θ.Λειτουργίας**. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι κατεξοχήν ο Ε. δεν είναι ένα ιδιωτικό βιβλίο. Ανήκει στην Ε., έχοντας παγκόσμια αποστολή, ενώ η ανάγνωση της Γραφής συνιστά λατρευτική πράξη **‘Κοινωνούμε** τον λόγο των Αποστόλων που έγιναν μάρτυρες της επιφάνειας του Θεού, γιατί ο λόγος τους είναι λόγος/φανέρωση του Χ. όχι γιατί τους υπαγόρευσε ο Χ. αλλά γιατί οι ίδιοι κατέγραψαν **τη**

σχέση ζωής που πραγματοποίησαν μαζί του.. Όταν η Ε. ζει στην Ευχαριστία το θαύμα της ζωής της ελευθερωμένης από κάθε φυσική αναγκαιότητα, τότε τα θαύματα του Χριστού στο Ευαγγέλιο δεν είναι παρά επί μέρους πτυχές'. Η κατανόηση κι αποδοχή του Λόγου εξαρτάται από την μυστηριακή μεταβολή των οφθαλμών της διανοίας μας, από την παρουσία μέσα μας του αγ.Πνεύματος

Η πρωτοχριστιανική λατρευτική τάξη συνίστατο διδαχή ή διδασκαλία των αποστόλων, μετά ακολουθούσε η Κοινωνία με την οποία συνδεόταν η κλάση του άρτου, η Ευχαριστία ενώς την κατακλείδα αποτελούσαν οι προσευχές.

Α. ΤΟ ΚΗΡΥΓΜΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ο ευαγγελιστής ήταν αρχικά αυτός που μετέδιδε κήρυττε και μαρτυρούσε το ευαγγέλιο, εκθέτοντας τις βασικές αλήθειες της πίστης, την δογματική διδασκαλία της Ε. Ένώ με τα ρήματα **‘διδάσκειν’, ‘λαλείν’, ‘παρακαλείν’** σχετίζεται η κατήχηση και η οικοδομή των μελών της Ε., το **‘ευαγγελίζειν’, ‘μαρτυρείν’** και **‘κηρύσσειν’** αναφερόταν στην διδασκαλία της Ε. μεταξύ των απίστων (Σ. Αγουρίδης).

Το **αρχικό αυτό κήρυγμα/ευαγγέλιο** ήταν **χριστοκεντρικό**. Είχε την εξής δομή: 1) Εκπληρώθηκαν οι προφητείες της ΠΑ στο πρόσωπο του ΙΧ. Οι λατρευτικές διατάξεις του Νόμου ετελειώθησαν. Με την έλευση του Ιησού άρχισε ο καινούργιος αιώνας 2) Ο ΙΧ είναι **‘υιός Δαβίδ’** και Μεσσίας, 3) θυσιάσθηκε **‘υπέρ ημών’** 4) τάφηκε, 5) αναστήθηκε την τρίτη ημέρα σύμφωνα με τις Γραφές 5) υψώθηκε στα δεξιά του Πατέρα ως Υιός του Θεού 7) και θα έλθει πάλι ως κριτής και σωτήρας των ανθρώπων. Στις αποστολικές ομιλίες των Πρ. προστίθεται η κάθοδος του αγ.Πνεύματος, η πρόσκληση για μετάνοια και προσέλευση στο βάπτισμα.

Παράλληλα στη λατρεία ερμηνεύονταν χριστοκεντρικά και **οι Γραφές**, αφού η ίδια η Εκκλησία δεν είχε το δικό της Κανόνα. ‘Η ερμηνεία των Γραφών αποτέλεσε τη μητέρα ολόκληρης της Θεολογίας’. Βεβαίως ούτε στον Ιουδαϊσμό είχε αποκρυσταλλωθεί εντελώς το σύνολο των θεοπνεύστων βιβλίων. Ο σταυρικός θάνατος (Ψ.21 [22], 1-9.16-22. 30[31], 10-14. 40 [41], 5-10 68[69], 8-10. 20-22 Σοφ.Σολ. 2,12-20. Ησ.50,6 52-53) και η ανάσταση, το εσχατολογικό παρόν και το μέλλον (Ιωήλ 3. Ιερ.31,31-4 Ησ. 2,2-4 60,1-5 Μιχ 4,1-5). Μια παρόμοια επίκαιρη ερμηνεία των Γραφών συναντάται και στο Κουμράν. Η κοινότητα της ερήμου αυτοχαρακτηριζόταν ως η καινή διαθήκη και θεωρούσε ότι στην ιστορία της εκπληρώνονται οι Προφητείες και οι Ψαλμοί (4Qp Ps 37).

Παράλληλα με τις ομολογίες και τους ύμνους, διαμορφώθηκαν **διηγήσεις λογίων και έργων του Χ.** που εξυπηρετούσαν την ιεραποστολή, την κατήχηση, τη διδασχή, την λατρεία, την απολογητική κι άλλους τομείς δράσης της Ε. Όπως σήμερα είναι ευρύτερα αποδεκτό ο Ιησούς μιλούσε συνήθως στα **αραμαϊκά**. Η μετάφρασή τους στα ελληνικά δεν αποκλείεται να έγινε όταν ο Ιησούς ήταν ακόμη εν ζωή από μαθητές που ομιλούσαν και τις δυο γλώσσες όπως η Ιωάννα, η σύζυγος του Χουζά και τον Λευί αφού το ακροατήριό του. Στα Ευαγγέλια σώζονται ορισμένες φράσεις στη μητρική γλώσσα του Ιησού¹²

Ο Ιησούς, όπως αποδεικνύουν τα 100 γνωμικά **ήταν κατεξοχήν αποφθεγματικός**¹³. Τα γνωμικά του Ιησού όπως θα αποδειχθεί από τα χαρακτηριστικά τους έχουν μάλιστα ποιητικό χαρακτήρα.

¹² **M.Reiser**, Sprache und Literarische Formen des Neuen Testaments, Paderborn..2001,

¹³ Μια πρόταση, η οποία εκφράζεται ως διαπίστωση (πάντα ρει) ή πρόσκληση (γνώθι σαυτόν) ή ρητορική ερώτηση, που αφορά για τη ζωή του ανθρώπου, το Θεό και τον κόσμο και αποσκοπεί στην παραίνεση και στη μετάδοση σοφίας λέγεται **γνωμικό** και λατινικά **Sentenz**. Γνωστά γνωμικά σε ιαμβικούς πόδες έγραψαν ο Ευριπίδης και ο Μένανδρος. Οι Παροιμίες και τα άλλα βιβλία της σοφιολογικής γραμματείας στην ΠΑ, ο ψευδο-Φωκυλίδης στον ελληνιστικό ιουδαϊσμό και τα Γνωμικά των Πατέρων στο ραβινισμό αποτελούν τις γνωστότερες συλλογές γνωμικών του Ιουδαϊσμού. Στην ελληνιστική γραμματεία ιδιαίτερη κλίση σε γνωμικά διαφαίνεται στο έργο του Επικούρου Κύρια Δόξαι, στο Γνωμολόγιο του Βατικανού και στον Σενέκα. Ο Πλούταρχος μάλιστα επαινεί τον διάσημο άνθρωπο, που είναι αποφθεγματικός, μπορεί δηλ. να απαντήσει σύντομα και ουσιαστικά στις ερωτήσεις που του θέτουν (όπως ο Λυκούργος, Βρούτος, Κάτων).

* Στη θέση του ιαμβικού πόδα ο Ι.Χριστός προτιμά τον **παραλληλισμό**, όπου το δεύτερο μέλος συχνά κλιμακώνει την έννοια του πρώτου.

Μτ. 10, 6 39 ὁ εὐρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτήν,
καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ εὐρήσει αὐτήν.
40 Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς ἐμὲ δέχεται,
καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με.

Μκ. 10,43 ὃς ἂν θέλῃ μέγας γενέσθαι ἐν ὑμῖν ἔσται ὑμῶν διάκονος,

Μτ. 7,7/ Λκ 11,9κ.ε. Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν·
ζητεῖτε, καὶ εὐρήσετε·
κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

Συναντώνται μάλιστα χωρία με παραλληλισμό στροφών όπως η ρήση που αφορά τη βασίλισσα του Νότου και τους Νινευίτες (**Μτ.12,41κ.ε./ Λκ 11,31 κ.ε.**).

Ἄνδρες Νινευῖται
ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης
καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν·
ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ,
καὶ ἰδοὺ πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

Βασίλισσα Νότου
ἐγερεθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης
καὶ κατακρινεῖ αὐτήν·
ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περᾶτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶνος,
καὶ ἰδοὺ πλεῖον Σολομῶνος ὧδε.

* Ευρέως χρησιμοποιεῖ ο Ιησούς τις **αντιθέσεις**.

Μκ 2, 27-8 καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς· τὸ Σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ Σάββατον· ὥστε κύριός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τοῦ Σαββάτου (χιαστό σχῆμα)

Μκ 14, 38 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν· τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

Λκ 16,15 15 καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν· ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Η αντίθεση πολλές φορές εμπεριέχει το στοιχείο

* του **παραδόξου**,

Λκ 9,60 ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς· σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Μκ 8, 35 ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν.

Λκ 18,14 ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται, ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται.

*** της υπερβολής**

Μκ 10, 25 εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ραφίδος εἰσελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

23.24.2 ὁδηγοὶ τυφλοί, οἱ διῦλίζοντες τὸν κώνωπα τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες.

Μκ 11,23 23 ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ, ἄρθῃτι καὶ βλήθῃτι εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσει ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἂν εἴπῃ.

Ορισμένα λόγια παρουσιάζουν αξιοσημείωτες παραλληλότητες με αντίστοιχα του εθνικού κόσμου, όπως συμβαίνει με το **χρυσό κανόνα**: Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται (Μτ. 7,12) καὶ το Μτ. 7,4 κ.ε. ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, Ἄφες ἐκβάλλω τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου;(πρβλ. Πλουτ. Ηθικά 426 Β). Ομιλίες όπως αυτή στο ὅρος των μακαρισμῶν αποτελοῦν ἐντεχνες γνωμολογίες με περικοπές που ἔχουν το στυλ της διατριβής.

Ο Ιησούς είναι η μοναδική προσωπικότητα του Ιουδαϊσμοῦ για τον οποίο παραδίδονται τόσα **ἀνέκδοτα/αποφθέγματα**. Τα ευαγγέλια περιέχουν 44 τέτοια παραδείγματα. **Ανέκδοτο** είναι μια εξαιρετικά σύντομη αυτοτελὴς αφήγηση ενός γεγονότος, η οποία αποκορυφώνεται /τελειώνεται με μια πρόταση. Ενώ ο κλασικὸς ελληνικὸς ὅρος είναι **ἀπόφθεγμα**, τα ρητορικά εγχειρίδια ομιλοῦν για **χρεία** ἐπειδὴ μπορεί κανεὶς να χρησιμοποιήσει αὐτό το ρητό στην καθημερινή ζωή του. Απαντάται ἐπίσης ο ὅρος παράδειγμα ὡς καὶ ο ὅρος pronouncement story. Συλλογές αποφθεγμάτων για διδακτικούς σκοπούς. Αρκετές τέτοιες συναντῶνται στις Βιογραφίες του Πλουτάρχου. Τα αποφθέγματα του Ιησοῦ δεν παρουσιάζουν οὔτε τη λακωνικότητα, οὔτε την ομοιομορφία των αντιστοιχῶν ελληνικῶν.¹⁴

Ενώ π.χ η κλήση του Λευί (Μκ. 2,14) ἢ το δίλεπτο της χήρας (12,41-4) είναι εξαιρετικά σύντομες το ἐρώτημα των Ζεβεδαίων ἢ αὐτό σχετικὰ με τον φόρο καταλαμβάνουν αρκετή ἑκταση, κατὶ το οποίο συνηθίζεται στον Ηρόδοτο. Ο Bultmann τα διαίρει σε διαλόγους εριστικούς καὶ διδακτικούς καὶ τα θεωρεῖ ὡς ἰδεατές σκηνές που προέρχονται ἀπὸ την εποχή ἐμτὰ την ἀνάσταση.

¹⁴ Εξάιρεση ἀποτελεῖ το Λκ. 17,20 κ.ε..

Στο κατά Μάρκον υπάρχουν οι εξής τρεις συλλογές αποφθεγμάτων: 2.1-3,6 στη Γαλιλαία, στο 10, 1-45 κατά το ταξίδι του Ι.Χριστού από τη Γαλιλαία στην Ιερουσαλήμ και στο 12,13-44 στην Ιερουσαλήμ πριν το Πάθος. Στην πρώτη συλλογή τονίζεται η εξουσία του Ιησού, ο οποίος παρομοιάζεται εμ τον ιατρό (2,17) το Νυμφίο (2,19) και ως υιός του ανθρώπου που έχει εξουσία στο Σάββατο (2,27 κ.ε.). στις επόμενες δύο ομάδες υπογραμμίζεται ο ελεύθερος τρόπος ερμηνείας των Γραφών με αφορμή θέματα όπως είναι του γάμου (Δτ 24,1 κ.ε.). στην τρίτη συλλογή ο θεοκεντρικός τρόπος σκέψης του Ι.Χ.

1. Η σχέση με την οικογένεια

οι συγγενείς του Ιησού (3,20κ.ε. 31-25)
η απόρριψή του στη Ναζαρέτ (6,1-6)
ο μακαρισμός της μητέρας του Ιησού (Λκ. 11,27 κ.ε.)

2. Η σχέση του με τον Ιωάννη τον Βαπτιστή

Α. η ερώτηση του Ιωάννη (Μτ. 11,2-6)
Β. λόγια σχετικά με τον Ιωάννη (Μτ. 11, 7-15)
Γ. τα άτακτα παιδιά (Μτ. 11, 16-19)
Δ. η ερώτηση σχετικά την εξουσία (11,27-33)

3. Η σχέση με τους μαθητές

η κλήση (1,16-20. 2,14)
η αποτυχημένη κλήση του πλουσίου (10,17-27)
ο μισθός της μαθητείας (10,28-31)
η αποστολή των μαθητών (6,7-13)
η μεσσιανική ομολογία του Πέτρου (8,27-33)
Ο Διάλογος εμ τους Υιούς Ζεβεδαίου (10, 35-45)

3. Οι σχέσεις του με τις γυναίκες

Η χρήση του στη Βηθανία (14,3-9)
Μαρία και Μάρθα (Λκ. 10,38-42)
Οι μαθήτριες του Ιησού (8, 1-3 Μκ. 15,40 κ.ε.)
Η χρήση από τη γυναίκα στο σπίτι του Σίμωνα του λεπρού (Λκ. 7,36-50)

4. Οι σχέσεις του με τους αντιπάλους του

Με τους Φαρισαίους (2,23-3,6. 7,1 κ.ε. 10,2-9. 12, 13-17)
Σαδδουκαίους (12,18-27)
Γραμματείς (12,28-40)
Ηρωδιανούς (3,4-6. 12,13-17)

Ο λόγος του Ιησού όπως αποδεικνύουν και οι μοναδικές στην γραμματολογία φράσεις ‘**αμήν, αμήν, λέγω υμίν..**’ οι οποίες δεν συναντώνται σε άλλα παράλληλα ήταν **λόγος αυθεντικός**. Αξιοσημείωτος επίσης είναι και ο τύπος ‘**ού μη +υποτακτική αορίστου**’. Η συμπεριφορά έναντι του εχθρού (Λκ 6,27-36), οι απαντήσεις στα ζητήματα του γάμου (Μκ 10,9) και η στάση έναντι

της πτωχείας και του πλούτου αποτελούν επαναστατικά. Ο Ιησούς δεν ασχολείται με θέματα όπως παιδεία, φιλία, σχέσεις οικογενειακές, πολιτική, φρόνηση.

Σημειωτέον ότι παραδίδονται λόγια του Ι.Χριστού και εκτός των Ευαγγελίων. Ο Π. παραπέμπει σε κυριακό λόγιο σχετικά με την απαγόρευση του διαζυγίου (Α Κορ. 7,10) και έναν 'κανόνα ιεραποστολής' στο Α Κορ 9,14 (πρβλ. Μτ. 10,10)¹⁵. Στο Α Κορ. 11,24 ο ίδιος ο απόστολος των Εθνών παραθέτει τα ιδρυτικά λόγια της θείας Ευχαριστίας (Μκ. 14, 22-24 και παραλ.). Στο Α Κορ 1-4 απαντώνται επίσης άφθονοι υπαινιγμοί σε σοφιστολογικά γνωμικά του Ιησού (πρβλ. αλλά καθώς γέγραπται· ἃ ὀφθαλμοὶ οὐκ εἶδεν καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Α Κορ 2,9· πρβλ. Ευαγ.Θωμά 17). Στο Α Θεσ 4,15-17 επίσης γίνεται αναφορά σε εσχατολογικό λόγο Κυρίου. Στη χειρόγραφη παράδοση επίσης προστίθενται στα ήδη υπάρχοντα επιπλέον κυριακά λόγια όπως στο Λκ. 6,5. 9,55^a 23,34^a. Στην Επιστολή Ιακώβου και την Α Πε υπάρχουν παραινήσεις που παραπέμπουν στην επί του Όρους Ομιλία. Ο Ιγνάτιος επίσης στη Σμ 3,2 αναφέρεται σε μια συνάντηση του αναστάτος με τους μαθητές του αντίστοιχης του Λκ 24,36-43. Στο Α Κλημ 13,2 υπάρχει ένα συμπίλημα κατηχητικών λογίων.

Β. ΟΜΟΛΟΓΙΕΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

Στη Συναγωγή η θεμελιώδης ομολογία του Ισραήλ, το γνωστό ως *Shema* -Σεμά ' ἄκουε Ἰσραὴλ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν Κύριος εἷς ἐστιν.' (Δτ.6,4-9· 11,13-21· Αρ.25,37-41). την Ομολογία Πίστεως, την οποία πρόφερε με δέος καθημερινά κάθε ευλαβής Ισραηλίτης, διακηρύσσοντας την μοναδικότητα του Θεού, την απόλυτη υπακοή στο θέλημά του και τις ευεργετικές συνέπειες αυτής της υπακοής.

Οι **ομολογίες πίστης** αποτελούν συμπυκνωμένες διατυπώσεις της πίστης για τη εν Χριστώ λύτρωση. Διακρίνονται για τη συντομία, την περιεκτικότητα και την επιγραμματικότητά τους. Οι πρώτες ομολογίες αποτελούνται από μια μόνον φράση το *ρήμα ομολογείν* + 'ο Ιησούς είναι ο Κύριος' (Φλ.2,11). Μια πιο ανεπτυγμένη Ομολογία είναι αυτή που παρατίθεται στο Α' Κορ 8,5-6:

Ο πυρήνας του πρωταρχικού Ευαγγελίου της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων παραδίδεται από τον Παύλο στο Α' Κορ. 15, 3β-5:

Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς Γραφάς,
καὶ ἐτάφη,
καὶ ἐγήγερται τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ κατὰ τὰς Γραφάς

β. Α' Κορ. 8, 5-6

αποτελεί ανάπτυξη και ερμηνεία του Σεμά, του θεμελιώδους Credo του Ισραήλ: ἄκουε Ἰσραὴλ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν Κύριος εἷς ἐστιν (Δτ. 6, 4) και ότι με αυτή την Ομολογία η πρωτοχριστιανική κοινότητα εξέφραζε με εντυπωσιακό τρόπο ότι ο σταυρωθείς και υψωθείς Ιησούς Χριστός, στον οποίο αυτή οφείλει την εσχατολογική σωτηρία, ανήκει κατά την προέλευση και την ουσία Του

¹⁵ Αμφίβολο είναι εάν στο Ρωμ 14,14 παρατίθεται κυριακό λόγιο.

στην ίδια οντολογική κατηγορία με τον Θεό, τον Πατέρα Του –και επομένως στην οντολογική κατηγορία του Δημιουργού και όχι σε αυτή του δημιουργήματος.

Στο Ρωμ. 1, 16-17 αυτό το ευαγγέλιο χαρακτηρίζεται ως δύναμις Θεοῦ παντὶ τῷ πιστεύοντι. Ιδιαίτερη έμφαση στο θάνατο και στην ανάσταση του Ι.Χ. δίνει και το αρχαιότερο, το κατά Μάρκον, Ευαγγέλιο, το οποίο εισάγεται με την εξής φράση¹⁶:

καὶ γὰρ εἶπερ εἰσὶν λεγόμενοι θεοὶ εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ γῆς, ὥσπερ εἰσὶν θεοὶ πολλοὶ καὶ
κύριοι πολλοί, ἀλλ' ἡμῖν
εἷς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν,
καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.

Η ομολογία αυτή αποτελεί ανάπτυξη και ερμηνεία του εβραϊκού Σεμά¹⁷. 'Με αυτήν την ομολογία η πρωτοχριστιανική κοινότητα εξέφραζε με εντυπωσιακό τρόπο ότι ο σταυρωθείς και υψωθείς Ιησούς Χριστός, στον οποίο αυτή οφείλει την εσχατολογική σωτηρία, ανήκει κατά την προέλευση και την ουσία του στην ίδια οντολογική κατηγορία με τον Θεό, τον Πατέρα Του – και επομένως στην οντολογική κατηγορία του Δημιουργού και όχι σε αυτήν του δημιουργήματος'. Το ότι το 8,6 είναι Ομολογία τεκμηριώνεται με το ότι το ημῖν δεν είναι δοτική προσωπική κτητική στην οποία πρέπει να συμπληρωθεί το 'εστίν' (για μας υπάρχει μόνον ένας Θεός., ο Πατέρας.. και ένας Κύριος ο Ιησούς Χριστός.) αλλά δοτική προσωπική του κρίνοντος προσώπου (κατά την κρίση μας, ένας μόνον είναι Θεός δηλ. ο Πατήρ, και ένας μόνον Κύριος δηλ. ο Ιησούς Χριστός) η οποία δεν ανήκει στην ίδια την ομολογία αλλά αντιστοιχεί κατ'ουσίαν στο 'οίδαμεν ότι'.

Παράλληλα δημιουργήθηκαν μικρά 'σύμβολα Πίστης' που είχαν ως περιεχόμενό τους καταρχήν τη θριαμβευτική **ανάσταση του Ι. Χριστού** (ο Θεός ήγειρεν τον Κύριον Ιησού εκ νεκρών Ρωμ 10,9. Α Κορ 6,14 Α Θεσ 1,10· Χριστός ηγέρθη εκ νεκρών Ρωμ 6,4.9) και (ίσως σε δεύτερο στάδιο) **το θάνατο του Ιησού** και τη σημασία αυτού του γεγονότος 'υπέρ ημών' (Ρωμ 1,3 5,8 14,15 κ.ε. 3,24κ.ε. Α Θεσ 1,9 κ.ε. πρβλ. Πρ. 14, 15-17). Ένας συνδυασμός μιας Ομολογίας και ενός Πιστεύω της πρώτης Εκκλησίας παραδίδεται στο Ρωμ 10,9:

ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ·
'Αν ομολογήσεις με το στόμα σου τον Ιησού ως Κύριο και πιστεύσεις με την καρδιά σου ότι ο Θεός τον ανέστησε από τους νεκρούς, θα σωθείς'.

Η σπουδαιότερη ανεπτυγμένη ομολογία Πίστεως είναι αυτή που παραθέτει ο Παύλος στην Α' Κορ.15,1κ.ε. Το σπουδαιότατο αυτό κείμενο που αποτελεί ανάπτυξη των προηγούμενων συντομότερων Ομολογιών στο ευρύτερο πλαίσιο του είναι το εξής:

Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ **Εὐαγγέλιον** ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἐστήκατε, δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν εἰ κατέχετε, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκὴ ἐπιστεύσατε παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι

¹⁶ Η γεν. Ι. Χριστού είναι ταυτόχρονα γεν. αντικειμενική αλλά και υποκειμενική.

¹⁷ **Ο. Hofius**, Εἰς Θεός-Εἰς Κύριος. Δομή και Περιεχόμενο της Ομολογίας Α Κορ 8,6. Ανάπτυπο από τον τόμο 'Ο Απόστολος Παύλος και η Ελλάδα' Βέροια 1998, 99-111.

Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν **κατὰ τὰς Γραφάς**
4 καὶ ὅτι ἐτάφη
καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ **κατὰ τὰς Γραφάς**
5 καὶ ὅτι **ὥφθη Κηφᾶ** εἶτα τοῖς δώδεκα·

6 ἔπειτα **ὥφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς** ἐφάπαξ,
ἐξ ὧν οἱ πλείονες μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ ἐκοιμήθησαν·
7 ἔπειτα **ὥφθη Ἰακώβω** εἶτα **τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν**·
8 ἔσχατον δὲ πάντων **ὥσπερ** ἐκτρώματι **ὥφθη** καὶ ἐμοί.

Υπενθυμίζω σε εσάς αδελφοί το Ευαγγέλιο, το οποίο κήρυξα σε σας, το οποίο και παραλάβετε, στο οποίο και έχετε σταθεί με το οποίο και σώζεσθε, εάν το κρατάτε, εκτός αν πιστέψατε μάταια. Υπενθυμίζω με ποιο λόγο σας κήρυξα το Ευαγγέλιο. Λοιπόν σας παρέδωσα προπάντων εκείνο, το οποίο και παρέλαβα ότι ο

Χριστὸς πέθανε για τις αμαρτίες μας σύμφωνα με τις Γραφές
και ὅτι ἐτάφη
και ὅτι ἀναστήθηκε την τρίτη ἡμέρα, σύμφωνα με τις Γραφές
Και ὅτι ἐμφανίστηκε στον Κηφά, ἔπειτα στους Δώδεκα.

Ἐπειτα ἐμφανίσθηκε σε περισσότερους ἀπὸ 500 ἀδελφούς συγχρόνως
ἀπὸ τους οποίους μερικοὶ κοιμήθηκαν ἀλλ' οἱ περισσότεροὶ ζουν ἕως τώρα.
Ἐπειτα ἐμφανίστηκε στον Ἰάκωβο, ὥστερα στους ἀποστόλους ὅλους.
Τελευταία δε ἀπὸ ὅλους σαν σε ἑκτρώμα ἐμφανίσθηκε σε ἐμένα.

Η συγκεκριμένη Ομολογία πίστεως θεωρείται ως η Magna Charta των μαρτυριῶν της ΚΔ για την ἀνάσταση του ΙΧ. και χαρακτηρίζεται ρητὰ ως το **Ευαγγέλιον** το οποίο κηρύσσει ο Π. (πρβλ. Ρωμ. 10, 9-16). Αποτελεῖ το θεολογικὸ πυρῆνα της πρώτης Εκκλησίας. Το ρ. **παραλαμβάνειν** και **παραδίδοναι** εἶναι τεχνικοὶ ὅροι που χρησιμοποιούσαν οἱ ραββίνοι για να δηλώσουν την ἀδιάκοπη της Παράδοσης. Πότε παρέλαβε ἀραγε ο Π. αὐτὸ το Ευαγγέλιο; Η Α' Κορ. γράφτηκε το 54/5 μ.Χ. Προφανῶς, ὁμως, αὐτὴν την ομολογία τηνεῖχε παραδῶσει ο Π. στους παραλήπτες της ἐπιστολῆς κατὰ την πρώτη ἐπίσκεψή του στην Κόρινθο το 51 μ.Χ. και την εἶχε παραλάβει ο ἴδιος εἴτε στη Δαμασκὸ ἀμέσως μετὰ την ἐπιστροφή του στο χριστιανισμό (Πρ 9,17) ἢ τρία χρόνια ἀργότερα στα Ἱεροσόλυμα ὅπου και ἀνέβηκε προκειμένου να **ιστορήσει** το ευαγγέλιό του προσωπικά στους δυο βασικούς μάρτυρες των ἐμφανίσεων του ἀναστημένου Κυρίου, στον Κηφά και τον ἀδελφὸθεο Ἰάκωβο (Γαλ. 1,18) ἢ στην Ἀντιόχεια ὅπου τον ἔφερε ο Βαρνάβας (Πρ.11,25). Συνεπῶς συντάχθηκε μόλις 2-8 χρόνια μετὰ την Ἀνάσταση.

Ο παραλληλισμὸς των μελῶν, η τοποθέτηση του ουσιαστικοῦ **Χριστός** χωρὶς ἄρθρο (ως υποκειμένου των προτάσεων και πιθανότατα ὄχι ως κυρίου ονόματος), η ονομασία του πρωτοκορυφαίου ως **Κηφά** και ὄχι ως Πέτρου, το ἐπαναλαμβανόμενο **και ὅτι** που χαρακτηρίζει τον αραμαϊκὸ τρόπο ἀφήγησης, **το ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν** που προϋποθέτει το εβραϊκὸ κείμενο του Ησ.53, η ἀντιθετικὴ σημασία του **και** στον τρίτο στίχο, η θέση του ἀριθμητικοῦ **τῇ τρίτῃ** μετὰ την ἡμέρα και η χρήση του **ὥφθη** με τη σημασία τοῦ ἐμφανίστηκε που ἐξηγείται ἀπὸ τη διπλὴ σημασία του , μας οδηγούν στο συμπέρασμα ὅτι η ἀρχικὴ γλώσσα της Ομολογίας ἦταν μάλλον η ἀραμαϊκὴ και ὅτι τόπος ἐκφορᾶς του ἦταν μάλλον τα Ἱεροσόλυμα και μάλιστα οἱ ἡμέρες ὅπου ἐμφανίστηκε ο ἀναστημένος Χριστός. Η Ομολογία αὐτὴ θύμιζε στους νεοφύτους χριστιανούς την πίστη τους και ἔδινε στους διδασκάλους της πρώτης Εκκλησίας τις κατευθυντήριες γραμμές για τη διδασχὴ. Ἴσως περιείχε και ἄλλες προτάσεις που δεν μας παραδίδει ο Π.

Ενώ για τα ρήματα *απέθανεν* και το *ώφθη*¹⁸ χρησιμοποιείται αόριστος, για το *εγήγερται* χρησιμοποιείται παρακείμενος που υποδηλώνει μια πραγματικότητα που εξακολουθεί να υπάρχει στο παρόν. Ποιες είναι οι Γραφές που προφητεύουν την τριήμερη παραμονή του Ιησού στον Άδη. Το Ιωνά 2,1 ομιλεί για 3 ημέρες και νύκτες που δεν ταιριάζουν απόλυτα στη διάρκεια της ταφής του Ιησού. Το Ωσ.6,2 δεν χρησιμοποιείται παρά μόνον στον Τερτυλιανό. Σύμφωνα με τη δοξασία του Ιουδαϊσμού, η ψυχή έμενε κοντά στο νεκρό σώμα 3 ημέρες, ενώ ο Θεός επεμβαίνει για αν σώσει τον δίκαιο από τη θλίψη την τρίτη ημέρα. Η απουσία των γυναικών ως μαρτύρων είναι αξιοπερίεργη και ίσως θα πρέπει να αποδοθεί στην υποβαθμισμένη αξία που είχαν οι γυναίκες ως μάρτυρες. Άξιο υπογραμμίσεως επίσης είναι το γεγονός ότι η αποκάλυψη του Κυρίου σε 500 αδελφούς δεν μνημονεύεται σε κάποιο άλλο σημείο της ευαγγελικής παράδοσης.

¹⁸ που αποτελεί στους Ο' σημαντικότερο όρο που συνδέεται με την αποκάλυψη του Θεού (Εξ. 16,7 Αρ 14,22 Ησ 40,5 Ψ.16,15)

2. ΠΡΟΣΕΥΧΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Η Προσευχή, που ονομαζόταν στα Ελληνικά *Ευχή*¹⁹, γινόταν στα Ελληνιστικά Χρόνια εκφώνως σε στάση όρθια με τα χέρια υψωμένα. Οι περισσότερες Ευχές που σώζονται είναι ικεσίες και σπάνια Ευχαριστίες. Η δομή ήταν απλή: (α) Επίκληση του Θεού με συνοδεία κατηγορουμένων, (β) περιγραφή της κατάστασης και στο τέλος (γ) ικεσία²⁰. Στη λειτουργία της Συναγωγής ήταν απαραίτητη η συμμετοχή 10 τουλάχιστον ανθρώπων. Στον Ιουδαϊσμό υπήρχε η εξής παράλληλη ρήση: όταν κάθονται δυο μαζί και ασχολούνται με τα λόγια της Τορά, τότε η Σεκινά (η Δόξα) είναι ανάμεσά τους (Aboth 3,2). Αντί της λατρευτικής παρουσίας του Θεού στο Σινά (της Σεκινά) στο χωρίο του Ματθαίου τοποθετείται ο επουράνιος Μεσσίας

Στη Συναγωγή και στην καθημερινή ζωή του Ισραηλίτη ήταν συνήθης η *Προσευχή των 18 Ευλογιών*. Στην 11^η από αυτή ο Ισραηλίτης παρακαλούσε τον Θεό να φύγει μακριά μας ο θρήνος και ο αναστεναγμός και γίνει βασιλιά μας, ο μόνος Κύριος μας με εύνοια και ευσπλαχνία, με χάρη και δικαιοσύνη. Από τη Συναγωγή παρέλαβε η Εκκλησία το *Αμήν* (Α Κορ 14,6), το *Αλληλούια* (Απ. 19,1.3.4.6)²¹ και το *Ωσαννά* (Μκ. 11,9 κ.παρ.αλ.).

Το *Αμήν* έχει τέσσερις σημασίες: α) Στο 5,14 και στα χωρία 7,12· 19,4 και 22,10, το 'Αμήν' αποτελεί την καταφατική απάντηση και αποδοχή ('γένοιτο') ενός ύμνου ή μιάς Ευλογίας. β) Αποτελεί την τελευταία φράση μιας δοξολογίας: 1,6· 7,12. γ) Αποτελεί την πρώτη φράση ενός υμνητικού κειμένου, με την οποία (φράση) αφενός γίνεται αποδεκτός ο προηγούμενος ύμνος, αφετέρου εισάγεται ένας καινούργιος ύμνος (7,12). δ) Ο όρος '□Υm' αποτελεί όνομα του Ι.Χ (3,14· πρβλ.3,7· Ησ.65,16). Το '□ΙΥm' με την πρώτη σημασία ήταν σύνθημα στη Λατρεία της Συναγωγής (Α' Παρ.16.36). Με τη δεύτερη σημασία χρησιμοποιόταν κυρίως στις χριστιανικές δοξολογίες.

Η θέσπιση του *αλληλουαρίου* οφείλεται κατά πάσα πιθανότητα στο γεγονός ότι αυτό συνδέθηκε με την πασχάλια θυσία του Ιησού Χριστού. Ο ίδιος ο Ιησούς εισήγαγε και ολοκλήρωσε τον Μυστικό του Δείπνο, αλλά και ανηφόρισε προς το όρος των Ελαιών ψέλνοντας ο ίδιος, όπως όριζε η ιουδαϊκή παράδοση, τους ψαλμούς Hallel (Ψ.112 (113)-117(118) (Μκ.14,26). Προφανώς η πασχάλια αυτή ιουδαϊκή συνήθεια, η οποία συνδέθηκε με τις κρίσιμες ώρες του Πάθους Του, διατηρήθηκε στην χριστιανική θεία Λειτουργία. Οι χριστιανοί μπορούν πλέον σε κάθε θεία Ευχαριστία να ψάλλουν τον αίνο-Αλληλούια, επειδή τα Έσχατα ανέτειλαν και οι ίδιοι ζουν ένα διαρκές Πάσχα.

το Ψ.117(118),25, το οποίο αδόταν πανηγυρικά κατά την εορτή της Σκηνοπηγίας. Αυτή η εορτή έχει επηρεάσει. Η λ. "ή σωτηρία" αποτελεί ελεύθερη μετάφραση του "ωσαννά" ("σώσον λοιπόν") και σημαίνει όχι απλώς τη "νίκη" αλλά τη "δόξα"²². Η απόδοση μάλιστα της σωτηρίας-δόξας τόσο στο Θεό όσο και στο Αρνίο, έχει το πρότυπό της σε μια

¹⁹ Στο Α Τιμ 2,1 συνοδεύεται από τα ουσιαστικά δέησις, έντευξις που σημαίνουν στα Ελληνικά την ικεσία

²⁰ ΑΥΘΟΡΜΗΤΕΣ ΠΡΟΣΕΥΧΕΣ ΒΡΙΣΚΟΥΜΕ ΣΤΑ ΕΡΩΤΙΚΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΧΑΡΙΤΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ.

²¹ Η περικοπή 19,1-8, η οποία ενέπνευσε τον Händel να συνθέσει το μεγαλειώδες 'Αλληλούια' του Μεσσία του, εμπεριέχει πέντε υμνητικά κείμενα, τα οποία εισάγονται με το 'άλληλούια', εκτός από τέταρτο άσμα, το οποίο εισάγεται με την ελληνική μετάφραση του αλληλούια, 'αίνεϊτε τῷ θεῷ ἡμῶν' (19,5)²¹. Προφανώς ψαλλόταν ως επωδός μετά από ψαλμικούς στίχους από την λατρεύουσα τον Θεό κοινότητα στο Ναό και την Πρώτη Εκκλησία. Ίσως μάλιστα στο Ναό συνοδευόταν από όρχηση και οργανική μουσική (Ψ.149-150). Σύμφωνα με τον Josua ben Levi (250μ.Χ)²¹, το 'αλληλούια' είναι ο σπουδαιότερος αίνος των Ψαλμών, διότι περιλαμβάνει το όνομα του Θεού και την βασική λειτουργία του ανθρώπου, τον αίνο

²² Lohse 'ὠαίή' THWNT IX, 683

παραλλαγή του 'Ωσαννά', την οποία έλεγαν οι ιερείς την τελευταία και πανηγυρικότερη ημέρα της εορτής της Σκηνοπηγίας. Η πανηγυρική αυτή αναφώνηση είχε τις εξής δύο παραλλαγές: α) 'Δόξα στον Θεό και στο *θυσιαστήριο*' β) ' (Ani wahu) ' (Tos.Sukk.3.9). Στη δεύτερη περίπτωση το πρόσωπο, το οποίο μαζί με τον Γιαχβέ ονομαζόταν ως Σωτήρας παρέμενε ακατονόμαστο. Ο Ιωάννης αντικαθιστά την λέξη 'θυσιαστήριο' και την αόριστη αντωνυμία 'Αυτός' με εκείνον που αντικατέστησε το θυσιαστήριο και τις θυσίες το πασχάλιο Αρνίο.

Η πιο χαρακτηριστική Προσευχή της Πρώτης Εκκλησίας είναι βέβαια η **Κυριακή**. Απαντάται σε σύντομη μορφή στο Λκ. 11,24 και σε πιο επίσημη στο Μτ. 6,9-13 (πρβλ. Διδ.8,2) και αντιστοιχεί στο Qaddish, την αραμαϊκή προσευχή με την οποία έκλεινε η λειτουργία της Συναγωγής και είχε μάθει ο Ιησούς από τα παιδικά του χρόνια.

Ας δοξασθεί κι ας αγιασθεί το μέγα σου όνομα στον κόσμο
που κατά το θέλημά σου δημιουργήσες.
Ας κυριαρχήσει η βασιλεία σου κατά το χρόνο της ζωής τους και στις ημέρες τους
Και στο χρόνο της ζωής όλου του οίκου Ισραήλ γρήγορα και τάχιστα
Και τότε ας πείτε Αμήν.

Λκ. 11,24

Μτ. 6,9-13.

Πάτερ,

ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά Σου·
ἐλθέτω ἡ Βασιλεία Σου·

τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν
τὸ καθ' ἡμέραν·
καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν,
καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίομεν παντὶ ὀφείλουσι ἡμῖν·

καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν.

Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς·

ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά Σου·
ἐλθέτω ἡ Βασιλεία Σου·
γενηθήτω τὸ θέλημά σου,
ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς·

τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν
σήμερον·
καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν,
ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφήκαμεν τοῖς ὀφειλέταις
ἡμῶν·
καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν,
Α'ΛΛΑ ΡΥΣΑΙ ΗΜΑΣ Α'ΠΟ ΤΟΥ

ΠΟΝΗΡΟΥ.

8.2 Μηδὲ προσεύχεσθε ὡς οἱ ὑποκριταί, ἀλλ' ὡς ἐκέλευσεν ὁ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ αὐτοῦ, οὕτως προσεύχεσθε·

Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ,
ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου,
ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου,
γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς·

τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον,
καὶ ἄφες ἡμῖν τὴν ὀφειλὴν ἡμῶν,
ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν,
καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ·

ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.

8.3 Τρὶς τῆς ἡμέρας οὕτω προσεύχεσθε.

Η **Κυριακή Προσευχή** είναι η σαφέστερη και παρά τη συντομία της η πιο πλούσια σε περιεχόμενο σύνοψη της διδασκαλίας του Ιησού. Αυτό που την διαχωρίζει από τα ιουδαϊκά παράλληλα (Γ Μακ 2, 2-20) είναι η συντομία και η απλότητα. Απουσιάζουν ανασκοπήσεις της ιστορίας της θείας Οικονομίας και συσώρευση προσδιορισμών του Θεού. Η σύγκριση με το Qaddish αποδεικνύει ότι το νέο που προσθέτει ο Ιησούς βρίσκεται στα αιτήματα σε α' πληθυντικό. Στο Qaddish προσεύχεται μια κοινότητα που ζει μέσα στο σκοτάδι του παρόντα αιώνα για να έλθει το πλήρωμα. Στην Κυριακή προσευχή η κοινότητα ξέρει ότι η αλλαγή ήδη ανέτειλε και τώρα παρακαλεί για την πλήρη αποκάλυψη αυτού που της ήδη δωρήθηκε (αυτοπραγματοποιημένη εσχατολογία).

Η δομή της είναι η εξής: 1) Προσφώνηση, 2) αιτήματα σε β' ενικό σε παραλληλισμό, 3) αιτήματα στο α' πληθυντικό (τα οποία συνδέονται με το και), 4) τελικό αίτημα, που είναι το μοναδικό που διατυπώνεται αρνητικά και δίνει την εντύπωση του απότομου, καθώς αναφέρεται στην προστασία (όχι πριν αλλά) κατά τη διάρκεια του **εσχατολογικού πειρασμού** (nisan), της τελικής αποστασίας και έκπτωσης (πρβλ. Μκ. 14, 38). Στον Μτ. η κατήχηση περί προσευχής εντάσσεται στην περικοπή 6,1-18, όπου αντιπαρατίθεται η χριστιανική με τη φαρισαϊκή πρακτική αναφορικά με την ελεημοσύνη (6,2-4), τις προσευχές (6,5.6) και τις νηστείες (6,16-18). Τα αιτήματα σε α' πληθυντικό είναι η εφαρμογή στην πράξη, η πραγματοποίηση των δυο σε β' ενικό πρόσωπο. Η ικεσία για την αποκάλυψη της δόξας του Θεού διαδέχεται η αίτηση για εκπλήρωση στο σήμερα.

Σύμφωνα με τους νόμους που ισχύουν στην παράδοση των λειτουργικών κειμένων, ο συντομότερος τύπος περιέχεται στον μακρότερο. Ποιός άραγε θα τολμούσε να απαλείψει δυο αιτήματα της Κυριακής Προσευχής, εφόσον ανήκαν στο αρχαιότερο υλικό της παράδοσης; Οι τρεις προσθήκες του Μτ βρίσκονται στο τέλος κάποιας αποστροφής στο Θεό, και ο παραλληλισμός των δύο στροφών σε αυτόν είναι έντονος. Το αρχαιότερο κείμενο μάλλον είναι συνεπώς αυτό του Λουκά. Απευθύνεται σε ανθρώπους που πρέπει να μάθουν να προσεύχονται και μάλιστα με επιμονή στον Θεό -Πατέρα, ενώ αυτό του Μτ παραδίδεται σε μια εκκλησία που προήλθε από ένα κόσμο λειτουργικής ζωής και η προσευχή κινδυνεύει να γίνει ζήτημα ρουτίνας και μέσον υποκρισίας. Ίσως η δεύτερη στροφή του Μτ διασώζει καλύτερα το αραμαϊκό κείμενο, το οποίο είχε παράλληλη δομή και ρυθμό διτονικό.

Ο Ιησούς αντί την συνήθους ιουδαϊκής προσφώνησης **Δέσποτα** προτιμούσε το να αποκαλεί τον Θεό **Αββά-Πατέρα** (Ρωμ. 8,15. Γαλ. 4,6). Όπως επιβεβαιώνουν οι Πατέρες που κατάγονταν από τη Συρία και μιλούσαν την αραμαϊκή αλλά και το Ταλμούδ, με το **αββά** προσφωνούσε το απογαλακτισμένο παιδί τον πατέρα του. Ο Ιησούς μετά από την απλή επίκληση **Πάτερ**, που επιτρέπει στους μαθητές να ομιλούν τόσο οικεία και με τέτοια εμπιστοσύνη όσο το παιδί στον πατέρα του, ακολουθούν παρακλήσεις σε β' ενικό που αφορούν τη βασιλεία και έχουν ως υποκείμενο τον Θεό. Η έλευση της βασιλείας αποτελεί συνάρτηση του αγιασμού, της δοξολογίας δηλ. του Θεού-Πατέρα. Οι επόμενες τρεις σε α' πληθυντικό πρόσωπο αφορούν την καθημερινότητα και ταυτόχρονα τα Έσχατα, που ήδη ανέτειλαν με την έλευση του Ιησού. Στο χώρο της βασιλείας κάθε γήινο εξαγιάζεται.

Η πρώτη από τις αιτήσεις σε α' πληθυντικό έχει γίνει αντικείμενο ερμηνευτικής συζήτησης ένεκα της σημασίας του **‘επιούσιος’** (αυριανός). Άλλοι θεωρούν ότι με το ψωμί σημαίνεται απλά η υλική τροφή, η οποία δεν ήταν αυτονόητη για τον εργάτη της Παλαιστίνης. Ο πιστός ζητά από τον πατέρα του τα στοιχεώδη μέσα προς το ζην **ενώ** ταυτόχρονα κατακρίνεται η

πολυτέλεια (Λκ. 12,22κ.ε.) Ο Jeremias θεώρησε ότι παράλληλα με το καθημερινό ή αυριανό ψωμί σημαίνεται το εσχατολογικό γεύμα (πρβλ.Λκ 22, 30), καθώς στο αραμαϊκό Ευαγγέλιο των Ναζαρηνών το **επιούσιος** αντιστοιχεί στο machar. Το ψωμί που μοίραζε ο Ιησούς όταν καθόταν στο τραπέζι με τις τελώνες και αμαρτωλούς ήταν καθημερινό ψωμί και κάτι περισσότερο άρτος ζωής. Κάθε γεύμα των μαθητών μαζί του ήταν συνηθισμένο φαγητό και κάτι περισσότερο: γεύμα σωτηρίας, μεσσιανικό γεύμα, πρόγευση και αραβώνας του γεύματος της βασιλείας, γιατί αυτός ήταν ο οικοδεσπότης. Παρακαλεί συνεπώς ο Ιησούς στο κοινό χαρακτήρα της καθημερινότητας να ενεργοποιηθούν οι δυνάμεις και τα δώρα του ερχόμενου κόσμου.

Στην ΚΔ και μάλιστα στην Πηγή των Λογίων παραδίδεται η Προσευχή του Ιησού (Μτ 11,25 Λκ.10,21).

Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἡγαλλιάσατο [ἐν] τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ καὶ εἶπεν·

ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς²³,
ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν²⁴
καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις·
ναὶ ὁ Πατήρ, ὅτι οὕτως εὐδοκία ἐγένετο ἔμπροσθέν σου.

Παράλληλη π.διαθηκική προσευχή είναι η εξής (Α' Εσδρ 4,59 κ.ε. Ο'):

παρὰ σοῦ ἡ νίκη
καὶ παρὰ σοῦ ἡ σοφία
καὶ σὴ ἡ δόξα
καὶ ἐγὼ σὸς οἰκέτης
εὐλογητὸς εἶ ὃς ἔδωκας μοι σοφίαν
καὶ σοὶ ὁμολογῶ δέσποτα τῶν πατέρων

Στην Παραβολή του Τελώνη και του Φαρισαίου (Λκ.18,11 κ.ε. 13) παραδίδονται οι δυο προσευχές των πρωταγωνιστών. Στην Ορθόδοξη Παράδοση χρησιμοποιείται ευρέως η προσευχή του Τελώνη σε συνδυασμό με την παράκληση του ληστή: ὁ δὲ τελώνης μακρόθεν ἐστὼς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπάραι εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλ' ἔτυπεν τὸ στήθος αὐτοῦ λέγων· ὁ Θεός, ἰλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ. Στη Γεθσημανή παραδίδεται μια ικεσία η οποία ακολουθεί την κλασική δομή του είδους: Αββα ὁ Πατήρ, πάντα δυνατά σοι· παρένεγκε τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω ἀλλὰ τί σύ (14,36)

Ο Ιησούς βρίσκεται ανάμεσα σε εκείνους που είναι συναγμένοι στο όνομά του.

Πάλιν [ἀμὴν] λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δύο συμφωνήσωσιν ἐξ ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. 20 οὐ γάρ εἰσιν δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

Άλλη μια προσευχή της πρώτης αραμαϊκής Εκκλησίας που ήταν τόσο διαδεδομένη ώστε ήταν γνωστή στη λατρεία των Ελλήνων Χριστιανών της Κορίνθου ήταν η κραυγή **Εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον, ἦτω ἀνάθεμα. Μαράνα θα. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ μεθ' ὑμῶν. Ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.** Η αναφώνηση **Μαράνα θα** (16,22-23· πρβλ. Διδ 10,6 Απ.22,20) μπορεί είτε να

²³ Ψ.138,1 Σοφ.Σειρ. 51,1 κ.ε.

²⁴ Τωβ 7,17

αποτελεί **επίκληση** και να σημαίνει ‘έρχου Κύριέ μας’, είτε να αποτελεί ομολογία και να σημαίνει ότι ‘ο Κύριός μας ήλθε’. Με την προσευχή αυτή εκφράζεται συνεπώς η αναμονή της έλευσης του Ιησού ως Κυρίου κατά τη Δευτέρα Παρουσία Του και σημαίνεται η παρουσία Του στο **ιστορικό λατρευτικό παρόν κατά το μυστήριο της θείας Ευχαριστίας**, το οποίο ακολουθούσε την ανάγνωση των επιστολών/απομνημονευμάτων των αποστόλων. Σε αυτό το μυστήριο, όπως αποδεικνύεται από την Α’ Κορ. (κεφ.10-11), οι χριστιανοί αισθάνονταν να γίνονται σύσσωμοι και σύναιμοι του αναστημένου Ιησού Χριστού. Το **Marana (Κύριε ημών)**, όπως αποδεικνύεται από σημιτικές επιγραφές της Εγγύς Ανατολής, αποτελούσε προσφώνηση προς τους μονάρχες της ανατολής (όπως πχ ‘η μεγαλειότητά σας’). Ο Ιησούς συνεπώς δεν προσφωνείται από τη χριστιανική κοινότητα απλά ως **Mari**, όπως συνέβαινε με τους ραββίνους της Παλαιστίνης, αλλά ως βασιλεύς του Κόσμου (Ρωμ 10,12 Πρ.10,36).²⁵ Επιπλέον όμως η αναφώνηση περιοριζόταν από φράσεις στις οποίες ο Ιησούς ως **ο Κύριος** αποτελεί αντικείμενο λατρείας και πηγή χάριτος/ευλογίας, η οποία στο Β Κορ 8,1 προέρχεται αποκλειστικά από τον Θεό (πρβλ. Β Κορ. 13,13). Όπως σημειώνεται στο Μτ.18, 19-20:

Στο κατά Ιωάννην παραδίδεται η προσευχή που εκφώνησε όταν μετακινήθηκε ο λίθος από τον τάφο του φίλου και προτού ο ίδιος τον αναστήσει με τον κυριαρχικό λόγο του: ὁ δὲ Ἰησοῦς ἦρεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω καὶ εἶπεν· **Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου. ἐγὼ δὲ ᾔδειν ὅτι πάντοτε μου ἀκούεις, ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστώτα εἶπον, ἵνα πιστεῦσώσιν ὅτι σὺ με ἀπέστειλας.** 11, 41-42. Στο 12,27κ.ε. παρατίθεται μια ικεσία αντίστοιχη αυτής στη Γεθσημανή: Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάρακται, καὶ τί εἴπω; **Πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης; ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην. Πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα.** ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ἐδόξασα καὶ πάλιν δοξάσω. ὁ οὖν ὄχλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας ἔλεγεν **βροντὴν γεγονέναι**, ἄλλοι ἔλεγον· ἄγγελος αὐτῷ λελάληκεν.

Στις **Πράξεις των Αποστόλων** σώζονται Προσευχές στο 1,24 κ.ε. (παράκληση πριν την εκλογή του Ματθία) στο 7,59-60 (Προσευχή του Στεφάνου) και στο 4,24-30. Η τελευταία φαίνεται ότι προβάλλεται ως παραδειγματική ικεσία της πρώτης Εκκλησίας αφού ακολουθεί την κλασική δομή της Ευχής και διακρίνεται για το βιβλικό της ύφος.

Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἄρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπαν. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὁμοθυμαδὸν ἦσαν φωνὴν πρὸς τὸν θεὸν καὶ εἶπαν·

Δέσποτα, σὺ ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὁ τοῦ πατρὸς ἡμῶν διὰ πνεύματος ἁγίου στόματος Δαυὶδ παιδός σου εἰπὼν· **ἰνατί ἐφρύαζαν ἔθνη καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ κυρίου καὶ κατὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ.** συνήχθησαν γὰρ ἐπ’ ἀληθείας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος σὺν ἔθνεσιν καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ, ποιῆσαι ὅσα ἡ χεὶρ σου καὶ ἡ βουλή [σου] προώρισεν γενέσθαι. καὶ τὰ νῦν, Κύριε, ἑπίδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παρρησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου, ἐν τῷ τὴν χειρὰ [σου] ἐκτείνειν σε εἰς ἵασις καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ.

καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ ἐπλήσθησαν ἄπαντες τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ μετὰ παρρησίας.

²⁵ Γι’αυτό και στην ίδια επιστολή ο Ιησούς αναφωνείται λατρευτικά και λειτουργικά ‘Κύριος’ (Α Κορ 12,3. Ρωμ. 10,9 Φιλ.2,11).

Η ΘΕΙΑ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ²⁶

Καταρχήν το ερώτημα το οποίο προκύπτει σχετίζεται με το εάν όντως το γεύμα ήταν **πασχάλιο**. Σύμφωνα με το Ιω. 18, 28 και την λειτουργική παράδοση της Εκκλησίας ο Ιησούς σταυρώθηκε την Παρασκευή 14^η Νισάν (και όχι την Παρασκευή **15 Νισάν**) πριν τη δύση του ηλίου τη στιγμή κατά την οποία στο Ναό σφάζονταν οι πασχάλιοι αμνοί (πρβλ. Α' Κορ. 5, 7). Η αμνηστεία του Βαρραβά, το δικαστήριο (Μκ. 15, 6), η μεταφορά του Σταυρού από τον Σίμωνα (Μκ. 15, 21 πρβλ. 15, 42) τεκμηριώνουν την ορθότητα της ιωάννειας χρονολόγησης της σταύρωσης του Ιησού. Φαίνεται συνεπώς ότι ο Ιησούς γιόρτασε το Πάσχα 24 ώρες πριν τον επίσημο εορτασμό, χωρίς να χρησιμοποιήσει τον πασχάλιο αμνό και άζυμο άρτο, καθώς οι ιουδαϊκοί νόμοι απαγόρευαν στους αιρετικούς και στους αποστάτες να προσκομίζουν στο Ναό και να καταναλώνουν πασχάλιο αμνό (πρβλ. Εξ. 44, 9 κ.ε.). Ανακαλείται έτσι η θυσία του Ισαάκ, όπου απουσίαζε το θυσιαστικό ζώο (Γεν. 22, 1-19). Άλλωστε και οι Ιουδαίοι της Διασποράς εόρταζαν χωρίς πασχάλιο αμνό. Πράγματι το 30 μ.Χ. η 14^η Νισάν «έπεφτε» ημέρα Παρασκευή.

Από την άλλη πλευρά το τελευταίο γεύμα του Ιησού έχει πασχάλιο χαρακτήρα, καθόσον α/ τελείται **τη νύχτα** και όχι το εσπέρας και β/ μάλιστα **στην Ιερουσαλήμ** και όχι στη Βηθανία, όπου ήταν το κατάλυμα του Ιησού κατά τη διάρκεια της Εβδομάδος του Πάθους. Βεβαίως στην πασχάλια τελετή έπιναν όλοι από το δικό τους ξεχωριστό ποτήρι, ενώ στο Δείπνο, το οποίο μάλλον κακώς έχει χαρακτηριστεί ως **Μυστικό**, γ/ **πίνουν όλοι από αυτό του Ιησού**. δ/ Ο Ιησούς δεν ακολούθησε τους καθαρισμούς που προέβλεπε το πασχάλιο τυπικό την εβδομάδα πριν τον εορτασμό, αλλά και δεν είναι σαφές εάν έπλυνε τα χέρια του κατά τη διάρκεια του «Μυστικού Δείπνου». ε/ Επίσης ενώ το πασχάλιο γεύμα εορταζόταν με την οικογένεια, ο Ιησούς τελεί το τελευταίο του Δείπνο **μόνο με τους Δώδεκα μαθητές του**, ενώ απουσιάζουν τόσο οι στενείς συγγενείς όσο και οι μαθητρίες του.

Γί' αυτόν ακριβώς το λόγο διατυπώθηκε η υπόθεση ότι ο Ιησούς γιόρτασε το Πάσχα σύμφωνα με το ηλιοκεντρικό ημερολόγιο των Εσσηίων και όχι με το σεληνιακό ημερολόγιο των Σαδουκαίων και Φαρισαίων. **Στο δείπνο του Κουμράν** λάμβαναν μέρος μόνον άνδρες και όχι

²⁶ Ο Α. Schweitzer (*Geschichte des Urchristentums* I/II 1901) θεώρησε ότι τα θαύματα της διατροφής των 5.000 στη Γαλιλαία προοικόνισε το εσχατολογικό μεσσιανικό γεύμα. Κατόπιν ο Ιησούς εισόδευσε στα Ιεροσόλυμα προκειμένου να εγκαινιάσει τις εσχατολογικές ωδίνες. Ο ίδιος τόνισε ότι δεν θα πει άλλο κρασί μέχρι την έλευση της βασιλείας. Ο Παύλος έδωσε τη σημασία μια ήδη δεδομένης κοινωνίας με τον αναστάντα. Όταν η ελπίδα της Παρουσίας έσβησε, τότε το γεύμα έγινε *φάρμακον αθανασίας*. Ο Α. Eichorn (*Das Abendmahl im Neuen Testament* 1898) τόνισε ότι το κυριακό δείπνο αποτελεί παραλλαγή της θεοφαγίας, κατά την οποία οι μύστες μέσω της βρώσης και της πόσης αφομοιώνουν τις δυνάμεις της θεότητας. Ο R. Bultmann (*Theologie des Neuen Testaments* 1958) Heitmüller (1903) ότι σκοπός της θείας Κοινωνίας είναι η μυστηριακή κοινωνία με το επίγειο και ταυτόχρονα αναστημένο σώμα του Ιησού, όπως ακριβώς συνέβαινε με άλλες θεότητες (πρβλ. Άττις, Μίθρας). Ως επιχειρήματα προσκομίζονται το Α' Κορ. 10, 21 όπου η τράπεζα του Κυρίου αντιπαρατίθεται προς την τράπεζα των δαιμονίων και ο ισχυρισμός του Ιουστίνου περί δαιμονικής απομιμήσεως (Απολ. 1, 66). Ο ίδιος ο Π. κατανόησε το μυστήριο ως κήρυγμα του θανάτου του Ιησού και καταπολέμησε τη μαγική του κατανόηση. Ο H. Lietzmann (*Messe und Herrenmahl* 1926) διέκρινε τα καθημερινά γεύματα του Ιησού, από όπου προέρχεται το ευχαριστιακό δείπνο της πρώτης Εκκλησίας, το οποίο αποτυπώνεται και στη Διδαχή 9-10, από το τελευταίο του μυστικό δείπνο που ερμηνεύθηκε ως νεκρόδειπνο από τον Παύλο μετά από προσωπική αποκάλυψη του Κυρίου (Α' Κορ. 11, 23). Το πρώτο ετελείτο με εσχατολογική αγαλλίαση (Πρ. 2, 46), ενώ το δεύτερο εις ανάμνησιν. Ο E. Lohmeyer (*Von Urchristlichen Abendmahl* 1937/8) ανάγει το πρώτο στην εκκλησία της Γαλιλαίας και το δεύτερο σε αυτήν της Ιερουσαλήμ. Ο O. Cullmann (*Die Bedeutung des Abendmahls im Urchristentum* 1936) τόνισε ότι η οντολογική παρουσία της θεότητας κατά το μυστήριο δεν απαντά παρά μόνον μέσω έκστασης στη λατρεία του Διονύσου.

γυναίκες έχοντας εσχατολογικό προσανατολισμό. Στον **Κανόνα της Σύναξης ή της τάξης της Ομήγυρης (1QSa II 11-22 [1Q28a])** σημειώνονται τα εξής για το τελετουργικό: Ας εισέρχεται [ο ιερέας] επικεφαλής όλης της ομήγυρης του Ισραήλ και όλοι οι αδελφοί του, οι υιοί του Ααρών, οι ιερείς, [που καλούνται] σε συνάθροιση, οι άνδρες του ονόματος. Και θα κάθονται μ[προστά από αυτόν], καθένας κατά το αξίωμά του. **Και έπειτα ας κάθεται ο Μεσσίας του Ισραήλ.** Και θα κάθονται μπροστά από αυτόν, οι αρχηγ[οί] των χιλιάδων του Ισραήλ, καθένας κατά το αξίωμά του, ανάλογα με τη θέση του στα στρατόπεδά τους, και ανάλογα με τους σταθμούς τους. Και όλοι [οι αρχηγοί των πα] [τριών της ομήγυρης μαζί με τους σοφούς της ομήγυρης της αγιότητας] θα κάθονται μπροστά τους, καθένας κατά το αξίωμα του. Και [αν συνέρχονται για τράπεζα κοινότητας ή για να πίνουν το μούστο και (είναι) προετοιμασμένη η τράπεζα της κοινότητας και [(είναι) αναμειγμένος ο μούστος] για πόση [ας μην απλώσει] κανείς το χέρι του στην πρώτη μερίδα του άρτου και [του μούστου], πριν από τον ιερέα, γιατί [αυτός θα ευ]λογεί την πρώτη μερίδα του άρτου και του μούστου, και θα απλώσει το χέρι του στον άρτο στην αρχή **κι έπειτα θα απλώσει ο Μεσσίας του Ισραήλ το χέρι του στον άρτο.** [Κι έπειτα θα ευλογούν όλη η ομήγυρη της κοινότητας κα[θένας κατά] το αξίωμα του. Και σύμφωνα με τη διάταξη αυτή θα κάνουν σε κάθε ετοιμασία όταν συνέρχονται τουλάχιστον δέκα άνδ[ρες.] Σε αυτό το κείμενο απαντάται για πρώτη φορά ο όρος Μεσσίας του Ισραήλ απολύτως και δηλώνει τον πολιτικοστρατιωτικό ηγέτη του Ισραήλ.

Στον Ψ. 21 (22) μάλιστα η αλλαγή από το θρήνο στον αίνο επιτυγχάνεται με την προσφορά θυσίας Αίνου, της **toda** ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλη (στ. 26), η οποία παραλληλίζεται από μερικούς ερμηνευτές με τη θεία Ευχαριστία²⁷. Στο ιουδαίο-ελληνιστικό μυθιστόρημα **Ιωσήφ και Ασινέθ** η γυναίκα του Ιωσήφ κοινωνεί του άρτου της ζωής και του ποτηρίου της Ευλογίας (8, 11· 16,15). Γεύμα παραθέτει και η Σοφία (Παρ. 9, 5).

Υπάρχει επιπλέον η υπόθεση ότι πρόκειται για το προεόρτιο Δείπνο των φίλων (**Σαμπουράχ**), το οποίο ήταν απλούστερο (πλύσιμο χειρών-κλάση άρτου-ευλογία-ευχαριστία ποτηρίου-τέλος).

Το τελετουργικό του πασχαλίου δείπνου, ήταν το εξής: Οι καλεσμένοι ανακλίνονται (και δεν κάθονται, όπως στην περίπτωση της Εικόνας του Μυστ. Δείπνου). Κατόπιν ακολουθούσαν τέσσερα «μέρη»:

1^ο Μέρος:Ορεκτικό **1^ο Ποτήρι κεκραμένου ερυθρού Οίνου-Kiddusch.** Αυτό το Ποτήρι προσφέρεται μετά από Ευλογία/Ευχαριστία του Οικοδεσπότη. Για ορεκτικά προσφέρονται **πράσινα και πικρά χόρτα και χυμός φρούτων.**

2^ο : Πασχάλια Λειτ. **Διήγηση/Haggada** του Πάσχα: εξήγηση των ιδιαιτεροτήτων του πασχαλίου γεύματος από τον αρχαιότερο, τον πατέρα προς το νεότερο, μέσω προκαθορισμένων ερωτήσεων που διατυπώνονται αντιστρόφως:

- Γιατί ψήνεται ο αμνός στη σούβλα;
- Γιατί προσφέρονται πικρά χόρτα ως ορεκτικά;
- Γιατί τρώγεται άζυμο ψωμί;

- Ψάλλεται το πασχάλιο **Αλληλούαγιο-Hallel**: α' μέρος: Ψ. 113-114 (Μασ.), στο οποίο άδεται η έξοδος από την αιγυπτιακή δουλεία.

²⁷ Πρβλ. στ. 27: φάγονται πένητες καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσιν κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν· ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος.

3^ο: Κεντρικό γεύμα

Επιτραπέζια Προσευχή –Κλάση άρτου. Στο σημείο αυτό ο Ιησούς σύμφωνα με το τυπικό εκφώνησε στα αραμαϊκά την προσευχή *lachma anja*: ο άρτος της φτώχειας (Δτ. 16, 3), τον οποίο έφαγαν οι Πατέρες μας.. κάθε ένας που πεινά ας έλθει να φάει. Κάθε ένας που βρίσκεται σε ανάγκη θα πλουτήσει.

+Α' Κορ. 11, 24-26: Ο Ιησούς και εὐχαριστήσας ἔκλασεν καὶ εἶπεν:

**Τοῦτό μού ἐστὶν τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν
τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν**

Γεύμα αποτελούμενο από αρνί, πικρά χόρτα, πολύ φρούτων και κρασί. Πλύσιμο των χεριών.

3^ο Ποτήρι-Ευλογίας, το οποίο σε όλα τα εορταστικά γεύματα συνοδεύεται από την Προσευχή: ο Ελεήμων και Παντοδύναμος ας μας αξιώσει να συμμετάσχουμε στις ημέρες του Μεσσία και στη ζωή του μελλοντικού αιώνα. Αυτός ο οποίος μεγαλύνει τη σωτηρία του Βασιλέα και δείχνει χάρη στον Χριστό του τον Δαβίδ και το σπέρμα του στους αιώνες, Αυτός, ο οποίος κάνει ειρήνη στον ουρανό, ας χαρίσει την ειρήνη του σε εμάς και σε όλον το λαό του Ισραήλ :

+ Ο Ιησούς προσθέτει [μετά το δειπνήσαι, λέγων]:

**Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι
Τοῦτο ποιεῖτε, ὡς ἂν πίνετε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.
ὡς ἂν γὰρ ἐὰν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον πίνετε,
τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἔλθῃ.**

4^ο Επίλογος

Μέγα Πασχάλιο **Αλληλουάριο-Hallel** β' μέρος: Ψ.115-118, όπου περιλαμβάνεται αίνο ενός σεσωσμένου, ο οποίος υψώνει το ποτήρι της σωτηρίας (Ψ.116, 3).

4^ο Ποτήρι- Αλληλουαρίου με αίνο. Ανάγνωση του Ψ. 136.

Το αρχαιότερο γραπτό κείμενο είναι αυτό του **Παύλου** (Α' Κορ. 11, 23-34) το οποίο γράφτηκε λίγο πριν το Πάσχα τού 54 μ.Χ. και απηχεί προπαύλια παράδοση, καθώς εισάγεται με τη φράση *παρέλαβον*. Παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με την παραλλαγή του Λουκά (22, 15-20)²⁸, αφού και τα δυο κείμενα είναι ασύμμετρα (δεν αντιστοιχεί δηλ. το λόγιο του άρτου σε αυτό του οίνου), παρουσιάζουν το ποτήρι ως **καινή διαθήκη** κατ' επίδραση του Ιερ. 31, 31, τονίζουν τη σωτηριολογική διάσταση του άρτου και όχι του οίνου και αποσκοπούν με την **ανάμνηση** στη λειτουργική καθιέρωση. Μάλλον και τα δύο κείμενα έχουν την προέλευσή τους στην **Αντιόχεια**.

²⁸ Ο **Μάρκος** συνδέει άμεσα τα περιγραφόμενα με τις τελευταίες ημέρες του Ιησού. Δεν παραθέτει δηλ. απλώς ένα λειτουργικό τυπικό, αλλά εξιστορεί. Ο **Ματθαίος** ακολουθεί το Μκ. με μικρές παραλλαγές, οι οποίες οφείλονται είτε στη διαφορετική λειτουργική παράδοση είτε στο θεολογικό στίγμα του ευαγγελιστή. Τόσο ο Μτ. όσο και ο Μκ. θέτουν σε αντιστοιχία τα λόγια που αφορούν το σώμα και το ποτήρι, ενώ απουσιάζει κάθε αναφορά στον πασχάλιο αμνό, τα πικρά χόρτα και τον άζυμο άρτο που αποτελούσαν τα συστατικά στοιχεία του ιουδαϊκού γεύματος.

Ο Π. απευθύνεται στους πρώην εθνικούς Κορίνθιους, οι οποίοι είχαν εμπειρία των γευμάτων στο Ναό του Ασκληπιού στο βόρειο τείχος ή στις αίθουσες της Δήμητρας και της Κόρης κατά τα Ελευσίνια μυστήρια. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, η επίσκεψη στο ναό κατά τις εορτάσιμες ημέρες και η κατανάλωση κρέατος και οίνου αποτελούσε την μεγαλύτερη απόλαυση του Έλληνα. Γνωστά ήταν και τα **δείπνα των συλλόγων** και τα **νεκροδείπνα** τα οποία εμπεριείχαν θυσία.

Από το **Συμπόσιο** του Πλάτωνα μπορεί κανείς να διακρίνει το τυπικό ενός ελληνικού Δείπνου. Μετά από ένα πανηγυρικό δείπνο, το οποίο γινόταν το απόγευμα, ακολουθούσε οινοποσία αφού πρώτα αποδιδόταν **σπονδή** στον αγαθό Δαίμονα, την Υγεία και τον Σωτήρα ή Ξένιο Δία. Προφανώς οι πλούσιοι Κορίνθιοι αργά το απόγευμα συγκεντρώνονταν και άρχιζαν το δείπνο, το οποίο διοργανωνόταν ως **Έρανος**. Στο τέλος αυτού του δείπνου, όταν κατέφθαναν οι άλλοι αδελφοί από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, οι οποίοι έπρεπε να εργάζονται σκληρά μέχρι αργά χωρίς να έχουν να συνεισφέρουν κάτι στην κοινή τράπεζα, εορταζόταν το κυριακό δείπνο στη θέση των σπονδών. Εκείνη τη στιγμή είχαν ήδη φαγωθεί όλα τα εδέσματα. Στον παρακάτω πίνακα επιχειρείται σύγκριση του τελετουργικού του Δείπνου με τον τρόπο τέλεσης της θείας Ευχαριστίας από τους Κορινθίους, οι οποίοι ήταν επηρεασμένοι προφανώς από το τυπικό του ελληνικού Συμποσίου:

- Αναφωνήσεις προς τους θεούς

- Δείπνο (15:00) /cena/ **primae mensae**
Κορινθίων

- το **‘προλαμβάνειν’** των πλουσίων

Αρχή του Συμποσίου (**comissatio secundae mensae**)

- θυσία και επίκληση του πνεύματος
του οικοδεσπότη και του αυτοκράτορα

- ευχή του άρτου/επίκληση του Ι.Χ.

- **Κώμος-συμπόσιο secundae mensae**
σπονδή άκρατου οίνου στον αγαθό Δαίμονα

- μυστηριακή βρώση του άρτου

-Μίξη του πρώτου κρατήρα με νερό, σπονδή, άσματα

- ευχή του ποτηρίου

-οινοποσία, συζήτηση, μουσική, εκστασιασμός
με τη συνοδεία, αυλού και κιθάρας

-τα πνευματικά φαινόμενα που περιγράφονται στα κεφ. 12+14 (ψαλμωδία, προφητεία, γλωσσολαλία, ερμηνεία)²⁹.

²⁹ Ο Π. επιμένοντας στο πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω (14, 40), επισημαίνει ότι κάθε Ευλογία, Ευχαριστία και Προσευχή και Προφητεία, κάθε Διακήρυξη (Proklamatio) των μυστηρίων του Θεού, έπρεπε να επιβεβαιωθεί και να επικυρωθεί από τους υπόλοιπους πιστούς με το ναι, αμήν (στ.16). προσπαθεί έτσι να εφαρμόσει το τυπικό της Συναγωγής, το οποίο προέβλεπε ότι κάθε Ευλογία του Προεστού, έπρεπε να επικυρωθεί από τους προσευχομένους με το "αμήν" ή το "αλληλουϊα", εάν επρόκειτο περί Ψαλμών - Hallel (112-118). Η αναφώνηση "Αμήν" δεν ήταν απαραίτητη μόνο ως απάντηση στην Ευλογία, αλλά και ως αποδοχή των Ευλογιών ή των Κατάρων, οι οποίες ακούγονταν κατά την ανάγνωση του Νόμου στις συνάξεις των πιστών (Δτ.27,26). Το ίδιο συμβουλεύει ο απ. Παύλος να γίνεται στις συνάξεις της Εκκλησίας των Κορινθίων. Ο Joerns σχηματοποιεί την τάξη, την οποία προσπαθεί ο Παύλος να εφαρμόσει στην Εκκλησία των Κορινθίων ως εξής: **Διακήρυξη** του σχεδίου

της θείας Οικονομίας (Προφητεία) (I), η οποία καταλήγει σε **Ευχαριστία-Αίνο** (II). Ακολουθεί το "Αμήν" των παρεστώτων και Αντιφώνηση (III).

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ

Ματθαίος

Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον καὶ εὐλογήσας ἔκλασεν καὶ δοὺς τοῖς μαθηταῖς εἶπεν,

Λάβετε φάγετε
τοῦτο ἐστὶν τὸ σῶμά μου.

καὶ λαβὼν ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων,

Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες,
τοῦτο γάρ ἐστιν τὸ αἶμα μου τῆς διαθήκης τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυννόμενον
εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

λέγω δὲ ὑμῖν, οὐ μὴ πῖω ἅπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καὶ νῦν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς μου. Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν.

Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν λαβὼν

Μάρκος

εὐλογήσας ἔκλασεν καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς καὶ εἶπεν,

Λάβετε,
τοῦτο ἐστὶν τὸ σῶμά μου.

καὶ λαβὼν ποτήριον εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες.
καὶ εἶπεν αὐτοῖς,

Τοῦτο ἐστὶν τὸ αἶμά μου τῆς διαθήκης τὸ ἐκχυννόμενον ὑπὲρ πολλῶν. (Ησ. 53,12)

ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ πῖω ἐκ τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω καὶ νῦν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν.

καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασεν καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων,

Λουκάς

Τοῦτο ἐστὶν τὸ σῶμά μου
τὸ ὑπὲρ ὑμῶν
διδομένον
τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

καὶ τὸ ποτήριον ὡσαύτως μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων,

Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυννόμενον.

ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ἣν παρεδίδοτο ἑλθεῖν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασεν καὶ εἶπεν,

Παῦλος

Τοῦτο μοῦ ἐστὶν τὸ σῶμα
τὸ ὑπὲρ ὑμῶν
τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. (πρβλ. Εξ. 24,8)

ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι λέγων,

Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ **καινὴ διαθήκη ἐστίν** ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι. (πρβλ. Ιερ.31, 31)
Τοῦτο ποιεῖτε, ὡσάκις ἂν πίνετε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

ὡσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον πίνετε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε **ἄχρις οὗ ἔλθῃ.**

Δια του τεμαχισμού του άρτου συμβόλισε τον επικείμενο βίαιο θάνατό του και διά του ερυθρού οίνου το αίμα του. Ο Ιησούς χαρακτηρίζοντας το αίμα του **καινή διαθήκη** ουσιαστικά καταργεί την εορτή του πάσχα και στην περιτομή, και σηματοδοτεί το τέλος της Π.Δ. για να θέσει στη θέση της μια καινούργια. Κατ'ουσίαν ο λόγος του πρέπει να παραλληλιστεί με τη διακήρυξη της υποκατάστασης του Ναού από το πάθος³⁰.

Το πασχάλιο αυτό γεύμα συμβόλιζε την καινή διαθήκη κατ' αντιστοιχία προς το γεύμα της παλαιάς διαθήκης στο Σινά, το οποίο περιγράφεται στο **Εξ 24,4 κ.ε.** Το βασικό σε αυτήν ήταν η κένωση του αίματος. Το ίδιο γεύμα αποτέλεσε έκφραση της πεποίθησής του ότι αυτός είναι ο πάσχων δούλος του **Ησ. 53, 11**, ο οποίος σφαγιάζεται για τον εξιλασμό όλων, για τον παραμερισμό της ενοχής που χωρίζει τον άνθρωπο από τον Θεό (πρβλ. Ζαχ. 9, 11). *διότι ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσιν καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρὰ διότι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσιν λέγει κύριος παντοκράτωρ*

Με την ενέργεια του Ιησού εκπληρώνεται η προφητεία του Ιερεμία 31, 31-34 (πρβλ. Ιεζ. 16, 59 κ.ε.), η οποία ειπώθηκε τη στιγμή της καταστροφής της Ιερουσαλήμ και της πρώτης διαθήκης και την ταυτόχρονη σύναξη όλων των εθνών κατ' αντιστοιχία προς το **Ησ. 24-5** (ιδιαίτερα στ.6-8). Στο

³⁰ ΕΤα λόγια της σύστασης συνδέονται με την προσευχή πριν και μετά το δείπνο.

ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ

Ο Φίλων μας περιγράφει τη σύναξη μιας κοινότητας ανδρών και γυναικών (Περί Θεωρ. Βίου 73 κ.ε.). : *ἐνεκα τοῦ μηδὲν εἰδῶλον ἐπιφέρεισθαι δουλοπρεποῦς σχήματος. εἰς τοῦτο τὸ συμπόσιον οἶδ' ὅτι γελάσσονται τινες ἀκούσαντες, γελάσσονται δὲ οἱ κλαυθμῶν καὶ θρήνων ἄξια δρῶντες οἶνος ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐκ εἰσκομίζεται, ἀλλὰ διανγέστατον ὕδωρ, ψυχρὸν μὲν τοῖς πολλοῖς, θερμὸν δὲ τῶν πρεσβυτάτων τοῖς ἀβροδιαίτοις· καὶ τράπεζα καθαρὰ τῶν ἐναίμων, ἐφ' ἧς ἄρτοι μὲν τροφή, προσόψημα δὲ ἄλες, οἷς ἔστιν ὅτε καὶ ὕσσωπος ἡδυσμα παραρτύεται διὰ 74 τοὺς τρυφῶντας. νηφάλια γὰρ ὡς τοῖς ἱερεῦσι θύειν καὶ τούτοις βιοῦν ὁ ὀρθὸς λόγος ὑφηγεῖται· οἶνος μὲν γὰρ ἀφροσύνης φάρμακον, ὅψα δὲ πολυτελεῖ τὸ θρεμμάτων ἀπληστότατον διερεθίζει, τὴν ἐπιθυμίαν. καὶ τὰ μὲν πρῶτα τοιαῦτα. μετὰ δὲ τὸ κατακλιθῆναι μὲν τοὺς συμπότας ἐν αἷς ἐδήλωσα τάξεσι, στήναι δὲ τοὺς διακόνους ἐν κόσμῳ πρὸς ὑπηρεσίαν ἐτοιμούς, ὁ πρόεδρος αὐτῶν, πολλῆς ἀπάντων ἡσυχίας γενομένης πότε δὲ οὐκ ἔστιν; εἴποι τις ἄν· ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον, ὡς μηδὲ γρύξαι τινὰ τολμᾶν ἢ ἀναπνεῦσαι βιαιότερον, ζητεῖ τι τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς γράμμασιν ἢ καὶ ὑπ' ἄλλον προταθὲν ἐπιλύεται, φροντίζων μὲν οὐδὲν ἐπιδειξεως οὐ γὰρ τῆς ἐπὶ δεινότητι λόγων εὐκλείας ὀρέγεται, θεάσασθαι δὲ τινὰ ποθὼν ἀκριβέστερον καὶ θεασάμενος μὴ φθονῆσαι τοῖς εἰ καὶ μὴ ὁμοίως ὀξυδορκοῦσι, τὸν γοῦν τοῦ μαθεῖν ἡμερον παραπλήσιον ἔχουσι.*

Ο Ιωάννης δεν καταγράφει την καθιέρωση του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας, στο οποίο έχει κάνει όμως σαφή νύξη στο 6, 22-59. Η χρήση του ὀρου σάρκα ἀντί του ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀντί του *σώματος* κάτι το ὁποῖο ἐπαναλαμβάνει καὶ ο Ἰγνάτιος, οφείλεται στὴν πολεμικὴ ἐναντίον γνωστικῶν δοκητικῶν τάσεων που εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζονται στὴν Ἐκκλησία καὶ ἀμφισβητοῦσαν τὴν ἐνσάρκωση καὶ τὸ πάθος τοῦ Λόγου.. Ἀντί γι' αὐτὸ τὸ γεγονός περιγράφει τὴ νύξη τῶν ποδῶν τοῦ Ἰησοῦ.

Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἦλθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν Πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς. καὶ δείπνου γινομένου, τοῦ διαβόλου ἥδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν ἵνα παραδοῖ αὐτὸν Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτου, εἰδὼς ὅτι πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας καὶ ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐξηλθεν καὶ πρὸς τὸν θεὸν ὑπάγει, ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου καὶ τίθησιν τὰ ἱμάτια καὶ λαβὼν λέντιον διέζωσεν ἑαυτόν· εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ὃ ἦν διεζωσμένος. ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον· λέγει αὐτῷ· κύριε, σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας; ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ· ὁ ἐγὼ ποιῶ σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι, γνώση δὲ μετὰ ταῦτα. λέγει αὐτῷ Πέτρος· οὐ μὴ νύψης μου τοὺς πόδας εἰς τὸν αἰῶνα. ἀπεκρίθη Ἰησοῦς αὐτῷ· ἐὰν μὴ νύψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος· κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὴν κεφαλὴν. λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ὁ λελουμένος οὐκ ἔχει χρῆαν εἰ μὴ τοὺς πόδας νύψασθαι, ἀλλ' ἔστιν καθαρὸς ὅλος· καὶ ὑμεῖς καθαροὶ ἔστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες. ἦδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν· διὰ τοῦτο εἶπεν ὅτι οὐχὶ πάντες καθαροὶ ἔστε. Ὅτε οὖν ἐνίψεν τοὺς πόδας αὐτῶν [καὶ] ἔλαβεν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ καὶ ἀνέπεσεν πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς· γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν; ὑμεῖς φωνεῖτέ με· ὁ διδάσκαλος, καί· ὁ κύριος, καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ. εἰ οὖν ἐγὼ ἐνίψα ὑμῶν τοὺς πόδας ὁ κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας· ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν καὶ ὑμεῖς ποιῆτε. Ἄμην ἄμην λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστιν δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν. εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἔστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά.

Σχετικὰ με τὴ βρώση τῆς *σάρκας* καὶ τὴν πόση τοῦ αἵματος ομιλεῖ ο Ἰησοῦς στὴ μεγάλη Ομιλία του περὶ τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς (6, 22-59) καὶ ἐιδικότερα στους στ. 51-58. *49 οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ τὸ μάννα καὶ ἀπέθανον· 50 οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ. 51 ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐὰν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου ζήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω ἡ σὰρξ μου ἐστὶν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. 52 Ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες· πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα [αὐτοῦ] φαγεῖν; 53 εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἄμην ἄμην λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. 54 ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ*

πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ γὰρ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. 55 ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶν βρώσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθὴς ἐστὶν πόσις. 56 ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ. 57 καθὼς ἀπέστειλέν με ὁ ζῶν πατήρ καὶ γὰρ ζῶ διὰ τὸν πατέρα, καὶ ὁ τρώγων με κακεῖνος ζήσει δι' ἐμέ. 58 οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβάς, οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες καὶ ἀπέθανον· ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα. 59 Ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ διδασκῶν ἐν Καφαριναίμ.

Ἡ χρήση τοῦ ὀνόματος σάρκα ἀντὶ τοῦ ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀντὶ τοῦ **σώματος** κάτι το ὁποῖο επαναλαμβάνει καὶ ὁ Ἰγνάτιος, οφείλεται στὴν πολεμικὴ ἐναντίον γνωστικῶν δοκητικῶν τάσεων ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζονται στὴν Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀμφισβητοῦσαν τὴν ἐνσάρκωση καὶ τὸ πάθος τοῦ Λόγου. Σύμφωνα με τὴν Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰγνατίου πρὸς τὴν Ἐκκλησίᾳ τῆς Σμύρνης 7.1 *Εὐχαριστίας καὶ προσευχῆς ἀπέχονται, διὰ τὸ μὴ ὁμολογεῖν τὴν Εὐχαριστίαν σάρκα εἶναι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν παθοῦσαν, ἣν τῇ χρηστότητι ὁ Πατὴρ ἡγείρεν. Οἱ οὖν ἀντιλέγοντες τῇ δωρεᾷ τοῦ Θεοῦ συζητοῦντες ἀποθνήσκουσιν. Συνέφερον δὲ αὐτοῖς ἀγαπᾶν, ἵνα καὶ ἀναστῶσιν.* 2 Πρέπον οὖν ἐστὶν ἀπέχεσθαι τῶν τοιούτων καὶ μήτε κατ' ἰδίαν περὶ αὐτῶν λαλεῖν μήτε κοινῇ, προσέχειν δὲ τοῖς προφήταις, ἐξαιρέτως δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ, ἐν ᾧ τὸ πάθος ἡμῖν δεδήλωται καὶ ἡ ἀνάστασις τετελείωται. Τοὺς δὲ μερισμοὺς φεύγετε ὡς ἀρχὴν κακῶν. 8.1 Πάντες τῷ ἐπισκόπῳ ἀκολουθεῖτε, ὡς Ἰησοῦς Χριστὸς τῷ πατρί, καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ ὡς τοῖς ἀποστόλοις· τοὺς δὲ διακόνους ἐντρέπεσθε ὡς θεοῦ ἐντολῇ. Μηδεὶς χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου τι πρᾶσσετω τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἐκείνη βεβαία εὐχαριστία ἡγείσθω, ἡ ὑπὸ ἐπίσκοπον οὔσα ἢ ᾧ ἂν αὐτὸς ἐπιτρέψῃ. 8.2 Ὅπου ἂν φανῇ ὁ ἐπίσκοπος, ἐκεῖ τὸ πλῆθος ἔστω, ὥσπερ ὅπου ἂν ᾗ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία.

Σύμφωνα με τὸν Ἰγνάτιο **ἡ ἐνότης** δια τῆς πίστεως με τὸν Θεὸ καὶ τῶν ἀδελφῶν μεταξύ τους ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς μετοχῆς στο Μυστήριον τῆς Θ.Ευχαριστίας, τὸ ὁποῖο σε καμιά περίπτωσι δὲν ἐνεργεῖ μαγικά. Στους **Ἐφεσίους** σημειώνει Μάλιστα ἐὰν ὁ Κύριός μοι ἀποκαλύψῃ ὅτι οἱ κατ' ἄνδρα κοινῇ πάντες ἐν χάριτι ἐξ ὀνόματος συνέρχεσθε ἐν μιᾷ πίστει καὶ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ, τῷ κατὰ σάρκα ἐκ γένους Δαβὶδ, τῷ νύμφῳ ἀνθρώπου καὶ νύμφῳ Θεοῦ, εἰς τὸ ὑπακούειν ὑμᾶς τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ ἀπερισπάστῳ διανοίᾳ, ἕνα ἄρτον κλώντες, **ὃς ἐστὶν φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτος τοῦ μὴ ἀποθανεῖν, ἀλλὰ ζῆν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ διὰ παντός** 20.2

Φιλαδελφεῖς 4.1.5 5.3.2 Οὐχ ὅτι παρ' ὑμῖν μερισμὸν εὗρον, ἀλλ' ἀποδιῦλισμόν. Ὅσοι γὰρ θεοῦ εἰσιν καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὗτοι μετὰ τοῦ ἐπισκόπου εἰσίν· καὶ ὅσοι ἂν μετανοήσαντες ἔλθωσιν ἐπὶ τὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησίας, καὶ οὗτοι θεοῦ ἔσονται, ἵνα ὥσιν κατὰ Ἰησοῦν Χριστὸν ζῶντες. 5.3.3 Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου· εἴ τις σχίζειν ἀκολουθεῖ, βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομεῖ εἴ τις ἐν ἀλλοτρίᾳ γνώμῃ περιπατεῖ, οὗτος τῷ πάθει οὐ συγ κατατίθεται. 5.4.1 Σπουδάσατε οὖν μιᾷ εὐχαριστίᾳ χρῆσθαι· μία γὰρ σὰρξ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν ποτήριον εἰς ἑνώσειν τοῦ αἵματος αὐτοῦ, ἐν θυσιαστήριον, ὡς εἰς ἐπίσκοπος ἅμα τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ διακόνους, τοῖς συνδούλοις μου· ἵνα ὁ ἐὰν πράσσητε κατὰ θεὸν πράσσητε.

Στὴ Διδαχὴ, ἡ ὁποία γράφηκε στὶς ἀρχές τοῦ 2^{ου} αἰ. στὴ Συρίᾳ. Στὸ 14,1 σημειώνει τὰ ἐξῆς: Καθ' ἡμέραν δὲ Κυρίου συναθρόντες κλάσατε ἄρτον καὶ εὐχαριστήσατε, προεξομολογησάμενοι τὰ παραπτώματα ὑμῶν, ὅπως καθαρὰ ἡ **θυσία** ὑμῶν ᾗ. 14.2 Πᾶς δὲ ἔχων τὴν ἀμφιβολίαν μετὰ τοῦ ἐταίρου αὐτοῦ μὴ συνελθέτω ὑμῖν, ἕως οὐ διαλλαγῶσιν, ἵνα μὴ κοινωθῇ ἡ θυσία ὑμῶν. 14.3 Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ ῥηθεῖσα ὑπὸ κυρίου· Ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ προσφέρειν μοι θυσίαν καθαρὰν· ὅτι βασιλεὺς μέγας εἰμὶ, λέγει κύριος, καὶ τὸ ὄνομά μου θαυμαστὸν ἐν τοῖς ἔθνεσι.

Λεπτομερέστερα για την Ευχαριστία αναφέρεται η Διδαχή στο 9,1 κ.ε.
Με μια Ευλογία.

Περὶ δὲ τῆς **εὐχαριστίας**, οὕτως εὐχαριστήσατε·

9.2 πρῶτον περὶ τοῦ ποτηρίου·

Εὐχαριστοῦμέν σοι, πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τῆς ἁγίας ἀμπέλου **Δαυὶδ τοῦ παιδός σου**,
ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου·
σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

9.3 Περὶ δὲ τοῦ κλάσματος·

Εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τῆς ζωῆς καὶ γνώσεως,
ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου·
σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

9.4 Ὡσπερ ἦν τοῦτο τὸ κλάσμα διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν ὁρέων
καὶ συναχθὲν ἐγένετο ἓν, οὕτω συναχθήτω σου ἡ ἐκκλησία
ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν·
ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ δόξα καὶ ἡ δύναμις εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

9.5 Μηδεὶς δὲ φαγέτω μηδὲ πιέτω ἀπὸ τῆς Εὐχαριστίας ὑμῶν, ἀλλ' οἱ βαπτισθέντες εἰς ὄνομα
κυρίου· καὶ γὰρ περὶ τούτου εἶρηκεν ὁ Κύριος· *Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί.*

10.1 Μετὰ δὲ τὸ ἐμπλησθῆναι οὕτως εὐχαριστήσατε·

10.2 Εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἅγιε, ὑπὲρ τοῦ ἁγίου **ὀνόματός σου**,
οὗ κατεσκήνωσας ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν,
καὶ ὑπὲρ τῆς **γνώσεως καὶ πίστεως καὶ ἀθανασίας**,
ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου·
σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

10.3 Σὺ, Δέσποτα παντοκράτωρ, ἔκτισας τὰ πάντα ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου,
τροφὴν τε καὶ ποτὸν ἔδωκας τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων εἰς ἀπόλαυσιν,
ἵνα σοὶ εὐχαριστήσωσιν,
ἡμῖν δὲ ἐχαρίσω **πνευματικὴν τροφήν καὶ ποτὸν** εἰς ζωὴν αἰώνιον
διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου.

10.4 Πρὸ πάντων εὐχαριστοῦμέν σοι, ὅτι **δυνατὸς εἶ**· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

10.5 Μνήσθητι, Κύριε, τῆς ἐκκλησίας σου, τοῦ ρύσασθαι αὐτὴν ἀπὸ παντὸς πονηροῦ
καὶ τελειῶσαι αὐτὴν ἐν τῇ ἀγάπῃ σου, καὶ σύναξον αὐτὴν ἀπὸ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, τὴν
ἀγιασθεῖσαν, εἰς τὴν σὴν βασιλείαν, ἣν ἡτοίμασας αὐτῇ·
ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

10.6 Ἐλθέτω **χάρις καὶ παρελθέτω ὁ κόσμος οὗτος**.
Ἀμήν. ὡσαννὰ τῷ οἴκῳ Δαυίδ.

Εἴ τις ἅγιός ἐστιν, ἐρχέσθω· εἴ τι οὐκ ἐστι, μετα νοεῖτω μαρναθά. Ἀμήν.

Κατὰ παράδοξο τρόπο ἀπουσιάζει στις ευχές, οι οποίες ἔχουν έντονο ιουδαϊκό ύφος, οποιαδήποτε αναφορά στο θάνατο και την ανάσταση του Ιησού, ενώ και το τυπικό της είναι παράδοξο. Η ζωή μεταδίδεται δια του Ι.Χριστού και ο άρτος συμβολίζει την εσχατολογική

σύναξη της Εκκλησίας. Προηγείται η ευχή του Ποτηρίου, ακολουθεί αυτή του άρτου, έπεται ένα γεύμα (αγάπη) προφανώς συνδυασμένο με θεία Ευχαριστία. Σε αυτή τη θυσία, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά η θεία Ευχαριστία, επιτρέπεται η συμμετοχή μόνον στους βαπτισμένους.

10.7 Τοῖς δὲ προφήταις ἐπιτρέπετε εὐχαριστεῖν, ὅσα θέλουσιν. 11.1 Ὃς ἂν οὖν ἐλθὼν διδάξῃ ὑμᾶς ταῦτα πάντα τὰ προειρημένα, δέξασθε αὐτόν· 11.2 ἐὰν δὲ αὐτὸς ὁ διδάσκων στραφεῖς διδάσκη ἄλλας διδαχὰς εἰς τὸ καταλῦσαι, μὴ αὐτοῦ ἀκούσητε· εἰς δὲ τὸ προσθεῖναι δικαιοσύνην καὶ γνῶσιν κυρίου, δέξασθε αὐτὸν ὡς Κύριον... 11.7 Καὶ πάντα προφήτην λαλοῦντα ἐν Πνεύματι οὐ πειράσετε οὐδὲ διακρινεῖτε· πᾶσα γὰρ ἁμαρτία ἀφεθήσεται, αὕτη δὲ ἡ ἁμαρτία οὐκ ἀφεθήσεται. 11.8 Οὐ πᾶς δὲ ὁ λαλῶν ἐν πνεύματι προφήτης ἐστίν, ἀλλ' ἐὰν ἔχῃ τοὺς τρόπους Κυρίου.

66.4.5 65.1 Ἡμεῖς δὲ μετὰ τὸ οὕτως λοῦσαι τὸν πεπεισμένον καὶ συγκατατεθειμένον ἐπὶ τοὺς λεγομένους ἀδελφοὺς ἄγομεν, ἔνθα συνηγμένοι εἰσὶ, κοινὰς εὐχὰς ποιησόμενοι ὑπὲρ τε ἑαυτῶν καὶ τοῦ φωτισθέντος καὶ ἄλλων πανταχοῦ πάντων εὐτόνως, ὅπως καταξιωθῶμεν τὰ ἀληθῆ μαθόντες καὶ δι' ἔργων ἀγαθοῖ πολιτευταὶ καὶ φύλακες τῶν ἐντεταλμένων εὐρεθῆναι, ὅπως τὴν αἰώνιον σωτηρίαν σωθῶμεν. 65.2 ἀλλήλους **φιλήματι ἀσπαζόμεθα** παυσάμενοι τῶν εὐχῶν.

65.3 ἔπειτα **προσφέρεται** τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος, καὶ οὕτως λαβὼν **αἶνον καὶ δόξαν** τῷ Πατρὶ τῶν ὄλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου **ἀναπέμπει καὶ εὐχαριστίαν** ὑπὲρ τοῦ κατηξιῶσθαι τούτων παρ' αὐτοῦ **ἐπὶ πολὺ** ποιεῖται.

οὗ συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐχαριστίαν πᾶς ὁ παρὼν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων· Ἀμήν. 65.4 τὸ δὲ Ἀμήν τῇ Ἑβραϊδὶ φωνῇ τὸ **Γένοιτο** σημαίνει.

65.5 εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος καὶ ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι διδόασιν ἐκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσι. 66.1 Καὶ ἡ τροφή αὕτη καλεῖται παρ' ἡμῖν **εὐχαριστία**, ἥς οὐδενὶ ἄλλῳ μετασχεῖν ἐξόν ἐστίν **ἢ τῷ πιστεύοντι ἀληθῆ εἶναι τὰ δεδιδαγμένα ὑφ' ἡμῶν, καὶ λουσαμένῳ τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ἀναγέννησιν λουτρόν, καὶ οὕτως βιοῦντι ὡς ὁ Χριστὸς παρέδωκεν**. 66.2 οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον οὐδὲ κοινὸν πόμα ταῦτα λαμβάνομεν· ἀλλ' ὃν τρόπον διὰ λόγου θεοῦ σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν καὶ σάρκα καὶ αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτως καὶ **τὴν δι' εὐχῆς λόγου** τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἐξ ἧς αἷμα καὶ σάρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι.

66.3 οἱ γὰρ ἀπόστολοι ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύμασιν, ἃ καλεῖται εὐαγγέλια, οὕτως παρέδωκαν ἐντετάλθαι αὐτοῖς· τὸν Ἰησοῦν λαβόντα ἄρτον εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· **Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἀνάμνησίν μου, τοῦτ' ἐστὶ τὸ σῶμά μου** καὶ τὸ ποτήριον ὁμοίως λαβόντα καὶ εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· **Τοῦτό ἐστὶ τὸ αἷμά μου** καὶ μόνοις αὐτοῖς μεταδοῦναι.

~~66.4 ὅπερ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις παρέδωκαν γίνεσθαι μιμησάμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες· ὅτι γὰρ ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μυστηρίου τελεταῖς μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἢ ἐπίστασθε ἢ μαθεῖν δύνασθε... Ἡμεῖς δὲ μετὰ ταῦτα λοιπὸν ἀεὶ τούτων ἀλλήλους ἀναμνησκόμεν· καὶ οἱ ἔχοντες τοῖς λειπομένοις πᾶσιν ἐπικουροῦμεν, καὶ σύνεσμεν ἀλλήλοις ἀεὶ. 67.2 ἐπὶ πᾶσί τε οἷς προσφερόμεθα εὐλογοῦμεν τὸν ποιητὴν τῶν πάντων διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ πνεύματος τοῦ ἁγίου.~~

67.3 καὶ τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένη ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται, μέχρις ἐγχωρεῖ. 67.4 εἴτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νοουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. 67.5 ἔπειτα ἀνιστάμεθα **κοινῇ πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν**· καί, ὡς προέφημεν, παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ, καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας, ὅση δύναμις αὐτῷ, ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων τὸ Ἀμήν, καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἐκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται. 67.6 οἱ εὐποροῦντες δὲ καὶ βουλόμενοι κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ ὁ βούλεται δίδωσι, καὶ τὸ συλλεγόμενον παρὰ τῷ προεστῶτι ἀποτίθεται, καὶ αὐτὸς ἐπικουρεῖ ὀρφανοῖς τε καὶ χήραις, καὶ τοῖς διὰ νόσον ἢ δι' ἄλλην αἰτίαν λειπομένοις, καὶ τοῖς ἐν δεσμοῖς οὔσι, καὶ τοῖς παρεπιδήμοις οὔσι ξένοις, καὶ ἀπλῶς πᾶσι τοῖς ἐν χρειᾷ οὔσι κηδεμὼν γίνεται.

67.7 τὴν δὲ τοῦ ἡλίου ἡμέραν κοινῇ πάντες τὴν συνέλευσιν ποιούμεθα, ἐπειδὴ πρώτη ἐστὶν ἡμέρα, ἐν ἣ ὁ θεὸς τὸ σκότος καὶ τὴν ὕλην τρέψας κόσμον ἐποίησε, καὶ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἡμέτερος σωτὴρ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη· **τῇ γὰρ πρὸ τῆς κρονικῆς ἐσταύρωσαν αὐτόν**, καὶ τῇ μετὰ τὴν κρονικὴν, ἣτις ἐστὶν ἡλίου ἡμέρα, φανεῖς τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ μαθηταῖς ἐδίδαξε ταῦτα, ἅπερ εἰς ἐπίσκεψιν καὶ ὑμῖν ἀνεδώκαμεν.

ΥΜΝΟΙ

Ενώ στις ομολογίες με συμπυκνωμένο τρόπο η Εκκλησία εκφράζει την πίστη της, στους ύμνους μέσα σε ένα κλίμα αγιοπνευματικής έξαρσης λατρευτικού εν-θουσιασμού και νηφάλιας μέθης η Σύναξη δοξολογεί και ευχαριστεί τον Θεό για την εν Χριστώ σωτηρία. Τη μεγαλειώδη έξαρση στο ψάλσιμο και στον αίνο έδωσαν στην Πρώτη Εκκλησία τα μεγαλειώδη 'ξένα και παράδοξα' μυστήρια της θείας Οικονομίας, τα οποία επιτέλεσε ο Ιησούς Χριστός. Είναι πολύ σημαντικό ότι όσα κείμενα στην Καινή Διαθήκη ομιλούν για την θεότητα και προύπαρξη του Λόγου (δηλ. θεολογούν) με αναφορές μάλιστα στη δημιουργία και αναδημιουργία του σύμπαντος είναι στην πλειονότητά τους κείμενα υμνητικά. Από την αρχή η Εκκλησία και το Πνεύμα, που την εμπνέει και την καθοδηγεί σύμφωνα με τον Μεγ.Βασίλειο (P.G.29,190d), ανέμειξαν τα απροσπέλαστα στη λογική δόγματα με το ευχάριστο της μελωδίας και τα εναρμόνια μέλη έτσι ώστε 'λανθανόντως' να υποδεχτούμε τον ωφέλιμο λόγο στην καρδιά μας και να εκπαιδευτούμε στην αλήθεια, η οποία δεν είναι κάποια αόριστη ιδέα αλλά ο ίδιος ο σαρκωμένος Λόγος.

Η διάκριση των ύμνων στα καινοδιαθηκικά βιβλία είναι συχνά δύσκολη, διότι στα ελληνιστικά χρόνια, ήταν διαδεδομένος ο γνωστός ήδη από τον Ισοκράτη έρρυθμος πεζός λόγος (Kunstprosa). Οι Conzelmann - Lindemann³¹ προτείνουν ως κριτήρια διάκρισης ενός ύμνου τα εξής στοιχεία: α) την εισαγωγή με αναφορική πρόταση, η οποία εισάγεται με την αντωνυμία "Ær", β) τη χρήση συνωνυμικού ή αντιθετικού παραλληλισμού μεταξύ στίχων και στροφών, γ) τη χρήση ουσιαστικο- ποιημένων μετοχών και την πρόταση των ρημάτων, δ) την γενικότερη έξαρση ύφους και ρυθμού και ε) την απότομη αλλαγή υποκειμένου. Στην Αποκάλυψη απουσιάζει ο όρος "Ilmor" και το ρήμα "Elmeſſm". Ο Deichgräber³² ορίζει τον "ύμνο" ως αινετήρια δοξολογική αναφορά του ανθρώπου προς το Θεό, η οποία διακρίνεται από τα άλλα δύο βασικά είδη συνομιλίας μεταξύ ανθρώπου και Θεού, την δοξολογία και την προσευχή, από το ότι στον ύμνο κυριαρχεί το τρίτο πρόσωπο. Δεν ομιλεί ο άνθρωπος άμεσα με ένα "Εσύ" στον Θεό, αλλά περιγράφει τις ευεργετικές επεμβάσεις του Γιαχβέ στην προσωπική του ζωή και γενικότερα στην Ιστορία και την Φύση. Ο όρος "Ilmor" συναντάται στην προς Εφεσίους (5,19) και προς Κολοσσαείς (3,10) σε συνωνυμικό παραλληλισμό προς τους όρους "ψαλμός" και "ὕμνος". Στις επιστολές αυτές του απ.Παύλου, οι οποίες απευθύνονται στον μικρασιατικό χώρο, στον οποίο απευθύνεται και η Αποκάλυψη, όχι μόνο κατέχει κεντρική θέση η παρότρυνση "kakeſſm xakloſſr ja' Ilmoir ja' Ōdaſſr pmeulatijaſſr", αλλά καταγράφονται επίσης υμνητικά, λατρευτικά κείμενα (Εφ.1,3-14· 5,14· Κολ.1,15-18). Αυτό το στοιχείο αποδεικνύει την κεντρική θέση των ύμνων ως μέσου διδασκαλίας και φορέως του αγ.Πνεύματος στις μικρασιατικές Εκκλησίες, στις οποίες απευθύνεται και η Αποκάλυψη.

Οι καινοδιαθηκικοί ύμνοι κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες. Στην α' κατηγορία εντάσσονται οι ύμνοι οι οποίοι εισάγουν τις δύο παράλληλες γενέθλιες διηγήσεις του Ιωάννη του Προδρόμου και του Ιησού στο κατά Λουκάν Ευαγγέλιο το 'Μεγαλύνει' (Magnificat 1, 46-55,) και το 'Ευλογητός' (Benedictus 1,68-79) , το 'Δόξα εν υψίστοις' Gloria in excelsis (2,14) και το 'Νυν απολύεις' (Nunc dimittis 2,29-32,), καθώς επίσης και οι ύμνοι της Αποκαλύψεως. Στην β' κατηγορία κατατάσσονται οι περισσότεροι χριστολογικοί ύμνοι των επιστολών του Παύλου και του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου (Φιλ.2,6-11 Κολ.1,15-20, Α Τιμ 3,16, Ιω 1,1-18). Στην γ' κατηγορία ανήκει ο ύμνος Εφ.5,14 , ο οποίος έχει αρκετά παράλληλα στοιχεία με ύμνους που άδονταν στα μυστήρια της Ίσιδος και του Μίθρα. Στις συνάξεις των χριστιανών που

³¹ H.Conzelmann-A.Lindenmann, Arbeitsbuch zum Neuen Testament, J.C.B.Mohr.P.Siebeck Tübingen 1991¹⁰, όää.129. Πρβλ. π.Ι.Σκιαδαρέση, Λειτουργικές Σκηνές, όää.18-19.

³² Deichgräber, Gotteshymnus, ü.δ. όää.22.

κατάγονταν από την Παλαιστίνη, σε εκείνους που ψάλλονταν στις χριστιανικές συνάξεις των ελληνιστών ιουδαίων (κατά το πρότυπο του ύμνου προς την Σοφία Σολ.7,22-8,1) και σε εκείνους που ψάλλονταν στις συνάξεις των Χριστιανών που προέρχονταν από τα ειδωλολατρικά έθνη. Ενώ ο ιουδαϊσμός αντιλαμβάνονταν τον Ιησού ως τελειωτή της ιστορίας, οι ελληνιστές τον αντιλαμβάνονταν ως τον δημιουργό/κυρίαρχο των δυνάμεων του κόσμου/σύμπαντος. Ανάλογο λοιπόν περιεχόμενο έλαβαν και οι ύμνοι.

Ο R.Deichgräber (*Gottes hymnus und Christushymnus in der frühen Christenheit, Untersuchung zu Form, Sprache und Stil der frühchristlichen Hymnen*. Göttingen 1967) διαιρεί τους χριστιανικούς ύμνους ανάλογα με το αν απευθύνονται **στον Θεό**, όπως συμβαίνει κυρίως με εισαγωγικές Ευλογίες των Επιστολών (Εφ.1,3-14.Α Πε 1,3-5. Κολ.1,12-14) ή **στον Ιησού Χριστό**. Οι ύμνοι μπορούν να διακριθούν ανάλογα με το περιεχόμενό τους σε **άσματα καθόδου** (Φιλ.2,6-11. Α' Τιμ.3,16. Α' Πε.1,20.3,11), **άσματα δημιουργίας και ενθρόνισης** (Εβρ.1,3. Κολ.1,15-20) και **άσματα εξιλασμού** (Ιγν.Εφ.19,2).

Αυτοί οι ψαλμοί, ύμνοι και ωδές της πρώτης Εκκλησίας προς το πρόσωπο του Ιησού αποτελούσαν **‘συνθέσεις’ του αγ.Πνεύματος**. Η έλευση και η έκχυση του Πνεύματος στους ως κύνες θεωρούμενους από τους Ισραηλίτες εθνικούς έχει ως αποτέλεσμα τη γλωσσολαλία και την ψαλμωδία προς τον Θεό. Ο αίνος του Θεού στην Πρώτη Εκκλησία αποτελούσε κήρυγμα, ιεραποστολή, θεολογία, εσχατολογία. Οι ίδιοι οι ψαλμοί αποτελούσαν με την σειρά τους **μέσα πληρώσεως του πιστού με αγ.Πνεύμα** (Εφ.5,18). Ενώ στις οργιαστικές τελετές χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα ο οίνος και τα άσματα ως μέσα έκστασης/ πλήρωσης με το πονηρό Πνεύμα, στη νεοσύστατη Εκκλησία η ψαλμωδία πνευματικών ύμνων και ωδών και μάλιστα όχι μόνο από τα χείλη αλλά από την καρδιά οδηγεί στη νηφάλια εκείνη μέθη, τη αγαλλίαση (‘ευθυμεί τις; ψαλλέτω’ Ιακ.5,13) τον εν-θουσιασμό του ανθρώπου. ‘*Ηξεραν τότε οι εννούχοι ιερείς των τεραστίων Ναών της Αφροδίτης στην Έφεσο και του Διός στην Πέργαμο ‘όπως οι σημερινοί δερβίσηδες να κρατούν αναμμένο τον ενθουσιασμό με τις αδιάκοπες κραυγές, τα κύμβαλα και τα πνευστά όργανα. Σε αντίθεση προς αυτούς οι απόστολοι υμνούσαν τον Θεό ακόμα ευρισκόμενοι στην απείθεια φυλακή και πλημμυρισμένοι στο αίμα όπως οι Παύλος και Σίλας (Πρ.16,25)’ (Holzner)*. Αυτή η απείριτη ψαλμωδία είχε σαν αποτέλεσμα να σεισθούν τα θεμέλια όχι μόνον της φυλακής των Φιλίππων και της καρδιάς του εκατοντάρχου, αλλά τα θεμέλια ολόκληρης της Ευρώπης, ολόκληρου του κόσμου (πρβλ. την πτώση της Ιερικώ δια της μουσικής στο Κριτ.6). Η Πρώτη Εκκλησία χρησιμοποίησε τους ύμνους παράλληλα και ως **μέσον νουθεσίας** (Κολ.3,16). Αυτό είναι εμφανές στην προς Φιλιππησίους όπου ο Παύλος παραθέτει έναν ωραιότατο χριστολογικό ύμνο στον οποίο περιγράφεται η συγκλονιστική κάθοδος, η άκρα ταπείνωση και η καταπληκτική ενθρόνιση του Χριστού προκειμένου να παρακινηθούν οι Φιλιππησίοι στην ταπείνωση και στην ενότητα (πρβλ.Ρωμ.15,3.Κολ.3,13, Β Κορ.8,9.Εφ.4,32. Εβρ.1,22. Α' Πε. 2,21-25 ,άσμα του Πάθους’).

Η ψαλτική ήταν ευθύς εξ αρχής ενταγμένη οργανικά στην **Λειτουργία ολόκληρης της Εκκλησίας/Συνάξεως** (στο ‘ομοθυμαδόν’ Πρ.2,46.Ρωμ.15,6). Το Α' Κορ.14,14 αποδεικνύει ότι ψαλμωδία αποτελεί μορφή Προφητείας η οποία πρέπει να οικοδομεί τη **Σύναξη**. Ήταν μέσον με το οποίο ολόκληρη η κοινότητα υμνούσε τον Ιησού και δια του Ιησού τον Θεό ως Αββά - Πατέρα αλλά και εξέφραζε έτσι την ιδιαιτερότητά της έναντι των ιουδαϊκών και εθνικών συνάξεων. Αυτή είναι η μεγάλη διαφορά των ‘ορθόδοξων ύμνων’ από τις αντίστοιχες γνωστικές ωδές ‘του Σολομώντος’, τις οποίες απηύθυνε στον Θεό το άτομο. Γι' αυτό, ίσως, όσοι

μεγαλειώδεις πρώιμοι χριστιανικοί ύμνοι διασώθηκαν παρατιθέμενοι έμμεσα στα βιβλία της Κ.Δ., έμειναν ανώνυμοι.

Ο Ιγνάτιος σημειώνει ότι ο Ιησούς άδεται 'έν τή όμονοία ύμων καί συμφώνω αγάπη... καί οί κατ'άνδρα δέ χορός γίνεσθε, ίνα σύμφωνοι όντες έν όμονοία χρώμα Θεού λαβόντες έν ένότητι άδετε έν φωνή μιᾶ διά Ίησού Χριστού τῷ Θεῷ καί Πατρί' (Εφ.4,1). Ο ίδιος αποστολικός Πατέρας παρακαλούσε τους Ρωμαίους να γίνουν χορός, ο οποίος να άδει τον Πατέρα διαμέσου του Ιησού "έν αγάπη" (Ρωμ.2,1 κ.ε.). Είναι χαρακτηριστικό ότι στην πρωτοχριστιανική τέχνη ο Ιησούς απεικονίζεται ως Ορφέας. Αξιοσημείωτη ήταν στην αρχαία Εκκλησία στην ψαλμωδία του λαού συμπεριλαμβανομένων των γυναικών και των παιδιών. Στις Διαταγές των Αποστόλων σημειώνεται με έμφαση ' Ο λαός λεγέτω 'Κύριε έλέησον' καί πρό πάντων τά παιδιά' (ΙΙ, 57.2). Οι αναγνώστες οι οποίοι μελωδικά ήδη από τον 4ο αι. στη Δύση και προπαντός στην Ρώμη διάβαζαν το αποστολικό ανάγνωσμα ήταν προπαντός παιδιά, τα οποία ζούσαν σε ιδιαίτερες κοινότητες που διήύθηνε η Εκκλησία³³.

Ο αρχαιότερος από αυτούς είναι μάλλον αυτός που καταγράφεται στο Φιλ. 2 και ειδικότερα στους στ.5-11. Εν συνεχεία παραθέτω τον ύμνο μαζί με την εισαγωγή του, προκειμένου να γίνει κατανοητή η σκοπιμότητα της παραθέσεώς του.

Εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον αγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύματος, εἴ τις σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν ἵνα τὸ αὐτὸ φρονήτε, τὴν αὐτὴν αγάπην ἔχοντες, σύμφυχοι, τὸ ἐν φρονούντες, μὴδὲν κατ' ἐριθείαν μὴδὲ κατὰ κενοδοξίαν ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν, ⁴ μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοποῦντες ἀλλὰ [καὶ] τὰ ἐτέρων ἕκαστοι. Τοῦτο φρονεῖτε ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

6 ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων
οὐχ ἄρπαγμόν³⁴ ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ,
7 ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφὴν δούλου λαβών,
ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·
Καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος
8 ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου,
θανάτου δὲ Σταυροῦ.

9 Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσεν
καὶ ἔχαρίσατο αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάν ὄνομα,
10 ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πάν γόνυ κάμψῃ
ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων
11 καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσῃται ὅτι
Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός.

Το ότι η συγκεκριμένη περικοπή αποτελεί ύμνο της Πρώτης Εκκλησίας³⁵ το αποδεικνύουν τα εξής στοιχεία: η εισαγωγή με αναφορική πρόταση, οι παραλληλισμοί, οι μετοχές, το τρίτο

³³ Βλ. Π.Ν.Τρεμπέλα, Λειτουργικοί τύποι της Δύσεως και Διαμαρτυρομένων AGENDA, Αδελφότης Θεολόγων Ο Σωτήρ, Αθήναι 1966, 43

³⁴ Ο Reinach και μερικοί ερευνητές αντι καθιστούν την δύσκολα ερμηνευτικά λέξη αρπαγμόν με το άπραγμον. Θεωρούν έτσι ότι ο ύμνος θέτει σε αντιθετικό παραλληλισμό την ελληνική αντίληψη περί απραξίας και αντάρκειας του θείου προς την χριστιανική θεολογία της κένωσης.

³⁵ Σχετικά με τον ύμνο αυτόν βλ. Ι.Δ.Καραβιδουπούλου, Ο Χριστολογικός Ύμνος εν Φιλιππησίους 2, 6-11', Θεολ. 34 (1963), 266-279 - Αποστόλου Παύλου Επιστολές προς Εφεσίους Φιλιππησίους Κολοσσαείς Φιλήμονα Θεσσαλονίκη 1981, 307. -'Εκένωσεν εαυτόν' (Σχόλια στο Φιλ 2, 7-8)' Γρ.Παλ 72 (1989), 881-6. J.Gnilka Der Philipperbrief/ Der Philemonbrief, HThK Freiburg. 1982, 108-147J.Habermann, Präexistenzaussagen im Neuen

ενικό, και γενικότερα ο ποιητικός και δοξολογικός χαρακτήρας της³⁶. Το ότι αυτός ο ύμνος δεν αποτελεί παύλεια σύνθεση συνάγεται από τα **ἀπαξ λεγόμενα** (a`rpagmo.n / u`peru,ywsen / enprourani,wn kai. enpigei,wn kai. katacqoni,wn), την **πρωτότυπη χρήση όρων και εκφράσεων**³⁷ (μορφή, κενουν, σχήμα) και γενικότερα τη **θεολογία και χριστολογία του ύμνου**, όπου απουσιάζει η συνήθης παύλεια σωτηριολογική διατύπωση των λυτρωτικών συνεπειών του θανάτου του Ιησού με το **‘υπέρ/περί ημών’**. Ίσως ο συγκεκριμένος ύμνος ήταν ήδη την εποχή που κηρύχθηκε το Ευαγγέλιο στους Φιλίππους το 49-50 π.Χ. καθιερωμένος και να γνωστοποιήθηκε στη συγκεκριμένη Εκκλησία από τον ίδιο τον απόστολο ή τους συνεργάτες του ή ίσως και να αποτέλεσε την σύνθεση κάποιου χριστιανού προφήτη αυτής της Εκκλησίας, που διασκεύασε κατόπιν ο απόστολος των Εθνών, προκειμένου να προβάλλει τον Ιησού ως πρότυπο ταπείνωσης.

Από τις προσπάθειες που έχουν γίνει για να καθοριστεί η μορφή του ύμνου ξεχωρίζουν αυτές του **Lohmeyer**³⁸ και του **Jeremias**³⁹. Ο πρώτος ισχυρίστηκε ότι στην προς Φιλιππησίους 2,5 κ.ε. διασώζεται ένας εξαιρετικά έντεχνος ιουδαιοχριστιανικός χριστιανικός ψαλμός προερχόμενος από την Ιερουσαλήμ με πέντε τριστίχες στροφές, οι οποίες ανά τρεις αποτελούν μια ενότητα. Ο ίδιος ερευνητής επισημαίνει την αντιστοιχία των **‘ουχ-αλλά’** και **‘ίνα-και’** στις δυο αυτές ενότητες, το γεγονός ότι σε κάθε στροφή δεσπόζει ένα ρήμα, το οποίο περιστοιχίζεται από μετοχές και το ότι όλες οι στροφές έχουν την ίδια έκταση. Η δεύτερη προσπάθεια, η οποία και καθιερώθηκε, ήταν αυτή του **Jeremias**. Αυτός ο ερευνητής προτιμά επί τη βάσει του παραλληλισμού των μελών να χωρίσει τον ψαλμό σε τρεις στροφές των τεσσάρων στίχων. Οι φράσεις οι οποίες βρίσκονται δεξιά θεωρούνται από τους ερευνητές ως παύλεις προσθήκες, καθώς δεν ταιριάζουν απόλυτα στα μορφολογικά κριτήρια που έχουν θέσει (εκ των προτέρων όμως) οι ίδιοι.

LOHMEYER (1927/8)

6 ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων
οὐχ ἄρπαγμὸν ἡγήσατο
τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ,

7 ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσεν
μορφὴν δούλου λαβὼν,
ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·

καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος
8 ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν
γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου,

θανάτου δὲ Σταυροῦ⁴⁰.

9 Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσεν
καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ
τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα,

Testament, Frankfurt am Main 1988, 91-157. Γ.Γαλίτη, 'Ο Χριστολογικός Ύμνος της προς Φιλιππησίους και ο Ψαλμός 109', στου ιδίου Ερμηνεία Περικοπών εκ της Κ.Διαθήκης Θεσσαλονίκη 1993, 175-187.

³⁶ Η αρχική εισαγωγή ίσως ήταν Δόξα/Χάρις τω Χριστῷ/τω Θεῷ δια Ιησού Χριστού είτε Ευλογητός Κύριος Ιησούς Χριστός.

³⁷ (παθητ. σημασία: Ρωμ 4,14. Α Κορ 1,17. 9,15 ενεργητ.: Β Κορ 9,3)

³⁸ Kyrios Jesus. Eine Untersuchung zu Phil. 2, 5-11 Darmstadt 1961, 4-7.

³⁹ Zu Phil II 7: EAYTON EKENΩSEN, NT 6 (1963), 182-8.

⁴⁰ Ο Hofius (ό.π. 137) αναλύοντας τον ύμνο επί τη βάσει των Ησ. 52,13-53,12 και Ησ. 45,22-24 αποδεικνύει ότι η φράση αυτή αποτελεί συστατικό στοιχείο του ύμνου.

10 **ἵνα** ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ
πάν γόνυ κάμψῃ
ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων

11 **καὶ** πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται
ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς
εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς.

jeremias (1953)

6 ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων
οὐχ ἄρπαγμόν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ,
7 ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφὴν δούλου λαβών,

ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·
καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος

8 ἑταπείνωσεν ἑαυτὸν
γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου,

θανάτου δὲ Σταυροῦ.

9 διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσεν
καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάν ὄνομα,

10 ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πάν γόνυ κάμψῃ

ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων

11 καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς

εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς.

12 εὐχαριστοῦντες τῷ Πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ὑμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί· 13 ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκοτοῦ καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ, 14 ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν·

15 ὃς ἐστὶν **Εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου**, πρωτότοκος πάσης κτίσεως,

16 ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς,

τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα,

εἴτε θρόνοι εἴτε κυριότητες εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι·

τὰ **πάντα** δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται·

17 καὶ αὐτός ἐστιν **πρὸ πάντων** καὶ **τὰ πάντα** ἐν αὐτῷ συνέστηκεν,

18 καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ Σώματος τῆς ἐκκλησίας·

19 ὃς ἐστὶν ἀρχή, πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν,

ἵνα γένηται **ἐν πᾶσιν** αὐτὸς πρωτεύων,

19 ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησεν πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι

20 καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν,

21 εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ,

22 [δι' αὐτοῦ] εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

21 Καὶ ὑμᾶς ποτε ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς ποιηροῖς, 22 νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ θανάτου παραστήσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ,

Ο Ἰησοῦς κατονομάζεται ὡς **Λόγος** στη μεγαλειωδέστερη εὐαγγελικὴ περικοπὴ, ἡ ὁποία ἀναγινώσκεται στὴν κορυφαία λατρευτικὴ στιγμὴ τοῦ ὀρθοδόξου λατρευτικοῦ κύκλου· τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα. Σὲ 18 μόλις στίχους περιγράφεται ταυτόχρονα ἡ προϋπαρξὴ Του, ἡ σάρκωσή Του, ἡ ἀπόρριψή Του ἀπὸ τὸν κόσμον, ἡ μοναδικὴ ἀποκάλυψη καὶ ἐρμηνεῖα τοῦ Θεοῦ Πατέρα καὶ ἡ υιοθεσία τῶν πιστῶν. Προκειμένου νὰ κατανοηθεῖ ὀρθὰ αὐτὸ τὸ ποίημα πρέπει νὰ προσεχθοῦν κατὰ τὴν ἀνάγνωση καὶ τὴν ἀκρόασή του **οἱ**

εμφάσεις του κειμένου, που αποτελεί την Ουβερτούρα ενός Ευαγγελίου με δραματική δομή και εξέλιξη. Επειδή τα αποσπάσματα που αφορούν τον Ιωάννη και διακόπτουν την αναφορά στον Λόγο μπορούν να αποσπαστούν χωρίς να επηρεάσουν τη ροή του ύμνου, έχουν τεθεί χωριστά στα αριστερά.

Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος,
καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς⁴¹ τὸν Θεόν,
καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος.
2 Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.

3 Πάντα δι' αὐτοῦ⁴² ἐγένετο,
καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν
ὃ γέγονεν⁴³ 4 ἐν αὐτῷ⁴⁴ ζωὴ ἦν,
καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων.

5 καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει⁴⁵,
καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν⁴⁶.

6 Ἐγένετο ἄνθρωπος, ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ,
ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης.
7 οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν
ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός,
ἵνα πάντες πιστεύσωσιν δι' αὐτοῦ.
8 οὐκ ἦν⁴⁷ τὸ φῶς,
ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.

9 Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν,
ὃ φωτίζει⁴⁷ πάντα ἄνθρωπον,
ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον⁴⁸.
10 ἐν τῷ κόσμῳ ἦν,
καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο,

41

⁴² Το δι' αὐτοῦ δεν σημαίνει απλά το δουλικό μέσον, αλλά το ποιητικό αίτιο. Σύμφωνα με το Ρωμ.11,36 και το Εβρ.2,10 η ίδια πρόθεση χρησιμοποιείται για τον Θεό Πατέρα (πρβλ. Α' Κορ 1,9). Στο Α Κορ.8, 6 το εξ χρησιμοποιείται περί του Θεού και το διά για τον Ι.Χριστό, ενώ στο Κολ 1,16 το εν για τον Ι.Χριστό. Στο Φίλωνα ο Λόγος είναι ὄργανον του Θεού, δια του οποίου ο κόσμος ζωοποιήθηκε. Ταυτίζεται με τον νοητό κόσμο, που αποτέλεσε το πρότυπο του αισθητού. Είναι ο μεσάζων μεταξύ πνεύματος και ύλης. Στο Εβρ. 1,8 το 'κατ' αρχάς Συ Κύριε (Γιαχβέ) την γη εθεμελίωσας' (Ψ. 101, 26-28) αποδίδεται στον Ι.Χριστό. Στο Ιωβ 35,10 και Εκκλ. 12,1 σύμφωνα με το Μασ. γίνεται λόγος για Δημιουργούς.

⁴³ Σημείο αμφιλεγόμενο στην έρευνα αποτελεί εάν πρέπει ο παρακείμενος γέγονεν πρέπει να συσχετισθεί με το ουδέ εν ή με το Εάν γίνει το δεύτερο τότε υπάρχουν δυο παραλλαγές ανάλογα με το που τοποθετείται το κόμμα ο] ge,gonen, εν αυτώ ζωή ην- ο] ge,gonen εν αυτώ, ζωή ην. Η β παραλλαγή επικράτησε μετά τον 4ο αι.

⁴⁴ Το εν έχει τη σημασία του δια, όπως και στο Πρ.17,28. Εξ αιτίας του Λόγου υπήρχε ζωή. Ο όρος ζωή δεν σημαίνει απλά το βίο, αλλά έναν τρόπο ύπαρξης που αποτελεί δώρο του Θεού και αντιστοιχεί στο θέλημά Του. Στα άλλα σημεία του Ευαγγελίου ο όρος κείται ενάρθως.

⁴⁵ Το φαίνει είναι το πρώτο ρήμα που χρησιμοποιείται σε ενεστώτα.

⁴⁶ Το καταλαμβάνει μπορεί να σημαίνει επικράτηση δια της Πτώσεως ή την κατανόηση. Πρβλ. Ιω 12,35 Σοφ.Σολ.7,30 Ωδ 18,6 Πρ.Θωμά 130. Για τον Ευαγγελιστή το σκοτάδι δεν έχει υπόσταση και δεν ταυτίζεται με διάφορες δυνάμεις. Πρέπει να συσχετισθεί με το 14-18;

⁴⁷ Ο ενεστώς υποδηλώνει την αέναη διάρκεια του φωτισμού

⁴⁸ Το ερχόμενον εις τον κόσμον από άλλους συνδέεται με το άνθρωπον και από άλλους με το φως το αληθινόν υποδηλώνοντας την σάρκωση. Σε αυτόν τον στίχο εμφανίζεται για πρώτη φορά η λ. κόσμος. Αυτός ο κόσμος δεν είναι κάτι το εχθρικό αλλά όπως τονίζει ο επόμενος στίχος αποτελεί ποίημα του καλλιτέχνη Λόγου. Το 10^α είναι παράλληλο του 3^α. παρόλα αυτά ο κόσμος μισεί το Λόγο και τους απεσταλμένους σε Αυτόν(7,7 15,18. 17,14). Πρβλ. επίσης ο άρχων του κόσμου τούτου (12,31. 14,30. 16,11).

καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.

11 εἰς τὰ ἴδια⁴⁹ ἦλθεν,
καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.

12 ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν,
ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ⁵⁰ γενέσθαι,
τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ,

13 οἱ οὐκ ἐξ αἱμάτων
οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς
οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς
ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν⁵¹.

14 Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο⁵²
καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν,
καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ,
δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρός,
πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.

15 Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ
καὶ κέκραγεν λέγων·
Οὗτος ἦν ὃν εἶπον·
ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος
ἔμπροσθέν μου γέγονεν,
ὅτι πρῶτός μου ἦν.

16 ὅτι ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν
καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος⁵³.

17 ὅτι ὁ Νόμος διὰ Μωϋσέως⁵⁴ ἐδόθη,
ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια⁵⁵ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.

⁴⁹ Πρβλ. Σοφ.Σολ. 7,7: dia. tou/to euvxa,mhn kai. fro,nhsij evdo,qh moi evpekalesa,mhn kai. h=lqe,n moi pneu/ma sofi,aj Σοφ.Σειράχ 24,6 evn ku,masin qala,sshj kai. evn pa,shl th/l gh/l kai. evn panti. law/l kai. e;qnei evkthsa,mhn

⁵⁰ Πρβλ. Σοφ.Σολομ. 2,13. Μπροστά από τη γεν. Θεού απουσιάζει το οριστικό άρθρο (πρβλ. 11,52).

⁵¹ Οι περισσότεροι ερμηνευτές θεωρούν τη στροφή αυτή ως προσθήκη επεξηγηματική των προηγούμενων.

⁵² Με το και εισάγεται το δεύτερο τμήμα του ύμνου. Ο Λόγος, ο οποίος προαιώνια ἦν- υπήρχε, «γίνεται» και μάλιστα «σάρκα», εισχωρεί στη σφαίρα της ύλης, της χρονικότητας και της φθοράς. Βλ. R. Schnackenburg (1967), 241-257

⁵³ Η λ. πλήρωμα σημαίνει πλούτος όπως και στο Ρωμ. 15,29 (πρβλ. Ψ. 22(23),1). Αντί για την τιμωρία του Μωσαϊκού Νόμου λάβαμε 'και χάριν' δηλ. 'ακόμη και άφεση αμαρτιών'. Το αντί δεν σημαίνει στη θέση του (Μωσαϊκού Νόμου) ούτε σε σύγκριση με αλλά έχει αιτιολογική σημασία όπως και στο Εφ. 5,31 'αντί τούτου καταλείψει...' ενώ το χάρις τη δεύτερη φορά σημαίνει ευσπλαχνία (Β Κορ 8,9). Ο Ιησούς μας έδωσε τη συγχώρεση ένεκα της ευσπλαχνίας του (πρβλ. Σοφία Σειράχ. Πρβλ. LXT Wisdom 7:13 avdo,lwj te e;maqon anvqo,nwj te metadi,dwmi to.n plou/ton αυth/j ouvκ anvokru,ptomai avnekliph.j ga.r qhsauro,j evstin avnqrw,poij o;n oi` kthsa,menoi pro,j geo.n evstei,lanto fili,an dia. ta.j evk paidei,aj dwrea.j sustaqe,ntej

⁵⁴ Όπως και στην διήγηση της Μεταμορφώσεως έτσι και στον επίλογο του ύμνου του Λόγου, ο αντιθετικός παραλληλισμός με τον Μωυσή είναι έντονος. Η σκίαση του Θεού και η κατοίκησή Του στο μέσον του Ισραήλ, η δόξα και η θέα του Θεού, η νομοδοσία και η καθοδήγηση του λαού στην Γη της Επαγγελίας, παραπέμπουν στο αρχετυπικό γεγονός της Εξόδου. Το μοτίβο της σκηνής του Θεού και της παρουσίας της δόξας του ανάμεσα στο λαό Του στην έρημο (Εξ.25,8) μεταφέρεται από ένα χώρο (Ναό) στο πρόσωπο του Ιησού. Αντί της νεφέλης και του πυρίνου στύλου η δόξα του Θεού είναι πλέον ορατή/θεατή στον σαρκωμένο Λόγο. Ο Λόγος έχει τα χαρακτηριστικά του Γιαχβέ, ο οποίος με την δόξα του κατοικεί ανάμεσα στο λαό του. Βλ. Hergenröder, ό.π. 340.

⁵⁵ Σύμφωνα με όλους σχεδόν τους ερμηνευτές ο Ιωάννης μεταφράζει με τον τρόπο αυτό την βιβλική φράση: hesed weemeth ("έλεος και πίστις"). Και οι δύο όροι μαζί υποδηλώνουν την θεϊκή πραγματικότητα, η οποία γίνεται φανερή στον κόσμο όχι με τρόπο τρομακτικό, αλλά με τρόπο φιλόνητο (Βλ. Hergenröder, ό.π. 334). Ο όρος 'χάρις' όμως, στο χωρίο αυτό σημαίνει επιπλέον την ωραιότητα, το κάλλος, την λαμπρότητα, όπως και στα χωρία Εσθ.5,2α· Ψ.44,3

18 Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε·
 ὁ μονογενὴς Θεὸς⁵⁶
 ὁ ὢν⁵⁷ εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς
 ἐκείνου ἐξηγήσατο.

Ενώ η Γένεσις και ολόκληρη η Βίβλος εισάγεται με τα λόγια ‘Εν αρχή **εποίησεν** ο Θεός’, το πνευματικό Ευαγγέλιο του Ιωάννη εγκαινιάζεται με το ‘Εν αρχή **ἦν** ο Λόγος’. **Ζωή, φως και δόξα** δίνουν στον ύμνο αυτό μια μοναδικότητα. Το Ιω.1,14-18 αποτελεί την κορύφωση και τον επίλογο του (εισαγωγικού για το Ευαγγέλιο) ύμνου. Στην περικοπή αυτή, έχουμε αναφορά στη θέα της δόξας του Λόγου⁵⁸ (σε πληθυντικό αριθμό) ακριβώς όπως και στην συνοπτική διήγηση της Μεταμορφώσεως. Θεατής αυτής της δόξας δεν είναι μόνον ο συγγραφέας του Ευαγγελίου, αλλά περισσότερα του ενός πρόσωπα (πρβλ. Α’Ιω.1,1-4). Η αυτοψία αυτής της δόξας του μεταμορφωθέντος Κυρίου στο κατά Ιωάννην και στους Συνοπτικούς (πρβλ. Λκ.1,2) δεν επιδέχεται συνεπώς αμφιβολία. Η δόξα του ένσαρκου Λόγου είναι μοναδική, γιατί βασίζεται στην μοναδική σχέση του Λόγου προς τον Θεό, η οποία επισημαίνεται και στους Συνοπτικούς και στον Ιωάννη. Ενώ στις διηγήσεις της Μεταμορφώσεως του Κυρίου των Συνοπτικών ο Ιησούς κατονομάζεται ως ‘Υἱὸς ἀγαπητός’, στον Ιωάννη κατονομάζεται ως ‘μονογενής’ (1,18· 3,16.18· Α’Ιω.4,9). Και οι δύο όμως εκφράσεις αποτελούν μεταφράσεις του εβραϊκού ονόματος «jahid». Ενώ στην αφήγηση των Συνοπτικών σχετικά με την Μεταμόρφωση περιγράφεται η εμφάνιση του Μωυσή, στον επίλογο του ιωάννείου ύμνου υπάρχει έμμεση αναφορά στον Μωυσή και το Νόμο. Και στις δύο περιπτώσεις όμως, είτε άμεσα είτε έμμεσα, εξαίρονται η χάρις και το μεγαλείο του προσώπου του Ιησού. Αυτά τα δύο στοιχεία στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο είναι εμφανή όχι μόνον στο όρος της Μεταμορφώσεως, αλλά σε όλη την επίγεια ζωή του Ιησού και εκφράζονται με τα σημεία, την διδασκαλία και την γενικότερη ακτινοβολία, την οποία εκπέμπει ο Ιησούς. Αυτή η δόξα μάλιστα του Ιησού ήταν εμφανής και στην Π.Διαθήκη. Σύμφωνα με το Ιω.12,41 ο Ησαΐας στο μεγαλειώδες όραμά του (Ησ.6,1κ.ε.) είδε **τη δόξα του Ιησού**. Η παρουσία του Κυρίου στη γη αποτελεί στο κατά Ιωάννην μια διαρκή επιφάνεια του μεταμορφωμένου Κυρίου. Απαιτείται όμως η πίστη του ανθρώπου η οποία πρέπει να συνεργήσει με την όραση (Ιω.20,28), προκειμένου να γίνει εφικτή η θέα αυτής της επιφάνειας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα η προς **Εφεσίους Επιστολή**, η οποία εισάγεται με ένα μεγαλειώδη ύμνο, ο οποίος περιγράφει σε τρεις στροφές (στ.3-4) το μυστηριώδες και μεγαλειώδες Έργο το οποίο έχει επιτελέσει κάθε ένα από τα τρία Πρόσωπα της αγ. Τριάδος. Κάθε στροφή καταλήγει με την επωδό ‘εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ’. Αυτό που μπορεί ο άνθρωπος μόνον να απαντήσει στην Αγάπη του Θεού είναι ο έπαινος/ο αίνος, τον οποίο ο χριστιανός απευθύνει όχι απλά με τα χεῖλη αλλά με την ζωή του. Όπως και οι περισσότερες Επιστολές του Παύλου οι οποίες αρχίζουν με ένα δογματικό μέρος, στον οποίο περιγράφονται τα μεγαλεία της θείας Οικονομίας, έτσι και η προς Εφεσίους τελειώνει με ένα ‘ηθικό’ μέρος, στο οποίο δεν περιγράφεται τίποτε άλλο παρά η υμνητική ανταπόκριση του ανθρώπου στα μεγαλεία αυτά της αγάπης.

(45,2)· Παρ.1,9· 3,22· 4:9. Η λέξη ‘αλήθεια’ σημαίνει το ‘μεγαλείο’, όπως στα χωρία Ψ.88,6-9 (89,5-8)· Κρ.9,16. Βλ. Σωτηρόπουλος (1994) τόμ.2, 81.

⁵⁶ Η παραλλαγή “ὁ μονογενὴς Θεός” μαρτυρείται από τα P⁷⁵, P⁶⁶, C³³. Μαρτυρείται, επίσης, η παραλλαγή “ὁ μονογενὴς Υἱός” από τα Α, Θ και μερικά άλλα χειρόγραφα, η οποία ομοιάζει περισσότερο με την διακήρυξη της επουράνιας φωνής στο όρος της Μεταμορφώσεως. Μαρτυρούνται επίσης και οι δύο εκφράσεις άναρθρες.

⁵⁷ Ο Ιωάννης χρησιμοποιεί μετοχή ενεστώτα.

⁵⁸ Το ρήμα «θεᾶσθαι» το οποίο συναντάται ήδη στον Όμηρο και προέρχεται από την παρακολούθηση δραματικών έργων-θεατρικών παραστάσεων, σημαίνει την έντονη και προσεκτική αισθητική και εσωτερική θεωρία ενός αντικειμένου, το οποίο ασκεί έλξη και γοητεία στον θεατή του. Βλ. C. Hergenröder (1996), 104.

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,
ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ,
καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου,
εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ,
προορίσας ἡμᾶς εἰς υἰοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν,
κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ,
εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ
ἧς ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἡγαπημένῳ,

1.7 ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ,
τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων, κατὰ τὸ πλοῦτος τῆς χάριτος αὐτοῦ,

1.8 ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει

1.9 γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ,
κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ

1.10 εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν,
ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ,
τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· ἐν αὐτῷ,

1.11 ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν προορισθέντες
κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ,
1.12 εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον δόξης αὐτοῦ τοὺς προηλπικότας ἐν τῷ Χριστῷ·

1.13 ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας,
τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες
ἐσφραγίσθητε τῷ πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ,

1.14 ὅς ἐστιν ἄρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν,
εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο καὶ γὰρ ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ κυρίῳ Ἰησοῦ καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους **16** οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν μνηστὴν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζωῶν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν, **4** εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ὑμᾶς τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως εἰς σωτηρίαν ἐτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ

Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἢ ἥχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. καὶ ἐὰν ἔχω προφητείας καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνώσιν καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν ὥστε ὅρη μεθιστάναι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐθέν εἰμι. καὶ ὡς ψαμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυχῶμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι. Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη, οὐ ζηλοῖ, [ἡ ἀγάπη] οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε πίπτει· εἴτε δὲ προφητεῖαι, καταργηθήσονται· εἴτε γλώσσαι, παύσονται· εἴτε γνώσεις, καταργηθήσονται. **9** ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν·

61.2. ὅσοι ἂν πεισθῶσι καὶ πιστεύωσιν ἀληθῆ ταῦτα τὰ ὑφ' ἡμῶν διδασκόμενα καὶ λεγόμενα εἶναι, καὶ βιοῦν οὕτως δύνασθαι ὑπισχνῶνται, εὐχесθῶσι τε καὶ αἰτεῖν νηστεύοντες παρὰ τοῦ θεοῦ τῶν προημαρτημένων ἄφεσιν διδάσκονται, ἡμῶν συνευχομένων καὶ συννηστευόντων αὐτοῖς. 61.3 ἔπειτα ἄγονται ὑφ' ἡμῶν ἔνθα ὕδωρ ἐστί, καὶ τρόπον ἀναγεννήσεως, ὃν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀνεγεννήθημεν, ἀναγεννῶνται· ἐπ' ὀνόματος γὰρ τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων καὶ δεσπότη τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πνεύματος ἁγίου τὸ ἐν τῷ ὕδατι τότε λουτρὸν ποιοῦνται. 61.4 καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς εἶπεν· Ἄν μὴ ἀναγεννηθῇτε, οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. 61.5 ὅτι δὲ καὶ ἀδύνατον εἰς τὰς μήτρας τῶν τεκουσῶν τοὺς ἅπασι γενομένους ἐμβῆναι, φανερόν πᾶσιν ἐστί. 61.6 καὶ διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, ὡς προεγράψαμεν, εἴρηται, τίνα τρόπον φεύξονται τὰς ἁμαρτίας οἱ ἁμαρτήσαντες καὶ μετανοοῦντες. 61.7 ἐλέγχθη δὲ οὕτως· **Λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, κρίνατε ὀρφανῶ καὶ δικαιώσατε χήραν, καὶ δεῦτε καὶ διαλεχθῶμεν, λέγει κύριος· καὶ ἐὰν ᾧσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικῶν, ὥσπερ ἔριον λευκανῶ, καὶ ἐὰν ᾧσιν ὡς κόκκινον, ὡς χιόνα λευκανῶ.** 61.8 **ἐὰν δὲ μὴ εἰσακούσῃτέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται· τὸ γὰρ στόμα κυρίου ἐλάλησε ταῦτα.** 61.9 καὶ λόγον δὲ εἰς τοῦτο παρὰ τῶν ἀποστόλων ἐμάθομεν τοῦτον. 61.10 ἐπειδὴ τὴν πρώτην γένεσιν ἡμῶν ἀγνοοῦντες κατ' ἀνάγκην γεγεννήμεθα ἐξ ὑγρᾶς σπορᾶς κατὰ μῖξιν τὴν τῶν γονέων πρὸς ἀλλήλους καὶ ἐν ἔθεσι φαύλοις καὶ πονηραῖς ἀνατροφαῖς γεγόναμεν, ὅπως μὴ ἀνάγκης τέκνα μηδὲ ἀγνοίας μένωμεν ἀλλὰ προαιρέσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀφέσεώς τε ἁμαρτιῶν ὑπὲρ ὧν προημάρτομεν τύχωμεν, ἐν τῷ ὕδατι ἐπονομάζεται τῷ ἐλομένῳ ἀναγεννηθῆναι καὶ μετανοήσαντι ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις τὸ τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων καὶ δεσπότη Θεοῦ ὄνομα, αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπιλέγοντος τοῦ τὸν λουσόμενον ἄγοντος ἐπὶ τὸ λουτρόν. 61.11 **ὄνομα γὰρ τῷ ἀρρήτῳ θεῷ οὐδεὶς ἔχει εἰπεῖν· εἰ δέ τις τολμήσειεν εἶναι λέγειν, μέμνητε τὴν ἄσωτον μανίαν.** 61.12 καλεῖται δὲ τοῦτο τὸ λουτρόν φωτισμός, ὡς φωτιζομένων τὴν διάνοιαν τῶν ταῦτα μαθανόντων. 61.13 καὶ ἐπ' ὀνόματος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἐπ' ὀνόματος πνεύματος ἁγίου, ὃ διὰ τῶν προφητῶν προεκήρυξε τὰ κατὰ τὸν Ἰησοῦν πάντα, ὁ φωτιζόμενος λούεται. 62.1 Καὶ τὸ λουτρόν δὴ τοῦτο ἀκούσαντες οἱ δαίμονες διὰ τοῦ προφήτου κεκηρυγμένον ἐνήργησαν καὶ ῥαντίζουν ἑαυτοὺς **τοὺς εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν ἐπιβαίνοντας** καὶ προσιέναι αὐτοῖς μέλλοντας, λιβὰς καὶ κνίσας ἀποτελοῦντας· τέλεον δὲ καὶ λούεσθαι ἀπιόντας πρὶν ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ἱερὰ, ἐνθα ἴδρυνται, ἐνεργοῦσι.....

ω Οι πιο γνωστοί ὕμνοι εἶναι οἱ Φιλ 2,6-11, Κολ 1,15-20, Ιω 1,1-18. Σε αὐτούς τοὺς ὕμνους διακηρύσσεται ἡ θεότητα καὶ ἡ προαιωνιότητα τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὸ θαυμαστό μυστήριον τῆς σωτηρίας/ θείας οικονομίας, τὸ ὁποῖο ἐνήργησε ἰδιαίτερα μετὰ τὴν κένωση, τὴν σταύρωση καὶ τὴν ἀνάστασίν του.

**Η ΚΑΤΗΧΗΣΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ
ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΝΟΡΙΑ**
‘Τα παιδιά στο σπίτι του πατέρα τους’

Ίσως οι όροι ‘κατήχηση’⁵⁹ και ‘κατηχητικό’ στα αυτιά ορισμένων ανθρώπων να θυμίζει τα κατηχητικά σχολεία που ανθούσαν παλιά στον τόπο μας και στα οποία παρόλο ότι πρόσφεραν σημαντικές υπηρεσίες στο έθνος και την Ορθόδοξη πίστη μας, είχαν χαρακτήρα περισσότερο ηθικολογικό· πρόσφεραν δηλ. μέσα απο μια ιστορία ένα ρητό και ένα δίδαγμα το οποίο συνοδευόταν και από ένα δυτικής συνήθως μουσικής εμπνεύσεως τραγουδάκι. Αν όμως σκεφθεί κανείς ότι ο όρος *Κατήχηση* χαρακτηρίζει βαθυστόχαστες ομιλίες μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας μας (Κυρίλλου Ιεροσολύμων +386, Αυγουστίνου +430, Θεοδώρου του Στουδίτου +826), τότε θα πρέπει να προσπαθήσει να ερευνήσει την σημασία του όρου και της εμπειρίας, την οποία εκφράζει αυτός ο όρος, στην ζωή της Εκκλησίας.

Η κατήχηση των φωτιζομένων στην Αρχαία Εκκλησία⁶⁰ διαρκούσε πολλές φορές τρία ολόκληρα χρόνια και εντατικοποιείτο 40 ημέρες πριν την εορτή του Πάσχα. Γινόταν κατεξοχήν στο πρόναο, στο νάρθηκα του Ναού. Τις παραμονές της μεγάλης Τεσσαρακοστής (Quadragesima) αυτοί που έμελλε να φωτισθούν κατελάμβαναν στο Ναό περίοπτη θέση, προκειμένου οι άλλοι πιστοί να δώσουν την μαρτυρία τους για την ειλικρίνεια της μετάνοιάς τους και εγγράφονταν σε σχετικούς καταλόγους⁶¹. Επί σαράντα ημέρες ο υποψήφιος να βαπτιστεί συμμετείχε στις λατρευτικές συνάξεις και ιδιαίτερα στους Εξορκισμούς. Ο κατηχούμενος στεκόταν ανυπόδητος, ενδεδυμένος μόνον έναν απλό ρούχο και με τα χέρια προς τα πίσω ή σε σχήμα ικεσίας, προκειμένου να δειχθεί η δουλεία στην οποία οδηγούν τον άνθρωπο ο διάβολος και η αμαρτία. Οι εξορκισμοί διαβάζονταν απο ειδική τάξη χαρισματούχων χριστιανών που ονομάζονταν εφορκιστές/κατηχητές. Την πρώτη μέρα μάλιστα ο ιερέας, αφού φυσούσε στο πρόσωπο του κατηχουμένου, σημείωνε το σημείο του Σταυρού, διάβαζε μια ευχή⁶² και τοποθετούσε στο στόμα του κατηχουμένου κόκκο άλατος, το οποίο είχε λίγο πρωύτερα εξορκιστεί. Παράλληλα με τη νηστεία της Μεγ.Τεσσαρακοστής και τον εντατικό αγώνα ενάντια στα πάθη, οι κατηχούμενοι άκουαν καθημερινά τις

⁵⁹ Ὁ ἱ ἡβία ἐάδς+ἀβί ἀβιάε ἑΥίς ὀγίεαδς ἐάδῶ+ς+ἀβί = ἐῶδῶ ἡ δΥῆεἰ ς+ἀβί ἐάε αἰάδᾱῆῶδᾱί ἐάδᾱῆ+ῖ ὀδῖ ἀέα ἄρδς ὀυῖῖδ ἰᾱδῶῖῶς ἰέαδ ἄβᾱςδς (Πρ.21:21) καὶ κατ’ ἐπέκτασιν τὴν διδασκαλίαν (Α Κορ.14:19.Γαλ.6:6). Ὁδέο Δῆῦῖᾱέο ἱ *ῆέοδέαῖῶδ ἐάδς+ἀβδᾱέ ὀδῖ ἰᾱῦῖ ὀῖδ Ἐδῆβῖδ (18:25). ς +ῆέοδέαῖῶδ ἄεᾱᾱέᾱεᾱᾱ +ᾱῆᾱέδςῆβᾱᾱᾱ ἐᾱ ἰᾱ ἄεῦῶῖᾱδ ἄεῶῆῦᾱᾱᾱ: ἰᾱῦδ, ἀεᾱᾱ+ῖ, δᾱῆῦᾱῖῶς, ἑῦᾱῖδ.ἱ ῦῆῶδ ἐᾱῆδῶᾱᾱᾱ terminus technicus ἐάδῶ ὀῖῖ 2ῖ ἡ 3ῖ ἀέ.(Β Κλήμ.17:1, Τερτυλιανός). Βλ. Beyer κατηχέω ThWNT III, 638-40.

⁶⁰ Ὁ ἑβδομος Ἐᾱῖῦῖᾱδ ὀδῶ Ἀ ἱέῖῶῖᾱῖῶδ Ὀῶῖῦῖᾱῖ ἑᾱῖῆῆβᾱᾱ ὀῖῖ ὀῆῦῖᾱ ἄεῶᾱῖ+ῖδ ὀῖῖ ‘Ελλήνων’ (εἰδωλολατρῶν) ὀῖῖ Ὀῖᾱ ὀδῶ Ἀέῆῆςδᾱδ.‘καὶ τὴν πρώτην ἡμέραν ποιοῦμεν αὐτοὺς Χριστιανούς, τὴν δὲ δευτέραν κατηχουμένους. Εἴτα τὴ τρίτη ἐξορκίζωμεν αὐτούς, μετὰ τοῦ ἐμφυσᾶν τρίτον εἰς τὸ πρόσωπον, καὶ εἰς τὰ ὦτα καὶ οὕτω κατηχοῦμεν αὐτούς καὶ ποιοῦμεν χρονίζειν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀκροᾶσθαι τῶν γραφῶν καὶ τότε αὐτοὺς βαπτίζομεν’.

⁶¹Π.Ν.Τρεμπέλλα, Λειτουργικοί τύποι της Δύσεως και Διαμαρτυρομένων AGENDA, Αδελφότης Θεολόγων Ο Σωτήρ, Αθήναι 1966, 162

⁶² Ὀδῶῆ+ᾱε ς ὀδῖῶβᾱ ῦδς ς ἄδ+ῖ ἄδδῖ ὀῖδ ἑᾱᾱᾱᾱῦῶδᾱί ὀδῖ δῆρδς ςῖῆᾱ ἄβᾱῖε ς ἄδ+ῖ δῖν ἑᾱᾱᾱᾱᾱᾱᾱ ὀβᾱῆᾱ ὀδῖ ῦᾱῖς ςῖῆᾱ ἄδῖ ὀς ἁΥῖῖςδς ὀῖδ δᾱῆᾱῖῖ., ῦῖδῖ δᾱῆᾱῆᾱᾱᾱᾱ ἱ Ἐᾱῦδ ἰᾱ ἑῦῖᾱᾱ ὀῖ ὀῖδ ὀῖδ δῆῖῖῖδῖ ὀῖδ ἑῖ ἱ Ὀῶᾱῶῦδ ὀῖδ ἰῖῖᾱᾱῖῖῖῖ Ὀῖδ ὀῖῖ ὀδῖ ἑᾱῆᾱῖῖ ἑᾱῖ δῶ ὀῖῖῖῖῖδ ὀῖδ ἐάδς+ῖδῖῖῖ. Βλ. Ιερ.Βλάχου, Κατήχηση και Βάπτισμα των ενηλίκων, έκδοση Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 1993

ιστορίες των Πατριαρχών (το βιβλίο της Γένεσης), τα παραγγέλματα των Παροιμιών⁶³ και τις παραινέσεις του επισκόπου. Υπήρχαν μάλιστα και επτά εξετάσεις (scrutinia), οι οποίες τον 7ο αι. άρχιζαν την τρίτη εβδομάδα της Σαρακοστής και στις οποίες διαπιστωνόταν εάν οι κατηχούμενοι ήταν άξιοι να λάβουν το βάπτισμα. Αυτές οι εξετάσεις λόγω του νηπιοβαπτισμού αφομοιώθηκαν τελικά από τους Εξορκισμούς⁶⁴. Στο τρίτο scrutinia ο κατηχούμενος μυείται στο Ευαγγέλιο, στο σύμβολο της Πίστεως και την Κυριακή Προσευχή. Η τελετή αυτή λεγόταν στην Ρώμη *Παράδοση του Συμβόλου* (Traditio Symboli). Διαβάζονταν οι πρώτες σελίδες των Ευαγγελίων και ερμηνευόταν το Ευαγγέλιο. Μάλιστα είναι χαρακτηριστικό ότι στην Ρώμη ήταν τόσο μεγάλο το πρόβλημα της διγλωσσίας και τόσο διαδεδομένα τα Ελληνικά, ώστε ο ιερέας ρωτούσε επίσημα σε ποιά γλώσσα θέλει ο κατηχούμενος να ακούσει την διδασκαλία⁶⁵.

Την Μεγ.Παρασκευή την ενάτη ώρα ομολογούσαν την αποταγή τους στο Σατανά και τη σύνταξή τους με το Χριστό και σφραγίζονταν στο μέτωπο με το επιορκιστό έλαιον. Το Μ.Σάββατο την τρίτη ώρα γινόταν στην Εκκλησία της Ρώμης ο τελευταίος εξορκισμός, τον οποίο έκανε αποκλειστικά ο ιερέας (και όχι ο εξορκιστής) και ακολουθούσε η τελετή Εφφαθά 'ο έστι διανοίχθητι', όπως έκανε ο Ιησούς με τον κωφό και μογιάλο (Μκ.7:34)⁶⁶. Ο λειτουργός με το καθυγρανθέντα από το σιάλό του δάκτυλό του έθιγε το σημείο τού άνω χείλους και τα αυτιά τού φωτιζόμενου και έλεγε "Εφφαθά, ὃ έστι διανοίχθητι εἰς ὁσμὴν ἡδύτητος. Σύ δέ διάβολε φύγε. Ἦγγικε γάρ ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ!". **Στην αγρυπνία του Πάσχα οι φωτιζόμενοι βαπτίζονταν, ενδύονταν σε λευκά όπως οι θριαμβευτές βασιλείς που επέστρεφαν απο μια μάχη, χρίονταν,** εισέρχονταν στον Ναό μπροστά στο ιερό θυσιαστήριο ψάλλοντας τους Ψαλμούς 42 και 22 ('Κύριος ποιμαίνει με'), **δέχονταν τον ασπασμό από όλα τα μέλη της ενορίας και συμμετείχαν στην επουράνια τράπεζα στην θεία Κοινωνία.** Κατά την διάρκεια της Διακαινησίμου εβδομάδος οι βαπτισμένοι Χριστιανοί λευχειμωνούντες και κοινωνούντες κάθε μέρα των αχράντων μυστηρίων, κάνανε ένα είδος λιτανείας γύρω από το βαπτιστήριο και το παρεκκλήσιο όπου δέχτηκαν το Βάπτισμα και το Χρίσμα (τελετή των καταγύρων).

Όπως αποδεικνύεται από τα παραπάνω, η **κατήχηση και το κατηχητικό στην πρώτη Εκκλησία** δεν ταυτιζόταν με όμορφες ιστοριούλες και τραγουδάκια. Ήταν **πάλη εναντίον του διαβόλου με την βοήθεια των εξορκισμών, των ακολουθιών της Εκκλησίας και της διδαχής του Επισκόπου, αλλά και του προσωπικού αγώνα του κατηχούμενου ενάντια στα πάθη.** Οι πρώτοι χριστιανοί είχαν την αίσθηση ότι η **Εκκλησία μοιάζει με την κιβωτό του Νώε, με μία όμως διαφορά. Η κιβωτός του Νώε μόλις ξέσπασε ο κατακλυσμός έκλεισε τις θύρες της. Η Εκκλησία είναι μια κιβωτός, η οποία έστω κι αν πλέει στο πέλαγος της ζωής έχει τις θύρες της ανοικτές για όλους. Η κατήχηση είναι ο θυρωρός που διευκολύνει την είσοδο σε αυτούς που προσέρχονται με ευλάβεια και εμμονή στην αλήθεια της πίστης.**

⁶³ Και τα δύο βιβλία διαβάζονται ολόκληρα μέχρι σήμερα στις ακολουθίες της Μ.Τεσσαρακοστής.

⁶⁴ Τρεμπέλα ό.π. 93

⁶⁵ ό.π.

⁶⁶ ό.π.94

Σήμερα σε μια εποχή που στην Ελλάδα, αλλά και ιδιαιτέρως στον ενοποιημένο Κόσμο πολλοί ενήλικες ενδιαφέρονται ζωηρά για την Ορθοδοξία είναι καιρός οι ευχές των κατηχουμένων να αναγινώσκονται στην Λατρεία και να επανέλθει η Κατήκηση με κάποιο τυπικό, παράλληλο με αυτό της αρχαίας Εκκλησίας, προκειμένου να έχουμε Ορθοδόξους εκ προαιρέσεως και όχι εξ ανάγκης. Παράλληλα θα πρέπει να ενταθεί η κατήκηση για τους ήδη βαπτισμένους αλλά ίσως μη φωτισμένους Χριστιανούς. Ο άγ. Κύριλλος πατριάρχης Ιεροσολύμων σημείωνε ότι πολλοί άνθρωποι δέχονται τη νερό, το λάδι, το κρασί και τον άρτο της θείας Ευχαριστίας, αλλά δεν μετέχουν στη χάρη. Βαπτίζονται, χρίονται, κοινωνούν αλλά δεν σώζονται (Προκατήχησις, 1). Και ο Σίμων ο μάγος στην Καινή Διαθήκη 'έβαπτίσθη, ἀλλ'οὐκ ἔφωτίσθη καὶ τό μέν σῶμα ἔβαψεν ὕδατι, τὴν δέ καρδίαν οὐκ ἔφωτίσε Πνεύματι' (Προκατήχησις 2)⁶⁷. Έτσι τελικά δεν καρπώθηκε τη χάρη, δεν συναναστήθηκε με τον Χριστό. **Σήμερα η Βάπτισμα κι ο Γάμος έγιναν κοινωνικές υποχρεώσεις και η Θεία Λειτουργία μια τελετή απλή που ερχόμαστε απλώς για να κοινωνήσουν τα παιδιά μας ή απλώς για το καλό. Απουσιάζει η κατήκηση, η συμμετοχή, η πραγματική θεία κοινωνία και σχέση με το Θεό.**

Οι Δυτικές Ομολογίες προσπαθούν να λύσουν αυτό το κρίσιμο πρόβλημα της έλλειψης κατηχήσεως, τελώντας ήδη από τον 4ο αι.μ.Χ. το Χρίσμα και την θεία Κοινωνία χωριστά από την Βάπτισμα, στην ηλικία κατά την οποία μπαίνει το παιδί στην Εφηβία (12-14)⁶⁸ και εισάγοντας παράλληλα ως προϋπόθεση συμμετοχής σε αυτά μια περίοδο κατηχήσεως και διδασκαλίας. Διασπάσθηκε έτσι η άρρηκτη σχέση της Βάπτισμας ως (ανα)γέννησης, του Χρίσματος ως ενέργειας και κίνησης και της θ.Ευχαριστίας ως αληθινής τροφής του καινούργιου ανθρώπου, η οποία είχε θεσμοθετηθεί στην αρχαία Εκκλησία (Ν.Καβάσιλας, Ρ.Γ. 150,521) χωρίς παράλληλα να διαφανεί μέχρι σήμερα κάποια θεαματική βελτίωση της εκκλησιαστικής ζωής, παρ'όλο μάλιστα που οι Εκκλησίες διαθέτουν πλειάδα νηπιαγωγίων και νηπιακών σταθμών και την δυνατότητα να οργανώνουν το μάθημα των Θρησκευτικών στην Δημόσια Εκπαίδευση.

Αντίθετα, μάλιστα, από την πρακτική των Δυτικών Ομολογιών, η σύγχρονη Επιστήμη αποδεικνύει περίτρανα την σημασία που έχει το να κοινωνεί ο άνθρωπος το Σώμα και το Αίμα του Χριστού από την εμβρυακή ηλικία⁶⁹. Η ψυχανάλυση έχει καταλήξει σήμερα στο συμπέρασμα, ότι το βασικό αίσθημα ενοχής του ανθρώπου δεν ταυτίζεται με το οιδιπόδειο σύμπλεγμα, όπως επί αρκετά χρόνια πιστευόταν. Οι πρώτες τύψεις του ανθρώπου δημιουργούνται υποσυνείδητα σε αυτόν από την στιγμή κατά την οποία προσπαθεί να διατηρηθεί στη ζωή απομυζώντας το γάλα από το στήθος της μητέρας του, ενώ παράλληλα

⁶⁷ Αποστολική Διακονία, Μυσταγωγικά Κατηχήσεις του αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Εισαγωγή-Σχόλια κειμένου Γ.Π.Πατρώνος, Μετάφραση-Σχόλια Μεταφράσεως Ιερομ.Μεθόδιος Ολυμπιώτης, Αθήναι 1990, 33-34.

⁶⁸ Για τους Εβραίους το 12ο έτος ήταν κρίσιμο και αποφασιστικό στην ζωή του παιδιού. Σε αυτή την ηλικία το παιδί έπρεπε να έχει μελετήσει την Παλαιά Διαθήκη και τη Μισνά, να έχει συνείδηση ευθύνης απέναντι στον Θεό και τους συνανθρώπους και παράλληλα ήταν υποχρεωμένο από αυτή την ηλικία να τηρεί τις νομικές διατάξεις για τις γιορτές και τις νηστείες και να μάθει επάγγελμα. Γι' αυτό αποκαλείτο 'υιός Νόμου' (μπέν-χάτ Τορά). Οι γονείς ήταν υποχρεωμένοι να το παραλαμβάνουν στο Ναό, όπως έπραξαν και η Παναγία και ο Ιωσήφ με τον Ιησού κατά την εορτή του Πάσχα (Λκ. 2:47). Οι Έλληνες έφηβοι απέθεταν στην ίδια ηλικία στο βωμό του Θεού την κόμη τους ως ένδειξη αφιέρωσης (Κούροι/Κόρες < κουρά).

⁶⁹ Πλούσια Βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα βλ. Eugen Drewermann, Die Spirale der Angst. Der Krieg und das Christentum, Herder Freiburg-Basel-Wien, 1992³, 306κ.ε.

συνειδητοποιεί ότι με τα τα δόντια, τα οποία αποκτά, αλλά και την απληστία του για φαγητό, τραυματίζει και πληγώνει την θηλή, που αποτελεί γι' αυτό την πηγή της ζωής. Το παιδί συνειδητοποιεί, έτσι, ότι για να επιβιώσει στον κόσμο πρέπει να απομυζήσει και να τραυματίσει ότι ιερότερο έχει. Αποκτά έτσι ένα συναίσθημα, ανάλογο με αυτό που περιγράφει το Γεν.3:1-7. Η θηλή της μητέρας είναι για το παιδί το δέντρο του Παραδείσου, ενώ την εξορία του από τον Παράδεισο την συνειδητοποιεί με την αποσύνδεσή του από την μήτρα και την αγκαλιά της μητέρας του, ένεκα (όπως πιστεύει το παιδί) της λήψης της ζωτικής γι' αυτό τροφής. Η ενοχή αυτή κορυφώνεται όταν η μάνα σταματά να θηλάζει το παιδί της, κάτι που γι' αυτό αποτελεί την τιμωρία για το τραύμα που της προξένησε.

Το ίδιο αίσθημα διακατείχε και τους πρωτόγονους λαούς⁷⁰, οι οποίοι ήξεραν ότι πρέπει να σφάξουν τα θείκα ζώα (π.χ. την άρκτο), προκειμένου να εξοικονομήσουν ένδυση/δέρμα, τροφή/κρέας και να νικήσουν έτσι τον θάνατο. Γι' αυτό και η σφαγή αυτών των 'θεών' χάριν της σωτηρίας των ανθρώπων, ήταν ένα λατρευτικό ευχαριστηριακό γεγονός, το οποίο συνοδευόταν από προσευχές προς τα ίδια τα σφαγιαζόμενα ζώα. Αυτά τα ζώα πιστευόταν ότι μετά την σφαγή τους ανίσταντο και αναλαμβάνονταν στον ουρανό, σχηματίζοντας αστερισμούς, όπως αυτό της Μεγάλης Άρκτου. Οι ίδιοι άνθρωποι είχαν την πεποίθηση ότι με την βρώση των μελών των θεών/ζώων μετείχαν και αυτοί λατρευτικά στο Πάθος και την Ανάστασή τους. Το ίδιο τυπικό ακολουθούσαν και οι καλλιεργητές, οι οποίοι αλέθοντας το στάρι και παράγοντας με το καταπάτημα του λινού τον οίνο, ένοιωθαν ενοχή, επειδή τεμάχιζαν την σάρκα της θεάς φύσης, αλλά και λυτρωτική αγαλλίαση διότι έτσι μπορούσαν να κοινωνήσουν στο μυστήριο της ανάστασής της.

Διά της χριστιανικής θείας Ευχαριστίας, η οποία διαφέρει από ιερά γεύματα των πρωτόγονων λαών, διότι στηρίζεται στην ανάμνηση των ιστορικών γεγονότων του Σταυρού και της Ανάστασης του Ιησού, η Εκκλησία δίνει στο παιδί, αμέσως μόλις δημιουργείται υποσυνείδητα η βασανιστική ενοχή του, στο στοματικό δηλ. στάδιο της εμβρυακής ζωής του, την δυνατότητα να μην την απωθήσει στο ασυνείδητο, αλλά να την εκφράσει συνειδητά σε απόλυτο βαθμό, παρέχοντάς του την ευκαιρία κατά την περίοδο που βιώνει τον Κόσμο με την γεύση, να κοινωνήσει τον ίδιο τον σαρκωμένο Λόγο του Θεού και έτσι να θεραπευτεί και να ελευθερωθεί από το βάρος της. Η μεγάλη μητέρα Εκκλησία λέει δηλ. στο παιδί κάτι που η φυσική μητέρα του αδυνατεί να πει: ότι δηλ. τα αισθήματα της ενοχής του είναι αδικαιολόγητα και ότι πρέπει να πάψει να νοιώθει και να ζει ως 'σαδιστής', επειδή μόνον και μόνον πρέπει να φάει για να επιβιώσει. Ο Θεός, ο οποίος θυσιάζεται εκούσια και δεν δολοφονείται, ζει αιώνια και κοντά του δια της θείας Κοινωνίας, της βρώσης του ίδιου του Θεού, μπορεί να ζήσει αιώνια και ο άνθρωπος. Το παιδί μπορεί έτσι να γίνει αυτό που τρώει, δηλ. κατά χάριν Θεός, και να νικήσει την αγωνία του θανάτου, που το ταλανίζει από την γέννησή του μετέχοντας στην **αιωνιότητα** Αυτού που μεταλαμβάνει. Κοινωνώντας επίσης μαζί με τους άλλους ξεπερνάει επίσης τα τείχη που αμέσως με την γέννησή του υψώνει έναντι του 'ξένου', για τον οποίο το βρέφος νοιώθει ότι απειλεί την υπόστασή του, όταν και εφόσον του περιορίζει και του στερεί την αποκλειστικότητα της τροφού και της τροφής του. Μόνον με αυτόν τον τρόπο μεταμορφώνεται η εγγενής επιθετικότητα, η οποία ήδη στην βρεφική ηλικία ενυπάρχει στον άνθρωπο, λόγω του άγχους της επιβίωσης, υπερβαίνεται ο παιδικός πόνος που δημιουργείται από τον φαύλο κύκλο της οδύνης και της ηδονής και υπερνικάται η τρομερή για το παιδί απειλή της μοναξιάς και του θανάτου.

⁷⁰ ό.π. 290-299.

Πολύ σοφά, συνεπώς, η Ορθόδοξη Εκκλησία βαπτίζει, χρίει και παρέχει την θεία Κοινωνία στα παιδιά ακριβώς από την εμβρυακή περίοδο της ζωής τους. Επιπλέον με την αρχιτεκτονική του Ναού της, την τεχνοτροπία των Εικόνων και ιδιαιτέρως με την καρδιακή προσευχή της δεν απαλλάσσει το παιδί μόνον από ενοχές, αλλά παράλληλα το επαναφέρει μυσταγωγικά στον χαμένο παράδεισο της πρώτης του εμβρυακής ζωής. Ο τρούλος του Ναού, ο οποίος ομοιάζει με την μήτρα της μητέρας, το κατανυκτικό και γλυκό από το ιλαρό φως των καντηλιών σκοτάδι, το οποίο παραπέμπει επίσης στην εποχή της προγενετήσιας ζωής του, η προσευχή 'Κύριε Ιησού..', η οποία συγχρονίζεται με τους γνώριμους στο παιδί κτύπους της καρδιάς της μητέρας του, οι εικόνες με τα εκφραστικά πρόσωπα και τα χαρακτηριστικά μάτια, οι οποίες, όπως απέδειξε ο π.Σ.Σκλήρης⁷¹ ταιριάζουν απόλυτα στην παιδική φαντασία και ζωγραφική, η βυζαντινή Μουσική, όταν βεβαίως ακολουθεί το παραδοσιακό ύφος και μέλος, η δυνατότητα που έχει το παιδί να γευθεί τον Θεό και να ενεργοποιήσει όλες τις αισθήσεις του, η εναλλαγή κίνησης και ακινησίας, η χαρμολύπη γενικά της Ορθοδοξίας που ταιριάζει στα καθημερινά αισθήματα του πόνου και της χαράς, που νοιώθει το έμβρυο, επαναφέρουν το παιδί το αίσθημα ότι ο Παράδεισος δεν χάθηκε αλλά υπάρχει.

Την εμπειρία αυτή που έχει το παιδί αλλά και ο νεόφυτος μέσα στην Εκκλησία εκφράζουν με παραστατικότατο τρόπο και ομολογουμένως τολμηρές εκφράσεις δύο κείμενα της πρωτοχριστιανικής Γραμματείας. Το πρώτο είναι μία Ωδή της χριστιανικής αλλά γνωστικίζουσας ποιητικής Συλλογής των Ωδών του Σολομώντος, η οποία (Ωδή) όμως σύμφωνα με τον Β.Τσάκωνα φαίνεται να μην είναι δοκητική, αλλά απολύτως ορθόδοξη⁷² και το δεύτερο προέρχεται από τον 'Παιδαγωγό' του Κλήμεντος του Αλεξανδρέως⁷³. Στα κείμενα αυτά ο Λόγος είναι το γάλα ή ο μαστός, ο εκβλύζων το γάλα από τους κόλπους του Πατρός.

Ποτήριον γάλακτος ἐδόθη εἰς ἐμέ

καί ἔπιον αὐτό ἐν τῇ γλυκῇ τῆς τέρψεως τοῦ Κυρίου.

ὁ Υἱός εἶναι τό ποτήριον, ὁ δέ ἁμελγόμενος ὁ Πατήρ

καί τό ἅγιον Πνεῦμα ἡμελξεν αὐτόν διότι τά στήθη του ἦσαν πλήρη

καί δέν ἐφάνη καλόν εἰς Αὐτόν, τό να χυθῇ τό γάλα ἀσκόπως

καί τό ἅγιον Πνεῦμα ἠνοιξεν τήν ἀγκάλην του

καί ἀνέμειξε τό γάλα ἐκ τῶν στηθῶν τοῦ Πατρὸς

καί ἔδωκε τό μείγμα εἰς τόν κόσμον ὅστις δέν ἐγνώριζεν αὐτό...

(Ωδή 19η)

Ἡ πνευματική τροφή είναι γάλα γιατί εξαιτίας της χάριτος είναι γλυκιά, ως ζωή είναι θρεπτική κι ως ημέρα Χριστού είναι λευκή, ενώ το αίμα του Λόγου έχει φανερωθεί ως γάλα..Η Εκκλησία είναι συγχρόνως παρθένος και μητέρα, ως παρθένος ακήρατη, ως μητέρα τρέφει τα παιδιά της με τον άγιο γάλα, το βρεφικό Λόγο..Ο Λόγος είναι τα πάντα για το νήπιο και πατέρας και μητέρα και παιδαγωγός και τροφέας..και τίποτε δεν λείπει στα παιδιά για την αύξησή τους..Τρέχουμε προς τον αναληπτικό μαστό του Πατέρα, τον Λόγο, που είναι ο μόνος που χορηγεί το γάλα της αγάπης σε εμάς τα νήπια..Μην παραξενεύεσαι όταν λέμε γάλα το αίμα του Κυρίου ή μήπως αλληγορείται και οίνος αυτό το αίμα; Το γάλα αναμιγνύεται με το νερό, το μέλι (όπως ο Λόγος με την φιλανθρωπία) και το γλυκό κρασί'.

Επιπλέον ο ίδιος ο ορθόδοξος Ναός, αφού έχει απαλλάξει το παιδί από τις βασανιστικές τύψεις και ενοχές και αφού του έχει μεταγγίσει το παραδείσιο αίσθημα της ασφάλειας και της σιγουριάς, έχει την δυνατότητα να το κοινωνικοποιήσει ανοίγοντας γι'αυτό προοπτικές αιωνίου μέλλοντος και αρμονικής συνεργασίας με τους συνανθρώπους και το Σύμπαν. Ο τρούλος δίνει στο παιδί το αίσθημα του ουράνιου θόλου, όπου κατοικεί ο

⁷¹ Πρβλ. το κεφάλαιο 'Παιδαγωγικές Δυνατότητες της Βυζαντινής Τέχνης' στο βιβλίο του ίδιου: 'Εν Εσώπτρῳ' Εικονολογικά Μελετήματα, Εκδόσεις Γρηγόρης, 27κ.ε.

⁷² Αι Ωδαί Σολομώντος, έκδ. Β.Τσάκωνα (Εισαγωγή-Κείμενον-Ερμηνεία), ΟΕΔΒ Αθήνα 1984, 103.

⁷³ ΕΠΕ Εἰς τὸν ἅγιον Πατέρα ἡμελξεν αὐτόν διότι τά στήθη του ἦσαν πλήρη, τόμ.1, 8

γλυκός στο βλέμμα και στην μορφή Παντοκράτορας, οι κίονες το αίσθημα των ορέων, το δάπεδο με τις παραστάσεις του το αίσθημα της γης και ιδιαίτερα της χλόης, το χειροποίητο τέμπλο με τις εικόνες αλλά και τις άλλες σκαλιστές απεικονίσεις των φύλλων και των ανθέων εξοικειώνει παιδί με την μεταμορφωμένη παραδείσια δημιουργία. Οι τοιχογραφίες δίνουν επιπλέον στο παιδί το αίσθημα ότι είναι Πρόσωπο, το οποίο ζει μέσα σε μια μεγάλη οικογένεια /κοινωνία Προσώπων, που το προσέχουν και το αγαπούν.

Στον Ορθόδοξο Ναό και στις ακολουθίες που τελούνται σε αυτόν κοινωνικοποιείται με τον καλύτερο τρόπο, αφού η εγγενής επιθετικότητά του, που του προκαλείται από το αίσθημα του φαύλου κύκλου της ηδονής και της οδύνης αλλά και από την αγωνία του θανάτου μεταμορφώνεται σε θεία Κοινωνία. **Όταν κάποιος καθολικός παρατήρησε στον γέροντα Παΰσιο ότι στους Ορθόδοξους ναούς τα παιδιά είναι ζωνηρά, ενώ στους καθολικούς κάθονται ακίνητα και σιωπηρά, ο γέροντας εύστοχα απάντησε: Μα τα παιδιά μας στο δικό μας Ναό νομίζουν ότι βρίσκονται στο σπίτι του πατέρα τους!**

Για τους παραπάνω λόγους οφείλει η Ενορία να επανερργοποιήσει την συμμετοχή των παιδιών στην Λατρεία της, μια συμμετοχή η οποία μαρτυρείται ότι ήταν ιδιαίτερα έντονη στην Πρώτη Εκκλησία. Είναι ιδιαιτέρως χαρακτηριστικό ότι στη θεία Λειτουργία, που σώζεται στις Αποστ.Διαταγές περιλαμβάνεται ειδικό αίτημα 'υπέρ των νηπίων του λαού σου' (VIII 13,14), ενώ στη θεία Λειτουργία του Μεγ.Βασιλείου διαβάζεται η ευχή 'τα νήπια έκθρεψον, την νεότητα παιδαγωγήσον'. Προ της ευχής της καθαγιασσεως των τιμίων δώρων, ο διάκονος παρήγγειλε: 'τά παιδιά προσλαμβάνεσθε αί μητέρες' (Διατ.Αποστ. II 57,2), ενώ τα παιδιά προεξήρχαν στο ψάλσιμο του 'Κύριε ελέησον' 'Ο λαός λεγέτω Κύριε ἐλέησον καί πρό πάντων τά παιδιά' (II 57,2)⁷⁴. Οι αναγνώστες οι οποίοι μελωδικά ήδη από τον 4ο αι. στη Δύση και προπαντός στην Ρώμη διάβαζαν το αποστολικό ανάγνωσμα ήταν προ παντός παιδιά, τα οποία ζούσαν σε ιδιαίτερες κοινότητες που διηύθυνε η Εκκλησία.⁷⁵ Κατά την προσέλευση στη θεία Κοινωνία στα παιδιά παρεχόταν τιμητική θέση. Κοινωνούσαν κατά σειρά οι κληρικοί, οι ασκητές, οι παρθένοι, τα παιδιά και μετά ο λαός διότι όπως γράφεται στον Ποιμένα του Ερμά 'πάντα τά βρέφη ἔνδοξα ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πρῶτα παρ'αὐτῷ' (Παραβ. IX 29.3). Ίσως αυτή η εξέχουσα θέση των παιδιών στην λατρεία και ιδιαίτερα στην ψαλμωδία, οφείλεται στον πρωταγωνιστικό ρόλο, που διεδραμάτισε ο χορός των παιδιών στο ψάλσιμο του 'Ωσαννά' κατά την βαϊοφόρο είσοδο του Ιησού στα Ιεροσόλυμα (Μτ.21:8. πρβλ. Κλήμ.Παιδαγ. Α, 5,12κ.ε.).

Για να εκτιμηθεί καλύτερα η στάση της Εκκλησίας έναντι των παιδιών πρέπει να υπογραμμισθεί ότι ο ρωμαϊκός κόσμος, στον οποίο αυτή ήταν κοινωνικά ενταγμένη, συμπεριφερόταν εντελώς απάνθρωπα στα βρέφη και στα νήπια. Πολλά βρέφη, έμεναν με την γέννησή τους εντελώς έκθετα στην φυσική φθορά και στον θάνατο ακόμα και σε αυτήν την πρωτεύουσα Ρώμη, από τους 'άστοργους', όπως τους χαρακτηρίζει ο Παύλος κοσμοπολίτες (Ρωμ.1:31. Β Τιμ.3:3), και έβρισκαν θαλπωρή σε κρυπτοχριστιανικές οικογένειες. Στην επιστολή προς Διόγνητον, ο ανώνυμος συγγραφέας σημειώνει με έμφαση ότι οι χριστιανοί 'οὐ ρίπτουσι τὰ γεννώμενα' (V,6). Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεὺς αναφέρει ότι οι αριστοκρατίσες της εποχής του: **Δεν αφήνουν να τις πλησιάσει ορφανό παιδί, αυτές που εκτρέφουν παπαγάλους και χαρδριούς, ενώ εκθέτουν τα παιδιά, που γεννιούνται στο σπίτι τους και παραλαμβάνουν τα πουλάκια των πτηνών. Προτιμούν τα άλογα από τα λογικά, ενώ πρέπει να συντηρούν τους γέροντες, που διδάσκουν σωφροσύνη και**

⁷⁴ Βλ. Ι.Θ.Κολιτσάρα, Η Αγία Γραφή δια το παιδί και την μόρφωσή του, Αθήναι, 112-5.

⁷⁵ Βλ. Π.Ν.Τρεμπέλα ό.π., 43

είναι ομορφώτεροι από τους πιθήκους και μπορούν να πουν κάτι καλύτερο από τα αηδόνια (Παιδαγ.Γ, 4. Πρβλ. Ιουστ.Α' Απολ.29,1).

Παράλληλα στην κατήχηση αυτή του ανθρώπου πρέπει να συνεργήσει και η οικογένεια. Η κατήχηση η οποία στην αρχαία Εκκλησία **γινόταν στο νάρθηκα**, μπορεί και πρέπει, όπως συνάγεται από τα παραπάνω να μην συντελείται απλά στην εφηβική ηλικία, αλλά από την στιγμή της σύλληψης του βρέφους, το οποίο όπως αποδεικνύει η Επιστήμη καταγράφει μέσα στην μητρική μήτρα στο υποσυνείδητό του εμπειρίες και καταστάσεις, οι οποίες το επηρεάζουν καθοριστικά σε ολόκληρη την 'ενήλικη ζωή του'. **Ο νάρθηκας αποτελούσε την μήτρα της μάνας Εκκλησίας. Όπως σημειώνει πολύ ωραία ο επίσκ.Αχελώου κ.Ευθύμιος⁷⁶ νάρθηκα σήμερα αποτελεί η μητρική μήτρα και αγκαλιά. Η χριστιανή μητέρα μέσα στο νάρθηκα της αγκαλιάς της μυεί το βρέφος στην ευσέβεια και την αγάπη του Θεού. Όταν είχε το μωρό στα σπλάχνα της τού μετάγγιζε το αίμα της το αίμα του Χριστού, το οποίο εκείνη κοινωνούσε. και τον παλμό των προσευχών της. Τώρα που το κρατάει στην αγκαλιά της μαζί με το γάλα της του μεταγγίζει την πίστη της, τη θερμότητά της, τη γλυκύτητα και τη στοργή του Θεού. Στο Νάρθηκα οι κατηχούμενοι διδάσκονταν απο τις εικόνες του Θεού, τις εικόνες των αγίων· τα ζωγραφιστά ευαγγέλια. Οι πρώτες εικόνες που βλέπει τώρα το παιδί μέσα στην κατ' οίκον εκκλησία είναι οι εικόνες του πατέρα και της μάνας. Οι πρώτοι ψαλμοί που θα ακούσει και μάλιστα μέσα στη μήτρα της μητέρας του θα είναι οι ύμνοι των γονέων. Ένα παιδί που έχει την εικόνα ενός νευρικού, αυταρχικού ή σκληρού πατέρα θα έχει για πάντα την εικόνα ενός γεμάτου οργή και εκδίκηση Θεού (π.χ. ο Λούθηρος). Σε παιδιά που γνώρισαν τη θαλπωρή της μητρότητας και της πατρότητας, το θρησκευτικό συναίσθημα αναπτύσσεται ομαλά και γίνονται ζωντανά μέλη της Εκκλησίας.**

Δυστυχώς σήμερα εμείς είτε ως γονείς είτε ως διδάσκαλοι έχουμε ρίξει το βάρος του ενδιαφέροντός μας είτε στην απόκτηση υλικών αγαθών, είτε στη συσσώρευση γνώσεων. Η λέξη σχολείο σημαίνει όμως καταρχήν σχολή. Πρέπει δηλ. να βοηθά τον μαθητή, ο οποίος ζει στη μοντέρνα *Δρομοκρατία*, μέσα απο την ηρεμία και την ησυχία να ανακαλύπτει τον εαυτό του και ιδιαίτερα την καρδιά του, τον Θεό του. Γι αυτό και στα σχολεία των αρχαίων ελλήνων πρωτεύοντα μαθήματα (κι όχι δευτερεύοντα ή τριτεύοντα, όπως σήμερα) ήταν εκτός των άλλων η μουσική και η γυμναστική, δύο μαθήματα που βοηθούν τον άνθρωπο να γίνει καλός και αγαθός, να αναπτύξει δηλ. **συνολικά την προσωπικότητά του⁷⁷**. Αργότερα στο Βυζάντιο το ιδεώδες του καλού

⁷⁶ Εικονίζοντας τον Θεό, Αποστολική Διακονία της Ελλάδος, 62κ.ε.

⁷⁷ Ο Jäger σημειώνει ότι ενώ οι άλλοι λαοί δημιούργησαν βασιλείς, θεούς, πνεύματα οι Έλληνες έπλασαν ανθρώπους έχοντες ως αρχή και τέλος της παιδευτικής διαδικασίας **την αρετή**. Η αρετή διακρινόταν σε 4 είδη: **την ανδρεία** (σε αντίθεση προς την θηριωδία), **την φρόνηση** (την επίγνωση της θέσεως στην οποία είναι τοποθετημένος ο άνθρωπος μέσα στον κόσμο και του δέους έναντι του Θεού), **την σωφροσύνη** (τον περιορισμό των επιθυμιών του αλόγου μέρους της ψυχής στα όρια του μέτρου διά της γυμναστικής, της λιτότητας, της εγκράτειας και της διαβίωσης στο προσήκον περιβάλλον) και **την δικαιοσύνη** (την τέλεια, εναρμόνια, ισορροπημένη δομή των τριών προηγούμενων αρετών και κατ' επέκτασιν των τριών αρχικών δυνάμεων του εσωτερικού ψυχικού κόσμου· δηλ. του λογικού, του θυμοειδούς και του επιθυμητικού). Πρέπει να σημειωθεί ότι το ιδεώδες της καλοκαγαθίας ήταν ιδεώδες αριστοκρατικό, αφού προοριζόταν μόνον για τους ελεύθερους πολίτες των Αθηνών. Δεν είχε ακόμα ωριμάσει η ιδέα ότι οι άνθρωποι είναι ίσοι μεταξύ τους. Επίσης όλη η άσκηση της αρχαίας Ελλάδος στην αρετή αποσκοπούσε στο να πλάσει τέλεια μέλη μιας πόλεως, η οποία όμως προοδευτικά γκρεμίστηκε (Πλάτων Νόμοι,

καγαθού παραχώρησε τη θέση του στο ιδανικό του αγίου. Στη σημερινή εποχή το σχολείο αποβλέπει πιο πολύ στην καλλιέργεια του εγκεφάλου γιατί στοχεύει στο χρήσιμο και όχι στο ωραίο, στην επάνδρωση γραφείων και όχι στη (δια-) μόρφωση χαρακτήρων. Πολύ ωραία επισημαίνει ο π.Μ.Καρδαμάκης⁷⁸: ‘Από το Σχολείο μας δεν λείπουν οι γνώσεις, οι ειδικές και χρήσιμες αλλά λείπει η σοφία, το νόημα ή η ζωή σαν νόημα. Δεν λείπουν τόσο πολύ τα μέσα, όσο λείπει ο σκοπός. Δεν λείπουν τα προγράμματα..αλλά το όραμα. Δεν λείπουν οι μεταρρυθμίσεις αλλά οι στόχοι. Από το Σχολείο μας δεν λείπουν οι ιδεολογίες..αλλά η καθολική αλήθεια και ο έρωτάς της....δεν λείπει η κουλτούρα αλλά η ανθρωπιά..δεν λείπουν οι ατομικές ελευθερίες αλλά η (συν-) ελευθερία..δεν λείπει ο διάλογος αλλά η αγάπη..δεν λείπει ο εκσυγχρονισμός αλλά η πρόοδος. Δεν λείπουν τα είδωλα αλλά ο Θεός. Από το Σχολείο μας δεν λείπει το ανθρωπιστικό ιδεώδες αλλά η πίστη στον άνθρωπο, που δεν υπάρχει βέβαια χωρίς την πίστη στον Θεό’.

Ο πατρο-Κοσμάς ο Αιτωλός αιώνες στα σκοτεινά χρόνια της Τουρκοκρατίας, που ίσως ήταν πιο φωτεινά απο τα σημερινά χρόνια της δήθεν κουλτούρας-θολούρας τόνιζε: ‘Να μαζευθείτε όλοι να κάμετε σχολείον καλόν, να βάλετε και επιτρόπους να βάνουν δάσκαλο να μαθαίνουν όλα τα παιδιά γράμματα, πλούσια και φτωχά. Διότι από το σχολείο (δεν μαθαίνουμε απλώς γράμματα και νούμερα αλλά) μαθαίνουμε τί είναι Θεός, τί είναι Αγία Τριάς, τί είναι Άγγελοι, δαίμονες, παράδεισος, αρετή, κακία, τί είναι ψυχή και σώμα.....Καλύτερον αδελφέ μου να έχεις ελληνικό σχολείο στη χώρα σου, παρά να έχεις βρύσες και ποτάμια. Και ωσάν μάθεις το παιδί σου γράμματα, τότε λέγεται άνθρωπος. Το σχολείο ανοίγει (όχι γραφείαν αλλά) εκκλησιές, ανοίγει μοναστήρια⁷⁹.

643κ.ε.). Και εκεί εντοπίζεται το τραγικό σημείο της αρχαιότητας. Αφενός ο άνθρωπος είναι δεμένος στην πόλη και αφετέρου στις δυνάμεις του πεπρωμένου. Ο αρχαιοελληνικός άνθρωπος επιστρέφοντας στον εαυτό του διαπιστώνει τα όρια του Λόγου του και τελικά, διαπιστώνοντας το χάος του υποσυνειδήτου, τυφλώνεται (Οιδίπους). Το όνειρο της ελληνικής παιδείας το πραγματώνει ο Χριστιανισμός. Προβάλλει τον άνθρωπο στην παγκοσμιότητά του, μια παγκοσμιότητα όχι πολιτική ούτε λογική, αλλά πνευματική. Ως πρότυπο δεν προβάλλει αόριστες ιδέες, αλλά το ιστορικό θεανθρώπινο πρόσωπο του Ιησού. Έπαθλο τού ορίζει την βασιλεία των ουρανών, όπου ο άνθρωπος ολοκληρώνεται ως πνεύμα και όχι μόνον ως λόγος. Ο Κλήμης σημειώνει σχετικά ‘Παιδαγωγία ή θεοσέβεια, μάθησις ούσα Θεού θεραπείας καί παιδευσίς εις επίγνωσιν αληθείας, αγωγή τε όρθή ανάγουσα εις ούρανόν...έστι ή κατά Θεόν παιδαγωγία κατευθυνσμός αληθείας εις έποπτείαν Θεού καί πράξεων άγιών ύποτύπωσις έν αιώνίω διαμονή’ (Παιδαγ. Ι VII 4). Ο Ισίδωρος ο Πηλουσιώτης σημειώνει χαρακτηριστικά: θείον μέν ούν τι χρήμα ό λόγος, θεióτερον δέ ή άρετή, θεióτατον δέ ή πίστις. καί τόν μέν όρίζομεν είναι ώς κόσμον, τήν δέ ώς σώμα, τήν δέ ώς ψυχήν..ώ μέν ούν τά τρία πρόσσεστιν ούτος άνυπέρβλητος έστι καί τέλειος’ (P.G. 78,1417)

⁷⁸ Κρίσιμα σχόλια για τη νεοελληνική Παιδεία στο: Η Ορθοδοξία ως πρόταση ζωής. Συλλογικός τόμος. Εκδόσεις Ακρίτας 1993,246

⁷⁹ Ήδη οι ραββίνοι στην εποχή του Χριστού θεωρούσαν ότι η καταστροφή του θυσιαστηρίου είναι προτιμότερη από αυτήν του σχολείου. Συχνά επανελάμβαναν ότι τον Αιώνιο τον βρίσκει κανείς τόσο στον οίκο της σπουδής (μπέτ χα μιδράς) όσο και στο Ναό και ότι δια της διδασκαλίας πραγματοποιείται η ειρήνη του κόσμου. Στην περί Σαββάτου παράδοση ορίζεται ότι ο κόσμος συγκροτείται δια του βίου των παιδιών μέσα στο σχολείο. Αυτή η εκπαίδευση δεν πρέπει να διακόπτεται ούτε χάριν της οικοδομής Ναού (119β). Σύμφωνα με τον Σίμωνα μπέν Γιοχάιν ,πολλές πόλεις ερημώθηκαν επειδή δεν είχαν σχολεία, ενώ οι δάσκαλοι/χακαμίμ και όσοι ασχολούνται με την αληθινή μόρφωση των νέων είναι οι αληθινοί φρουροί των πόλεων. Ο Ιώσηπος σημειώνει ότι οι Ιουδαίοι ανέκαθεν ήσαν ‘μάλιστα περί παιδοτροφίαν φιλοκαλούντες, καί τό φυλλάττειν τους νόμους και την κατά τούτοις παραδεδομένην ευσεβειαν ως έργον αναγκαιότατον παντός του βίου πεποιημένης’ (Κατά Απίωνος Δ 12). Οι 4 ερμηνευτικοί κανόνες που ακολουθούσαν άρχιζαν με τα 4 αρχικά γράμματα της λέξεως **παρδές** (=παράδεισος): **περζάτ** (ενδεδυμένος) = απλή γραμματική έννοια, **ρεζάτ** (σημασία) = αλληγορική έννοια, **δερούς** (αναζήτηση) = αναγωγικό νόημα, **σόδ** (μυστικό) = μυστική θεολογική ερμηνεία. Σοβαρότατο ρόλο διεδραμάτιζαν οι ερωταποκρίσεις (Εξ.12: 26-7). Δεν

Εάν η Ρωμαιοκαθολική εκκλησία κάνει εκστρατεία με στόχο τον επανευαγγελισμό του Εόσμου, η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν έχει παρά να παρά να ανακαλύψει την αληθινή σημασία του όρου-κατήχηση μέσα στα έργα των (αληθινά) Πατέρων της, μέσα από την ενεργή συμμετοχή στη λατρεία, μέσα στη λειτουργία του Σώματος του Χριστού, που αποτελούν και τον μοναδικό τρόπο να μεταβληθεί ο σύγχρονος Εόσμος σε θεία Κοινωνία. Τον πρωτεύοντα ρόλο τον οποίο πρέπει να διαδραματίσει η Κατήχηση στην Εκκλησία μας τον διδάσκει το παράδειγμα του αποστόλου Ιωάννη το οποίο μας παραδίδει ο ιστορικός Ευσέβιος Καισαρείας (Εκκλ.Ιστ. Γ, 23: 6-19). Ο απόστολος Ιωάννης σε μια πόλη κοντά στην Έφεσο εξέλεξε ένα νέο ‘ικανόν τῷ σώματι καί τήν ὄψιν ἁστέιον καί θερμόν τήν ψυχὴν’, τον οποίο τον ανέθεσε στον επίσκοπο, ο οποίος τον κατήχησε και μετά τον βάπτισε. Αυτός όμως διεφθάρη από τους συνομηλίκους του και σαν άλογο αδάμαστο και ζωηρό κατέστη λήσταρχος βιαιότατος, φονικότατος, σκληρότατος. Όταν επέστρεψε και πάλι ο Ιωάννης στην πόλη ζήτησε από τον επίσκοπο να του ‘αποδόσει’ το νέο. Ο επίσκοπος όμως του απάντησε: ‘Θεῷ τέθνηκεν’. Και τότε ο γέροντας Ιωάννης μόνος ανέβηκε στα λημέρια και άρχισε να κυνηγά τον ντροπιασμένο από την αγάπη του αποστόλου νέο και να του φωνάζει: ‘Γιατί παιδί μου με αποφεύγεις, εμένα τον πατέρα σου τον άοπλο, τον γέροντα; Λυπήσου με παιδί μου! Έχεις ελπίδα ζωής. Εγώ θα δώσω στον Κύριο λόγο αν χρειαστεί, εγώ θα υπομείνω εκούσια τον θάνατό σου, όπως ο Κύριος για μας. Στάσου! Πίστεψε! Με απέστειλε ο Χριστός!’. Και τότε ο νέος πρώτα στάθηκε κοιτάζοντας κάτω στη γη, έπειτα έρριψε τα όπλα και κατόπιν τρέμοντας έκλαιε πικρά..Και ο γέροντας Ιωάννης γονάτισε μπροστά του, τον αγκάλιασε, του φίλησε το δεξί χέρι το οποίο καθαρίστηκε από την μετάνοια και τα δάκρυα, του έδωσε εγγυήσεις για την συγχώρεση που βρήκε από τον Θεό και επανέφερε το νέο νέο στην Εκκλησία δίνοντας παράδειγμα μετάνοιας αληθινής και μέγα ‘γνώρισμα’ παλιγγενεσίας, τρόπαιο ορατής αναστάσεως.

αποκλείεται και ο Ιησούς να φοίτησε σαν παιδί σε στοιχειώδες σχολείο της Ναζαρέτ. Δεν έμαθε όμως ‘γράμματα’ στις ραββινικές σχολές.

ΕΛΟΑΪ ΝΕΣΑΜΑ: Θεέ μου, ή ψυχή την οποίαν έδωσες εις έμέ είναι αγνή. Σύ έδημιούργησες αυτήν. Σύ έπλασες αυτήν. Σύ ενεφύσησες αυτήν εις έμέ. Σύ διαφυλάττεις αυτήν εντός μου. Σύ μίαν ήμέραν θα μου την αφαιρέσης, δια να μου την έπι-στρέψης εις το μέλλον. Έφ' όσον ή ψυχή υπάρχει μέσα μου, θα Σέ ευχαριστώ, Κυριε & Θεέ μου καί Θεέ των προγόνων μου· διότι Συ είσαι ο δημιουργός των πάντων, ό Κύριος όλων των ψυχών, ο εξουσιάζων έφ' όλων των δημιουργημάτων, ο ζών καί υπάρχων ανά τους αιώνας. Εύλογητός Σύ, Κύριε, ο επαναδίδων τάς ψυχάς εις τα νεκρά σώματα.

ΜΠΑΡΟΥΧ: Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, ο δίδων εις τον αλέκτορα την ικανότητα του διαχωρισμού της ημέρας από της νυκτός.

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, ο δίδων την όρασιν εις τους τυφλούς,

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, θασιλεύ του κόσμου, ο ελευθερώνουν τους δέσμιους.

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, ο ανορθώνων τους κυρτούς.

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, ο ενδύων τους γυμνούς.

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, ο δίδων δύναμιν εις τον κοπιώντα.

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, ο εκτείνων την γήν επί των υδάτων.

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, ο στερεών τα βήματα του ανθρώπου.

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, ο μερίμνων δ' τ' όλας τας ανάγκας μου

Εύλογητός Σύ, Κύριε Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, ο περιζώνων δια δυνάμεως τον λαόν του Ισραήλ.

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, ο στέφων τον λαόν του Ισραήλ με δόξαν.

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, διότι δεν με έκαμες αλλόθρησκον.

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, διότι δεν με έκαμες δούλον,

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, διότι δεν με έκαμες δούλην.

Ό άνήρ λέγει

Εύλογητός Σύ, Κύριε, Θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, διότι δεν με έπλασες γυναίκα.

Η γυνή λέγει.

Εύλογητός Σύ, Κύριε, θεέ ημών, βασιλεύ του κόσμου, διότι με έπλασες σύμφωνα με την θέλησίν Σου.

ΛΕΦΙΧΑΧ: Ένεκα τούτων είναι καθήκον ημών να Σέ ευχαριστώμεν, να Σέ επαινώμεν, να Σέ δοξάζωμεν, να Σέ ύψώμεν καί να έγκωμιάζωμεν το μέγα Ονομα Σου. Επίσης όφείλομεν να αναπέμπωμεν προς Σέ καθημερινώς τον ύμνον:

Πόσο είμεθα ευτυχείς πόσον ευχάριστος είναι η μοίρα ημών, πόσο καλή η τύχη ημών και πόσο ωραία η κληρονομία ημών. Είμεθα ευτυχείς διότι επαναλαμβάνουμε δις καθ' εκάστην την πρωίαν και το εσπέρας εις τας συναγωγάς και εις τα σχολεία και διακηρύττομεν εκεί την ενότητα του ονόματός Σου λέγοντες μετ' αγάπης

ΑΤΑ-ΟΥ: Θεέ μου, Σύ υπήρξες μοναδικός πρίν δημιουργήσης τον κόσμον καί Σύ είσαι μοναδικός μετά την δημιουργίαν αυτού. Σύ είσαι Θεός εις τον κόσμο αυτόν καί Σύ θα είσαι εις τον επερχόμενον κόσμο. Σύ καί τα έτη Σου δεν έχουν τέλος. Αγίαζε το όνομα Σου εις τον κόσμο Σου δια του λάου, ο οποίος αγιάζει αυτό δια δε σωτηρίου δυνάμεως Σου, βασιλεύ ήμουν, ύψωσε, διαρκώς καί υψηλότερα, την δόξαν ημών καί τάχιστα σώσον ημάς χάριν του ονόματος Σου, Εύλογητός Σύ, ό αγιάζων το όνομα Σου δημοσίως.

ΑΤΑ-ΟΥ: Σύ είσαι ό Θεός. εις τρύς ουρανούς άνω καί εις την γήν κάτω καί εις το άπειρον των ουρανών. Σύ είσαι ό πρώτος καί Σύ ό τελευταίος καί δεν υπάρχει πλην Σου άλλος θεός. Συνάθροισον τους διεσπαρμένους, ο! οποίοι ελπίζουν εις Σέ, από τα τέσσαρα άκρα της γης ίνα ίδουν καί αναγνωρίσουν όλοι ο! άνθρωποι του κόσμου ότι Συ είσαι ό μόνος Θεός, κύριος όλων των βασιλείων της γης. Σύ έκαμες τον ούρανόν καί την γήν, την θάλασσαν καί πάντα όσα ευρίσκονται εντός αυτών. Καί ποίος εκ των δημιουργημάτων Σου των ανωτέρων ή κατωτέρων τολμά να Σου ύποδείξη τί θα κάμης καί τί θα πράξης. Έπουράνιε πατέρα, ό ζών καί υπάρχων, έλέησον καί εύ' σπλανχνίσου ημάς πρός δόξαν του ονόματος Σου του μεγάλου, του Ισχυρού καί φοβερού, με το όποιον ώνόμασες ημάς, καί τήρησον προς χάριν ημών, Κύριε, Θεέ ημών, την υπόσχεσιν, την οποίαν έδωσες εις ημάς δια του Σοφονίου του προφήτου Σου, λέγων: "Θα έλθη καιρός, κατά τον οποίον θα επαναφέρω υμάς, θα συγκεντρώσω υμάς εκ της διασποράς καί θα καταστήσω υμάς επιφανείς